

KDO IZ MENE POJE:

LJUDJE, LJUDJE, LJUDJE...

LISTI

Uredil kulturno-umetniški klub TONE ČUFAR

Štev.: 45/X

Jesenice, 28. februarja 1980

OB 30. OBLETNICI PREŽIHOVE SMRTI

PREŽIHOV VORANC —

VELIKA OSEBNOST NAŠEGA SLOVENSKEGA IN JUGOSLOVANSKEGA DELAVSKEGA GIBANJA

GOVOR PREDSEDNIKA RK SZDL
SLOVENIJE MITJE RIBIČIČA
OB ODKRITJU SPOMENIKA
13. OKTOBRA 1979
NA PREŠKEM VRHU

Na Preškem vrhu smo se zbrali, da bi odkrili spomenik velikemu borcu za delavske in kmečke pravice, za svobodno in lepše življenje vseh zavrženih in vseh teptanih, spomenik revolucionarju Lovru Kuharju — pisatelju Prežihovemu Vorancu.

Zbrali smo se v dnevi, ko je kulturni plenum OF svoj sedmi zbor posvetil temu pisatelju-borcu, saj je bil prav on med ustanovitelji znamenite in za narodno-osvobodilno gibanje in revolucijo tako pomembne organizacije slovenskih kulturnih delavcev v OF. Ni pa bil samo med njenimi ustanovitelji, bil je tudi predsednik prvih plenumov.

Eden od namenov našega srečanja pa je tudi odkritje spomenika Prežihovemu Vorancu. Kakor je bil Voranc v vsem samonikla osebnost, je tudi njegov spomenik zrastel iz tal skorajda samoniklo, se pravi brez posebne politične odločitve in brez proračunske zbranih sredstev. Dobro desetletje so se na Ravnah trudili, da bi popravili staro Prežihovo bajto ter njej uredili spominsko sobo. Že hiša sama je zaradi svoje izrazite kmečke arhitekture in etnološke znamenitosti spomenik, postavljen v prečudovit svet pod Uršljo goro in Peco, v zeleni gozdni narodni park slovenske Koroške. Temu spomeniku pa so se Prežihovi Ravenčani odločili dodati še bronasti lik svojega slavnega samorastnika. Odbor za postavitev je resnično prizadevno vodil predsednik Miloš Mikeln.

Štirje kulturni delavci, se pravi Sušnik, Mrdavič, Košuta in Bevc, so sprožili široko zasnovano družbeno pobudo, ki so ji sledili prav vsi občinski ljudje in organizacije, železarji, gradbinci, gozdarji in cestarji, še posebej pa krajani v Kotljah. Njim se je pridružila vsa slovenska mladina, ki je zbirala Prežihov dinar, pridružile so se jim kulturne skupnosti občin in republike, sindikati, založbe in še marsikdo. Tako je na Preškem vrhu nastal v preurejeni bajti in gospodarskem poslopju zanimiv muzej, kipar Stojan Batič, ki so mu bile vedno pri srcu velike osebnosti iz puntarske zgodovine slovenskega ljudstva, pa nam je ustvaril izrazito, izjemno podoživljeno podobo kmeta in umetnika, revolucionarja in misleca. — Naj se zdaj, ko je pobuda Ravenčanov, hotuljskih Vorančevih rojakov, dosegla svojo uresničitve, v imenu SZDL zahvalim vsem, ki so sodelovali pri čudoviti ureditvi Preškega vrha z muzejem in s Prežihovim spomenikom. Že doslej je imela Prežihova domačija skoraj toliko starih in mladih obiskovalcev kot Prešernova rojstna hiša v Vrbi, poslej pa se bo spremenila v romarski kraj za vse ljudi dobre volje in

mladih src, za vse, ki jim je Prežih odkril lepoto slovenske besede in tragiko plebejske kmečke usode. Njegova odkritja so bila delo umetnika, človeka, ki je bil dober kot koroški ajdov kruh, delo komunista, ki je bilo zanj vse življenje zgolj žrtvovanje in trpljenje.

Tu v muzeju bodo lahko prečitali Vorančeve besede, ki jih je zapisal slovenski mladini, v odgovoru na pozdrav četrtošolcem v Zalcu:

»Bodočnost bo za naš narod gotovó lepša, kakor je bila preteklost, ker jo bo živel in uživalo vse ljudstvo in ker bo prepojena z bratstvom in plemenitostjo.

Nikdar ne pozabite vaše mladosti, vaše Savinje. Ljubite življenje in njegove lepote, potem boste pravilno rastle. Vse velike stvari na svetu nastajajo iz ljubezni.»

Ali pa boste prečitali, kar je napisal gostaçem, fužinarjem in bajtarjem svoje Drajne:

»Danes ali jutri me ne bo več in moralo bi mi biti vseeno. Ker je pa človek človek, to ni mogoče. Svet bo živel tudi za menoj, kakor bo vedel in znal. Morda bo živel bolj in lepše, kakor smo znali živeti mi. Življenje gre pač svojo pot. Jaz se tega veselim.»

Tu je tudi Vorančevo pismo materi, ki ga je pisal tistega dne, ko ga je zavezniška vojska osvobodila iz taborišča smrti:

»Uresničile so se naše najsmelejše sanje: združena Slovenija je osvobodjena. Priborili smo si to svobodo z velikimi žrtvami, ali predraga ta cena ni, ako bomo znali živeti.»

Zapisal pa je tudi o svojih Kotljah, da so se v naši osvobodilni vojni držale tako sijajno, da mora biti človek naravnost ponosen, da se je rodil v taki vasi, ki so dale toliko partizanov in toliko žrtev za tako majhen kraj.

Te besede svoji materi in svoji koroški zemlji je napisal potem, ko je preživel najtežje čase v belogardističnih, italijanskih in nemških zaporih. V Mauthausnu je izgubil vero v človeka, ker je bilo to, kar je videl in doživel, tako grozno, da je sklenil, da ne bo več prijel peresa. Vendar se mu je tu v Kotljah povrnila spet silna vera v slovenske male ljudi, začel je spet pisati, tudi o strahotah, povrnil se je v otroška leta ter prinesel materi Solzice, ki so cvetele v Peklu, v mračni globeli pod Koglom.

Tovarišice in tovariši!

Lovro Kuhar-Prežihov Voranc je bil sposoben politik in organizator partije, komunist in humanist, mojstrski pripovednik, velikan naše revolucije in kulture. Lahko bi mu postavili spomenik na kateremkoli kraju naše ožje in širše domovine,

V letu 1970 smo na Jesenicah za-beležili kar tri pomembne kulturne dogodke. 31. julija je izšla prva številka LISTOV — kulturno umetniške priloge tednika Železar, nekaj mesecev za tem prva knjiga Male Čufarjeve knjižnice, in sicer Čufarjeva drobna povest Tovarna, 10. oktobra pa je 23 kulturnih delavcev ustanovilo kulturno umetniški klub pri DPD Svoboda Tone Čufar, ki je povezal literarne, glasbene, likovne in druge kulturne delavce od Ljubljane do Celovca in prevzel uredništvo LISTOV in Male Čufarjeve knjižnice. To je bil tudi prvi primer na Slovenskem, da so delavci delovnega kolektiva Železarne prek svojih samoupravnih organov podprli izhajanje LISTOV kot priloge Železarja in seveda prevzeli tudi stroške avtorskih honorarjev in tiska.

LISTI V DESETO LETO

V prvi in drugi številki LISTOV, ki je izšla 29. novembra istega leta, je klub med drugim zapisal:

»Z umetniško literarno prilogo Železarja želimo umetniške stvaritve čim bolj približati delovnim ljudem in jih na ta način tudi vključevati k oblikovanju in uresničevanju socialistične kulturne politike... Če bomo z LISTI in ostalimi oblikami dela prispevali svoj delež k prizadevanjem naprednih družbenih sil: posredovati in približati delovnemu človeku resnične kulturne vrednote in mu pri tem pomagati pri njegovi kulturni rasti, bomo za svoje amatersko delo bogato nagrajeni...»

Deset let ni dolga doba, pa vendar je v tem času izšlo 44 številčk LISTOV ali povprečno pet številčk letno in deset knjig Male Čufarjeve knjižnice. Mnogi poskusi, ki so sledili jeseniškemu, so kmalu zamrli ali pa priloge zelo neredno izhajajo. To je velik prispevek kluba kulturnemu ustvarjanju in snovanju v jeseniški občini, ki je še toliko vrednejši, ker vse te publikacije urejajo ljubiteljsko.

V teh desetih letih se je vsebinska zasnova LISTOV precej spremenila, saj so se iz čisto literarne zasnove v teh letih oblikovali v vsebinsko pestro, lahko bi rekli že revijsko obliko. Poleg literarnih prispevkov, je bila v zadnjih letih močno prisotna zgodovina naprednega delavskega gibanja, narodnoosvobodilne borbe in socialistične revolucije, geološki in arheološki zapisi, geografija, turizem, likovna kultura in podobno. S slikovnim materialom pa so se predstavili številni likovniki.

Ob vstopu v deseto leto želimo, da bi LISTI vsebinsko in kvalitetno še naprej napredovali in čim boljše uresničevali svojo kulturno vlogo v našem prostoru.

(Nadaljevanje na 2. strani)

v Beogradu ali Ljubljani, v Trstu ali v Celovcu, vendar smo vsi prepričani, da je najbolj naravno in najbližje umetnikovega mišljenju in srcu, če njegov spomenik stoji na Prežihovem, na tem prelepem Preškem vrhu.

Pa ne samo zaradi tega, ker že trideset let počiva na tihem vaškem pokopališču tu spodaj v Kotljah, ne samo zaradi njegovega očeta in matere, ne samo zaradi brata, ki so ga v gozdovih ubili gestapovci, ampak zato, ker je prav iz te prelepe koroške zemlje in iz trdega življenja kmečkih proletarcev po njenih strminah črpal snov za svoje povesti. Prav ima Juš Kozak, ki je zapisal, da je Prežiha, najsi je hodil po Parizu ali skandinavskih mestih, nobeno življenje ni toliko dotaknilo, da bi moglo zbrisati v njem ali na njem izraz kmečke grče. Petnajst let je hodil po svetu in vsa ta leta je, kot pravi Franc Sušnik, nosil v sebi usodne podobe delavsko-kmečke skupnosti svojih Kotelj in Raven. In prav zato, ker je bil tako zvezan s svojo zemljo in svojimi ljudmi, je, kakor kakšna naravna sila, izoblikoval mogočne like naših ljudi in sklesal Hotuljcem, Ravenčanom, Jazbincem, Hudobivnikom in Dihurjem spomenik, silen kakor gora. In v tem koroškem kotu bi nam nekaj manjkalo, če ne bi bilo Prežihove podobe, kakršno so opisali dr. Anton Slodnjak, Josip Vidmar, Marja Boršnikova, Drago Druškovič, kakršno je upodobil Božidar Jakac in izoblikoval Stojan Batič. Zato mora stati Voranc tu gori, velik in čokat, s pleči kakor skala, z vzboklinastim čelom in ostrimi, poševnimi zarezi ustnic. Tu mora biti, ostati sredi Koroške ter stati na mrtvi straži naše revolucije, na preži za njeno človečnost in pravičnost, na preži za narodnostne in človečanske pravice ljudi.

Tu mora stati in nas hrabriti, da bomo znali pogumno gledati vase in okrog sebe in s tem pogumom presojudati, kakšno je bilo resnično življenje včeraj in kakšno bo lahko jutri, če bodo Hudobivniki združeni, enotni in močnejši od kakršne koli oblasti nad njimi.

Tovarišice in tovariši!

Letošnje Prežihove slavnosti nam nudijo priložnost, da osvetlimo tudi manj znane strani v življenju in delu znamenitega pisatelja in revolucionarja, ki ga te dni slavimo. Tako bomo odkrili resnično aktualnost Prežihovega Voranca za naš čas, njegov pomen za naše nadaljnje bitke in za napore pri graditvi socializma in socialistične kulturne politike. Zavedati se namreč moramo, da je življenjska pot Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca v obdobju med obema vojnama bila in je še danes velika neznanka. To neznanko, ki je nastala zaradi življenja političnega begunca in zaradi njegovega delovanja v globoki ilegali, bomo morali še raziskovati in izsledke raziskav dopolnjevati, šele tako se nam bo prikazala vsa bogata Prežihova preteklost. A že danes lahko z vso gotovostjo izjavimo, da je bil Prežihov Voranc velika osebnost našega slovenskega in jugoslovanskega delavskega gibanja.

Komunist je postal z rojstvom Komunistične partije Jugoslavije. Prvo desetletje svojega partijskega dela od 1. maja 1920, ko je bil sprejet v KPJ, do 19. maja 1930, ko je pobegnil čez mejo, se je bojeval za moč, pomen in enotnost partije. To je bil čas najhujših in najpomembnejših zgodovinskih preizkušenj. Avgusta leta 1920 se je gozdar Anton Metarnik z Raven skupaj s šestimi delegati iz Slovenije udeležil ustanovnega kongresa KPJ v Vukovarju. Leta 1923 in leta 1926 je Lovro Kuhar skupaj s svojimi ravenskimi tovariši v Kefrove mlinu pripravil drugi in tretji kongres SKOJ, kandidiral je na občinskih volitvah leta 1926 in postal občinski odbornik.

kandidiral je za oblastno skupščino na volitvah leta 1927, ko je partija dobila skoraj polovico glasov. Mladi Kuhar je bil kot magnet za ljudske plasti izkoriščanih in teptanih, še posebej pa za kmečke proletarce. Zasnova je frontovske organizacije, to pomeni, da se je boril za delavsko organizacijo Svobod, ki so jih tedaj vodili socialnodemokratski oportunisti, da se je boril za zadrage in jih trgal izpod vpliva klerikalcev. Organiziral je bratovsko skladnico v tovarni, konzume, delal v šolskem in združenem svetu, gradil ubožnico in kopalnice, nabavil prvi rešilni avto. Predvsem pa je takrat pokazal svoj izraziti ljudski značaj, poteze tega značaja pa so bile skromnost in dobrot, s katero je vzdrževal svojo družino in prijatelje. Ta del Koroške

je bil takrat partijsko najbolj organiziran, vpliv komunistov na množice pa je bil resnično širok in globok. Kuhar pa ni tedaj deloval samo v domačih krajih. Postal je član sveta Zveze gospodarskih zadrug in dopisnik osrednjih komunističnih glasil, katerim je redno pošiljal obširne informacije o naporih, prizadevanjih, vzponih in težavah v delavskih in kmečkih vrstah v Mežiški dolini in njeni okolici. Do »Obznanje« je deloval javno, po njej pa ilegalno kot sekretar ravenske organizacije in delegat v širšem pokrajinskem vodstvu. Bil je sekretar okrožja »Sever«, udeležil pa se je tudi tretjega kongresa KPJ na Dunaju. Še posebej je Prežiha vznemirjala manjšinska narodnostna problematika, pa ne samo z jezikovne in kulturne strani, ampak predvsem

Kip Prežihovega Voranca, ki so ga odkrili na Preškem vrhu 13. oktobra 1979

z družbeno-socialne, s tiste, kjer je bila povezana z bojem zoper ostanke fevdalizma in vseh drugih oblik izkoriščanja koroških ljudi. »Za Dravo pa srenj drži« je dal naslov črtici, kar je pomenilo, da lahko hodimo po njem, da je naša slovenska skupnost čez reko še narodnostno trdna. A kar se tiče sosedov, je danes bolj kot kdajkoli veljavna njegova misel, da sta sosedna naroda svobodna le, če sta svobodna oba.

Drugo obdobje revolucionarnega življenja Lovra Kuharja-Prežihovega Voranca se je začelo leta 1930, ko je moral zapustiti domačijo. Postal je aktivist Rdeče sindikalne internacionale in pri komunistični Internacionali svetovalec za kmečka vprašanja. V tej zvezi bitki za pravice delovnega ljudstva in slovenstva je Prežihov Voranc postal eden najbolj razgledanih partijskih delavcev, prav gotovo pa prvi slovenski pisatelj, ki je na drobno prodiral v socialne razmere doma in v deželah okrog Jugoslavije, na jugu Evrope, pa tudi po zahodnoevropskih deželah.

Poznal je dodobra tudi razmere v Sovjetski zvezi, kjer je bil z vsem srcem zvezan z vsem, kar je bilo delovnim ljudem v prid, vendar je zgodaj gledal kritično na stalinistična pačenja revolucije, saj je sam na svoji koži skusil marsikatero grdo potezo takratnega mednarodnega komunističnega vodstva. Bil je sodelavec Tita, Kardelja in Kidriča in Tito ga je še posebej cenil zaradi njegovega odpora zoper ozkosrčne frakcijske boje in zoper nezdrave kominternske razmere, cenil zaradi njegove iskrenosti in neobremenjenosti z dogmatizmom.

Tretje obdobje, ko je komunist Lovro Kuhar pokazal vso svojo širino in moč svojega vpliva, pa je bilo njegovo aktivistično delo od ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda leta 1941 do aretacije v začetku leta 1943. Čeprav je imel takrat za seboj že več kot dvajsetletni partijski staž in je tesno sodeloval s Titom in voditelji naše revolucije, se je kot navaden, preprost, poslušen in zvest vojak revolucije ukvarjal z organizacijo sestankov OF in kot priznan pisatelj predvsem z zbiranjem kulturnih delavcev v kulturni plenum OF. Bil je eden glavnih urednikov in piscev prve radijske postaje OF Kričiča, pisal je članke za Slovenskega poročevalca, apele, brošure, v Izvršnem odboru Osvobodilne fronte pa je odgovarjal za delo gospodarskega odbora. Kristina Brenkova, njegova kurirka, je njegovo ljubljansko delo lepo opisala v knjižici Kruh upanja, njegov prijatelj, skladatelj Blaž Arnič, doma z druge strani Uršlje gore, pa je zapisal svoje spomine na delo kulturniške organizacije Osvobodilne fronte Slovenskega naroda.

To je bil čas, ko je Lovro Kuhar, visok in zajeten mož, ves samosvoji in po zunanjih podobi prav nič ljubljanski, pod tujimi imeni in s ponarejenimi legitimacijami hodil po ulicah z žico obdanega mesta, hodil od javke do javke, od bunkerja do bunkerja, na sestanke z Borisom Kidričem in Edvardom Kardeljem, z Alešom Beblerjem in Borisom Zihlerom, z Lidijo Šentjurčev in Dušanom Kraigherjem, Josipom Vidmarjem in pesnikom Matejem Borom in Otonom Župančičem, s Franom Saleškim Finžgarjem in z vsakim, ki je v slovenski kulturi in znanosti kaj pomenil. V današnji Kidričevi ulici je v samotni sobi živel življenje pisatelja-borca – aktivista OF. Tu je nastalo tudi tisto pisateljevo delo, ki ga je v muzejski bunker rešil dr. France Mesesnel.

V svojem revolucionarnem življenju je vodil hude bitke, preстал premnoga zasliševanja, zapore, mučenja, kar vse je skrhalo njegovo zdravje in telesno moč, a vendar nikdar ni mogel sovražnik zlomiti njegove zvestobe revoluciji. Zato tudi kominformski napad na Jugoslavijo Prežihovega Voranca, ki se je tedaj v bolnišnici boril za

svoje življenje, ni mogel ne pretrpeti ne zmeti. Trdno prepričan je bil, da je z revolucijo in partizansko zmago, z velikimi žrtvami ljudstva zasejano seme, iz katerega mora vzkliti nekaj novega, čistega, plemenitega, vrednega človeka, njegovega dela in zemlje. V tem prepričanju ga tudi vsakršne ozke poteze partije in ljudske oblasti v tistih težkih časih nikdar niso omajale. Ko je umiral, so v njegovih Ravnah predajali fužinarjem ključce obratov in volili prve delavske svete.

To so bila tri obdobja revolucionarne aktivnosti Lovra Kuharja, ki so dala izrazit pečat slovenskemu delavskemu gibanju in ki govore o eni najznamenitejših osebnosti naše borbe. Prežihov Voranc bo v tem veličastnem gibanju zapisan kot revolucionar in komunist, kot organizator partije in najširšega množičnega gibanja v zgodovini slovenskega ljudstva, kot vodnik, ki je imel izredno velik vpliv na množice.

Tovarišice in tovariši!

Lovra Kuharja, partijskega delavca in revolucionarja, ni mogoče ločevati od Prežihovega Voranca, pisatelja in kulturnega delavca. Obe dejavnosti tega izrednega človeka izhajata druga iz druge, oziroma se med seboj prepletata. Leta 1925 je pisal pesniku Miletu Klopčiču:

»Delovati v našem pravcu na političnem polju je silno težko, zato skušam delati v tej obliki (mislil je na literaturo) za našo stvar. Ustvariti moramo proletarsko kulturo. Škoda, da nas je tako malo revolucionarnih delavcev na polju »muz« v Sloveniji.«

Nekoč je Tito, ko se je s Prežihom pogovarjal v Parizu, opazil, da ga pisatelj ne poslušal pazljivo: ves je bil zatopljen v oblikovanje Požganice. Po osvoboditvi, ko ga je poslansko delo močno oviralo pri pisateljevanju, je nekoč prišel k predsedniku slovenske vlade Borisu Kidriču ter mu dejal: »Tu imaš moje nalivno pero, jaz ga ne potrebujem več!«

Vedno je hotel po svojih močeh prispevati k delavskemu gibanju, vendar se je zavedal, da prispeva največ s tem, ko piše in ko riše življenje tistih, ki niso bili nič, da bi nekoč postali vse. Zato je Edvard Kardelj Prežihov prodor v legalni tisk oziroma v slovensko literaturo ocenjeval kot velik uspeh partije. Rekli bi lahko, da je dozoreval in rastele istočasno, kot je dozorevala in rastle naša politična zavest, ki se je utrjevala s kardeljevske širino in s programom KPS. Ljudstvo ga je začelo sprejemati, brati, razumevati. Zakaj Prežihov Voranc, ki je s svojimi novelami v Sodobnosti opozoril nase vso slovensko kulturno javnost in s svojimi spisi, zlasti s Samorastniki, stopil v sam vrh slovenske literature, si tega ugleda ni priboril zato, ker je zajel kmečko življenje v vsej njegovi družbeni problematiki, ker je, recimo, pisal o delavcih in kmetih, o puntih in revolucijah, o čemer so pisali tudi drugi, pač pa zato, ker je našel za vse to ljudsko vrenje in pehanje visoko umetniško obliko. A prav ta njegova umetniška oblika nas je pretresla in obogatila vest in zavest ljudskih množic. Prežihov prihod v slovensko literaturo sodi namreč v čas, ko je fašizem že stegoval roke po naši zemlji. Vse, kar je bilo pri nas resnično naprednega, je v Prežihu začutilo silovitega borca za našo svobodo, pa najsi so njegova dela govorila z umetniško silo o stvareh, ki sicer z neposrednim bojem delavskega razreda in naprednih ljudskih množic niso imele vidne zveze. Prav isto spoznanje se je polotilo tudi vseh nazadnjakov, ki so v Prežihovem Vrancu začutili posebne vrste revolucionarja.

Zaradi tega ga dr. Anton Korošec ni hotel amnestirati, čeprav se je zanj zavzemala vsa slovenska kulturna javnost in v SLS njegov vplivni brat Alojz. Zaradi tega so ga belogardisti preganjali, ga zasramovali z najgršimi izmišljenimi zgodbami in

ga končno januarja 1943 aretirali ter izročili italijanskemu in pozneje nemškemu okupatorju. Sile zla so se pač bale njegovega vpliva, zlasti vpliva njegove umetniške besede.

Ko danes govorimo o umetniškem snovanju Prežihovega Voranca, se nam misel skorajda sama od sebe ustavlja tudi ob naši današnji slovenski kulturni stvarnosti. Mogoče tudi zaradi nekaterih jasnih in prodornih Prežihovih misli o kulturni politiki. V nekem pismu Kozaku je zapisal, da bi bila potrebna temeljita načelna razprava o pravi socialni in tudi socialistični literaturi, ker se s temi nazori dela kot svinja z mehomo. Sebe ni hotel braniti, ogorčeno pa se je zavzel za Ivana Cankarja novembra 1937. leta zaradi slabe kritike v sarajevskem Pregledu in o njem zelo značilno rekel:

»Človek, ki jo je pisal, ne pozna življenja, misli, da so ljudje lutke, in menda zahteva, da bi Cankar obdeleval geometrično popolne marksistične figure.«

Ko je v Društvu slovenskih pisateljev jeseni 1945 govoril o svojih pogledih na umetnost, je dejal:

»Pisatelj sme pisati samo po svoji vesti. Najgloblje in najmočnejše ljudske tipe ustvarja ljudstvo samo. Ljudstvo je prvi ustvarjalec slovenske umetnosti, umetniki se morajo boriti in izpovedovati to, za kar se ljudstvo bori in zaradi česar ljudstvo trpi. Lepo je samo tisto, kar sovpada z resničnostjo!«

A če razmišljamo o Prežihovem pisanju oziroma o njegovi umetnosti, nam ob njegovem zgledu postaja jasno, da umetnina ni odvisna samo od snovi, ampak predvsem od stvariteljske moči umetnika, ki jo oblikuje. To moč je Prežihov Voranc uporabil za kulturno preoblikovanje in izpopolnjevanje našega človeka. Tudi pri njem nobena zunanja oblika ni bila sad literarnega programa, ampak resnične umetniške sile oziroma potrebe po umetniškem izražanju. Če pa te oblikovalne sile ni, se lahko stvaritelj loteva še tako aktualnih programov, pa ne bo dosegel pravega cilja.

Prežihov Voranc nam je zgled, kako je mogoče s svojo ustvarjalno razgledanostjo poseči v domačo zemljo, v probleme njenih ljudi in njihovo usodo, saj je bolj kot katerikoli slovenski pisatelj njegovega časa poznal Evropo in njene družbene probleme. Danes sredstva mednarodnega združenja, obveščanja in soočanja dajejo kulturnim delavcem silne možnosti ustvarjanja, še več širine in vzpodbud pa nam daje naša vloga v gibanju neuvršenih, kjer se odpirajo čisto nova, doslej neznana obzorja, ki pa nikakor ne bi smela ostati brez vpliva na slovenskega umetnika.

Kakor nekoč sodelovanje Prežihovega Voranca v pripravah na obračun s fašizmom ni bilo brez vpliva na veličino njegovega dela, tako ne bi smelo biti naše današnje življenje in snovanje brez vpliva na umetnike. Poleg tega postaja že smešno, da se del naših umetnikov, med njimi tudi mladih, ne more lotiti čisto novih človeških odnosov in snovi, ki nam jih prinaša naše samoupravljanje in naš socializem. Pri nas se je nagrmadilo bolj kot v katerikoli sodobni družbi na tisoče novih, nenavadnih in za človeštvo privlačnih snovi, a vse čakajo mojstrov, ki bi jih oblikovali. Celo bogati čas narodnoosvobodilnega boja, ki so v njem črpali snovi naši najboljši sodobni pisatelji, še kar naprej čaka na vedno nove oblikovalce. Najpomembnejša obdobja naše zgodovine, v katerih se je zgostila energija našega ljudstva, ki jo je s svojo mislijo prežarjal in razsvetljeval Edvard Kardelj, so zakladnica, iz katere preskopo zajemajo naši domači ustvarjalci, saj ves svet pričakuje, da bo tudi naša umetnost na ravni naše politične misli.

ZAČETEK ORGANIZIRANEGA KOMUNISTIČNEGA GIBANJA NA JESENICAH

General Janin je v tem času potreboval češke legije za intervencijsko vojno proti Sovjetski Rusiji in ne za fronto proti Nemcem v Franciji. Francija je že julija 1916 načeloma soglašala, da se osnuje samostojna čehoslovaška vojska v Franciji in je določila Štefanika, da bi v sporazumu z generalom Janinom rešil vprašanje prevoza češkoslovaških prostovoljcev iz Rusije v Francijo. Enajst mesecev kasneje, 13. junija 1917, se je francoski minister Thomas

dogovoril z Masarykom za odhod 30.000 čeških ujetnikov-prostovoljcev v Francijo, ki pa so seveda ostali v Rusiji, saj je po februarški revoluciji začasna vlada vključila češke prostovoljce pod poveljstvo generala Duhoniva, ki jih je uporabil na bojišču pri Zborovem. Po zmagi oktobrske revolucije je Masaryk s svojim Narodnim svetom proglasil Češkoslovaški korpus v Rusiji za del francoske armade, in sicer v sporazumu med Clemenceaumem in dr. Benesem 7. februarja 1918, čemur Sovjetska vlada ni nasprotovala. Nasprotno, bila je pripravljena omogočiti češkim legijam odhod iz Sovjetske Rusije in prevoz po pomorski poti iz raznih ruskih pristanišč. Toda antanta je imela s Čehi druge namene. Z njimi je zanetila protiboljševiški upor na Volgi. Masaryk je seveda krivil za spopad s Sovjeti boljševike:

»Položaj so zaostriili posamezni krajevni sovjeti in vpliv nespametnih in politično nezrelih krajevnih veličin. Res je, da so Moskvo ščuvali tudi češki boljševiki s svojim nespametnim in izdajalskim početjem.«

Masaryk je bil spreten diplomat in je zlasti v svojem delu »Svetovna revolucija« skušal omiliti svoje protiboljševiško delovanje iz leta 1918. 26. marca 1918, kakor piše, se je sestel s komisarjem moskovskega sovjeta Stalinom:

»Komisar Stalin je v imenu moskovskega sovjeta ukazal krajevnu komisarju v Penzi, naj se po dogovoru dovoli našim fantom prevoz v Vladivostok, toda že 28. marca 1918, torej drugi dan po ukazu, so naši prestregli brzojav omskega sovjeta, ki je zahteval, naj se naša vojska razoroži in prepelje v Arhangelsk. Na pritisk krajevnih sovjetov in čeških boljševikov se je slednjič vdala tudi Moskva.«

Masarykovo pojasnjevanje ne more zanikati, ne omiliti zgodovinskega dejstva, da je antanta izkoristila zvezo s poveljstvom češkoslovaških legij in to oboroženo silo vrgla proti socialistični revoluciji. Pripadnike čeških legij so varali in jim lagali, da jih sovjetska vlada noče pustiti iz Rusije. Češki nacionalisti pa so se zatekli tudi h krvavemu nasilju in množičnim ekzekucijam svojih in tudi nekaterih 'Belih' ruskih polkov, ki se niso hoteli boriti proti Rdeči armadi, saj je češki general Gajda poveljeval eni izmed divizij Kolčakove 'narodne' vojske, ki je po zanetju kontrarevolucije s strani čeških legij že razpadla in so se njeni polki že upirali. Ko so Gajdi sporočili, da se je 'uprl' še en njegov polk, je baje na poročilo napisal: postreliti se tistih časov spominja Jože Zupančič, ki je z nekaterimi Slovenci, med njimi tudi z našima rojakoma Francem Gabrijelom z Javornika in Antonom Buhom z Jesenic, doživel v Samari češki 'prevrat'.

Masaryk je seveda opravičeval svoje, oziroma ravnanje čeških legij v Rusiji s pretezo boja, proti Nemčiji in Avstro-Ogrski, prav tako, kakor je pod to pretezo začela antanta vojaško intervencijo proti Sovjetski Rusiji, da bi vrgla sovjetsko oblast, vzpostavila ponovno buržoazni družbeni red in obnovila vojno med Rusijo in Nemčijo. Tako so pomladi 1918 Angleži in Francozi zasedli Arhangelsk in Murmansk, Japonci in Američani pa Vladivostok in pacifiško Primorje, kakor to vemo iz splošne zgodovine tistega obdobja. Toda vse te sile se niso borile proti Nemcem, ki so pomagali kontrarevolucijino Finskem in v Baltskih državah, ampak so na povabilo ukrajinske kontrarevolucionarne vlade in drugih kontrarevolucionarnih vlad korakali v Ukrajino in v Zakavkazje ter

netili protirevolucijo, obenem pa so njihovi kapitalisti že delali načrte, kako bi izrabljali naravna bogastva tega predela nekdanje Rusije. Morda bi tega ne omenjal, ko bi se s takimi načrti ne ukvarjala tudi Kranjska industrijska družba s svojimi delničarji. Nemci so se namreč začeli pogajati z georgijsko vlado na Kavkazu za ustanovitve delniške družbe za eksploatacijo manganovih rud na njenem območju:

»Prva delniška družba z delniško glavnico 15 milijonov mark je bila določena izključno le za izvoz manganove rude, druga, z delniško glavnico 5 milijonov mark, bi gradila železnico Soropan-Poti, tretja, z deset milijoni mark glavnice, pa bi izkoriščala pristanišče Poti. Glede na korist, ki bi ga imela KID, če Škedenju (tam je KID imela svoje plavže) dobavi manganovo rudo iz Georgije, so ji Nemci ponudili soudeležbo z glavnico 400.000 mark. Upravni svet KID na Dunaju je to udeležbo sprejel, ker je pričakoval, da bo Škedenj lahko v najkrajšem času v polnem obsegu obratoval. Toda ti načrti so padli v vodo, prav tako kakor tudi drugi nemški in avstro-ogrski načrti, med njimi tudi načrt cesarja Karla, ki je že od dne, ko je zasedel prestol, skušal rešiti celovitost cesarstva, najprej s poizkusom, da bi se izvelkel iz vojne in iz zaveznitva z Nemčijo, nato z obljubami o preoblikovanju cesarstva v zvezo narodnih držav in pri tem računal najprej na staro antantno željo, da bi Avstro-Ogrsko ločili od Nemčije, potem pa tudi na avstrofilstvo v antantnih državah samih, oziroma njihovih politikov.

Cesar Karl je prav dobro vedel, da so v antantnih državah že od začetka vojne razmišljali tudi o ločitvi Avstro-Ogrske od Nemčije. Med njimi niso bili redki, ki bi bili pripravljeni skleniti mir s habsburškim cesarstvom, z Nemčijo pa bi nadaljevali vojno in jo do kraja premagali. Nekateri so celo menili, da je bila Avstro-Ogrska prisiljena zvezati se z Nemčijo, čeprav je bila v resnici pravzaprav sama proti Nemčiji. To je bilo seveda plod avstrijske propagande, oziroma besed cesarja Karla samega, ki jih je govoril tajnim posrednikom med njim in antantnimi politikov.

Po smrti cesarja Franca Jožefa je bila Karlova pozicija v Franciji in Angliji močnejša prav zaradi tega, ker Karl kot novi habsburški cesar ni bil odgovoren za vojno in je neprestano izjavljal, da je pripravljen skleniti mir. S tem si je kajpak pridobil simpatije pri antanti. Mnogi vplivni Angleži so, ali simpatizirali z Avstro-Ogrsko, ali pa menili, da je Avstrija, čeprav ni nič prida, vendarle še boljše kakor ti razni mali narodi in da Avstrija zavira ekspanzijo Nemčiji in »balkanizacijo« Evrope.

Tudi v Italiji, čeprav je v londonskem paktu zahtevala nekatere dela avstro-ogrskih dežel, so bili proti »balkanizaciji« Srednje Evrope in seveda tudi proti združitvi Jugoslovanov v svojo državo. Rimski kongres 'zatiranih narodov Avstro-Ogrske' in 'prijeteljstvo' med Italijani in Jugoslovani — vse skupaj je bila samo znana italijanska diplomatska hinavščina, potrebna v danem položaju po italijanskem porazu na Soči.

Prav tako je bila v Franciji od vsega začetka vojne precej razširjena misel, kako bi se Avstro-Ogrsko pridobilo proti Nemčiji. Tako ni mislil samo veleposlanik Paléologue, marveč tudi drugi vplivni ljudje, kakor Briand, ravnatelj ceremoniel Martin, Freysinet, Jules Cambon, Paul Cambon in drugi.

Tudi 7. novembra 1916 izvoljeni novi predsednik ZDA Wilson kljub svojemu načelu o 'samoodločbi' narodov vse do po-

(Nadaljevanje s 3. strani)

Malo je dežel na svetu, kjer bi bila umetnost tako resnično svobodna, kjer bi bil pluralizem umetniških zvrsti in hotenj tako razvejan kakor pri nas, kar nam vsi zapovrstjo zavidajo, a vendar moramo priznati, da bi si želeli še več svobode, še več oblikovalnih strasti in še več najrazličnejših poti, ki bi vodile do istega cilja: v stopnjevanje našega življenja in v bogatnje tega življenja z vsemi umetniškimi sredstvi, ki so komu na voljo.

In kolikor bolj živo, resnično in nepotvorjeno življenje bo umetnik znal priklicati v svoja dela, toliko bolj bo, šel po poteh ustvarjanja, toliko bolj bo podoben Prežihovemu Vorancu, o katerem je Ivo Brnčić rekel, da je tendenčen zaradi tega, ker je »tendencia pisateljeva želja, da bi pokazal nepotvorjeno, neizmaljeno obličje resnice ter tako na svoj način pripomogel k rojstvu sveta, v katerem človek več ne bo suženj ne sočloveku, ne prirodi, ne zemlji, ne lastnemu domu!«

Tovarišice in tovariši!

Prežihovega Voranca smemo imenovati v eni sapi z našimi najboljšimi imeni, je zapisal poet naše revolucije Oton Zupančič. Samo še Cankar je znal tako prikazati mater, njeno ljubezen do otroka in otroško ljubezen do nje, edini Prešeren je zmožgal pri nas tako lepoto in domislim se Groharja, ki je pri nas prvi občutil veličastnost kmečkega dela.

Po vsem, kar smo v tem slavnostnem trenutku razmislili o Prežihovem Vorancu, sem prepričan, da se bodo naši ljudje nenehoma vračali k njegovemu revolucionarnemu delu, pa naj se je izražalo v boju za lepšo podobo človeštva ali pa v visokih besednih umetninah. Prepričan sem tudi, da bodo naši ljudje še naprej romali na ta kraj, kjer poleg stare domačije stoji zdaj tudi Voračnev spomenik.

Še naprej bodo otroci naših otrok prebivali Voračneve Solzice, mi pa Požganico, Doberdob, Jamnico, kadar pa nam bo težko, bomo vzeli v roke Samorastnike, da bi si pri Prežihovih izvirih načrpali novih moči za nove boje. Koroški partizani bomo k njegovemu spomeniku prihajali tudi zato, da bi skupaj s Prežihovim Vorancem potovali po partizanskih stezah od Kotelja do Belih vod, kajti v vsaki globači in grapi je skrita še nenapisana povest o boju in žrtvah, v vsakem gozdu bomo lahko poslušali pesem ob tabornem ognju. Popotovali pa ne bomo samo zato, da bi se naužili lepote prelepe koroške zemlje ob Zili noj Dravi, pač pa da bi videli, kako danes živi mladi rod samorastnikov, ponosni rod, ki nima več upognjenih pleč. Če živi bolje in lepše, kakor smo znali živeti mi, se bomo tega skupaj s Prežihom veselili.

mladi 1918 ni nameraval z zmago antante doseči s svojimi mirovnimi točkami razsula habsburške monarhije.

To, vse do pomladi 1918 za habsburško cesarstvo ugodno razpoloženje vplivnih politikov v antantnih državah, je skušal cesar Karl izkoristiti in se je tajno začel sam pogajati z antanto za mir s pomočjo svojega svaka, princa Sixta Bourbonškega, ki je bil s svojim bratom v belgijski armadi. Pogajanja je začela januarja 1917 Sixtova mati, ki jo je Karl poslal v Švico, za njo pa še drugi Karlovi zaupniki. Princ Sixt Bourbonški se je celo sam pripeljal k cesarju na Dunaj. Kakor navaja Masaryk, je cesar Karl 24. marca 1917 v pismu francoskemu predsedniku Poincaréju obljubljal, da bo 'zastavil vse sile, da bi Nemčija odstopila Franciji Alzacijo in Lotaringijo', za Avstrijo pa je seveda 'zahteval, da se monarhija ohrani v danih (starih) mejah'. V teku pogajanj, ki so se začela že v začetku decembra 1916, je princ Sixt Bourbonški pomladi 1917 petkrat govoril s francoskim predsednikom Poincaréjem; minister Briand se je strinjal z načrtom in tudi angleški predsednik Lloyd George. Tudi z njim in z angleškim kraljem se je princ Sixt Bourbonški pogovarjal o prizadevanjih avstrijskega cesarja Karla, vendar ti pogovori niso Karlu prinesli zaželenih rezultatov.

Sixtova pogajanja so se torej vršila neposredno med najbolj vplivnimi osebnostmi z obeh strani. Cesar Karl se je sam obrnil pismeno na predsednika francoske republike, v pogajanja so posegli Briand, Lloyd George, angleški kralj in drugi. Tem osebnostim se je pridružil še francoski generalni štab.

»Če bi ne bilo ruske revolucije, bi se Sixt Bourbonški na Karlovo željo pogajal tudi z ruskim carjem.«

Kmalu po ponesrečenem Sixtovem poskusu se je začel tajno pogajati z antanto avstro-ogrski zunanji minister grof Czernin s pomočjo svojega prijatelja grofa Revertere, legacijskega svetnika n. r. in nekaterih drugih znancev. Refertera se je v Freiburgu v Švici sestal z grofom Armandom, šefom francoske obveščevalne službe. Masaryk navaja dvakratni poizkus pogajanj: julija 1917 in v začetku leta 1918. Predsednik angleške vlade Lloyd George je bil o tem obveščen in je soglašal, da se stopi v stik z drugo stranko.

Toda Czernin je 15. aprila 1918 odstopil, samo leto po tem, ko je 12. aprila 1917 v zaupnem poročilu cesarju Karlu orisal položaj cesarstva kot resen in slab.

Tako nam postane še bolj razumljivo, zakaj je cesar Karl vse leto 1917 iskal pot do antantnih oblastnikov. Ko je v amerškem senatu predsednik Wilson 8. januarja 1918 obrazložil svoj 'mirovni program v znanih štirinajstih točkah', je bil grof Otokar Czernin tisti, ki ga je v imenu Avstro-Ogrske odklonil. Ko se je Clemenceau še spomladi 1918 hotel pogajati z Avstro-Ogrsko, je bržkone Czernin to izrabil za svoj govor 2. aprila 1918 v dunajski mestni zbornici, kar pa sta francoski minister Painlevé, za njima pa sam Clemenceau ovrgla kot 'avstrijske laži o mirovni ponudbah Avstriji'. Kot 'dokaz' so Francozi objavili pismo princa Sixta Bourbonškega z dne 31. marca 1917, Czernin je v omenjenem govoru namreč trdil, da je Clemenceau (pred njegovim govorom) poslal k njemu posredovalca pred samim začetkom nove nemške ofenzive v Franciji, nakar je Clemenceau odgovoril: »Czernin je lagal!« Avstrijska vlada in cesar Karl sam pa se je moral zagovarjati pred nemškim cesarjem Viljemom in skušal ovreči Clemenceaujeve trditve, ta pa je postavil Karla na laž z objavo Karlovega pisma, ki ga je svojčas pisal predsedniku francoske republike. Prav to pa je povzročilo Czerninov odstop.

Kljub temu cesar Karl ni izgubil upanja, da bo ohranil habsburško cesarstvo. To upanje je še vedno gradil na besedah

predsednika angleške vlade Lloyda Georgea, ki je 5. januarja 1918 v govoru delavcem izjavil, da 'Angleži ne vodijo vojne z namenom, da bi uničili Avstro-Ogrsko'.

Tudi ameriški predsednik Wilson je v svojem programu, formuliranem v štirinajstih točkah, še vedno mislil na avstro-ogrski državni okvir, ko je dejal, da 'bi bila narodom Avstro-Ogrske, ki jim želimo njih mesto v zboru narodov zajamčeno in zagotovljeno, dana najsvobodnejša možnost avtonomnega razvoja'. Njegov zaupnik prof. George D. Herron je še marca 1918 dejal Karlovemu zaupniku prof. Heinrichu Lemmaschu, da je 'Amerika samo zavoljo tega proti Avstriji, ker se je zvezala z Nemčijo', do Avstro-Ogrske same pa 'ZDA ne čutijo nobenega neprijateljstva'; saj so celo z napovedjo vojne habsburški monarhiji odlašale do 4. decembra 1917.

Ta popustljivost ZDA in Anglije do Avstro-Ogrske je bila po Masarykovem predvsem posledica novega položaja, ki je nastal v svetu, zaradi boljševiske revolucije in mirovne ponudbe s strani sovjetov'. Zato je cesar Karl kljub vojni napovedi s strani ZDA skušal obdržati zveze z Wilsonom in mu je celo sam pisal po posredovanju španskega kralja. Glavno breme teh stikov pa je preložil na Lammaschova ramena, ki je potem navezal v Švici stike z Wilsonovim zaupnikom Herronom. Cesar Karl je v bistvu pristal na Wilsonove pogoje, oziroma 'samoodločbo narodov', ki se je dala takrat še tolmačiti kot 'najširša avtonomija narodov v okviru habsburške monarhije'. Pri tem se je lahko naslanjal med drugim tudi na majski deklaraciji Češkega in Jugoslovanskega kluba v dunajskem parlamentu 30. maja 1917 (in tudi na kasnejše, med njimi tudi češke januarske deklaracije z dne 6. januarja 1918, torej na meščanske jugoslovanke in češke politike v okviru cesarstva. Težav pa mu ni delala niti avstrijska socialna demokracija, saj mu je prav ona, vede ali nevede, hote ali nehote brzdala delavske množice, kakor so pokazale že januarske stavke 1918, ki jih je socialnodemokratsko strokovno (sindikalno) vodstvo spočetka poskušalo 'omejiti, da bi preprečilo spopad z oboroženo silo države'. Ker pa v teh prizadevanjih ni uspelo, je tretji dan aktivno poseglo v organizacijo stavke delavstva v Dunajskem Novem mestu in drugod.

Tako je v tej stavki, ki jo že poznamo, avstrijsko-nemško socialnodemokratsko

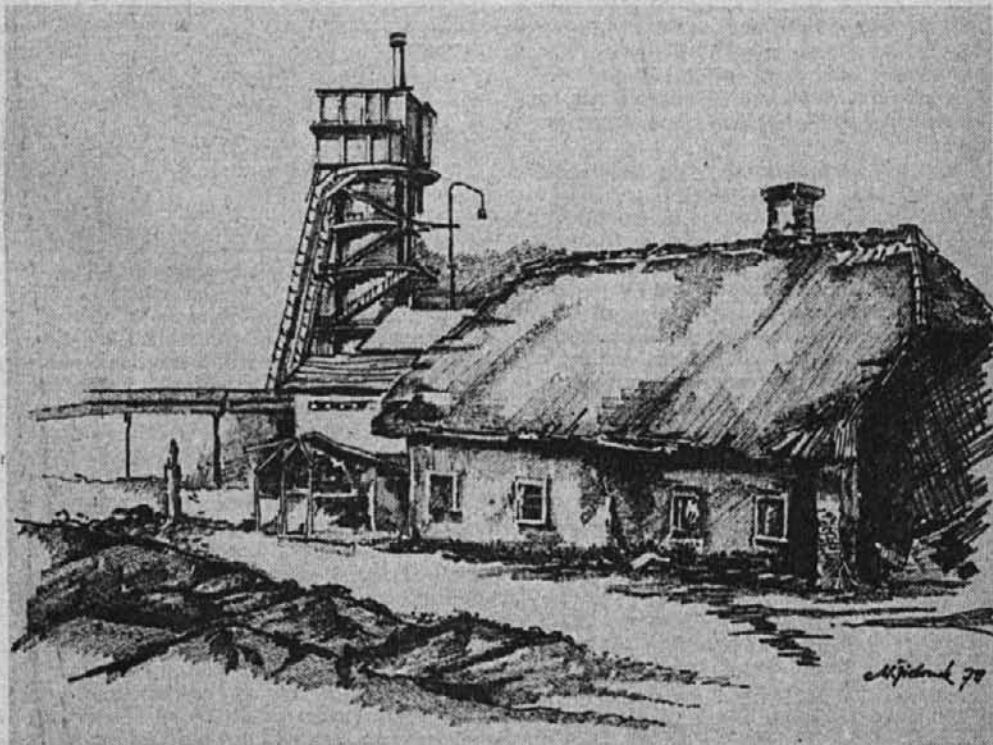
vodstvo doseglo, da so v svetih delavskih odposlancev, ki jih je na Dunaju in drugod izvolilo delavstvo, prevladali funkcionarji socialnodemokratske stranke in strokovnih komisij. Stavkovne zahteve delavcev, na primer, v Dunajskem Novem mestu (takojšnja sklenitev miru brez aneksij in kontribucij na podlagi pravice narodov do samoodločbe, odprava cenzure in vojaških zakonov, amnestija za politične zapornike, uvedba osemurnega delavnika, ureditev prehrane ob sodelovanju delavskih zaupnikov) so se političnim in strokovnim voditeljem avstrijske socialne demokracije zdele preradikalne. Zato so delavske politične zahteve pri pogajanjih z vlado postavili v drugi plan in jih omilili ter vladi celo zagotovili, da bodo pomirjevalno vplivali na delavstvo, če jim vlada zagotovi, da se pogajanja v Brestu Litovskem zaradi avstrijskih in nemških ozemeljskih zahtev ne bodo razbila, predvsem pa naj bi vlada preosnovala prehrabeni sistem, demokratizirala občinske zastope z uvedbo splošne, enake in neposredne volilne pravice in odpravila militarizacijo delavstva.

Socialnodemokratska delegacija se je pri cesarsko-kraljevi vladi zadovoljila z meglenimi obljubami in potem, kakor vemo, pozvala stavkajoče delavstvo, naj se 21. januarja 1918 vrne na delo, toda dunajsko delavstvo se je temu sklepu pokorilo šele štiri dni kasneje – 25. januarja 1918.

Prav tako, čeprav z ogorčenjem, so se po prigovarjanju slovenskih, italijanskih in nemških socialnodemokratskih voditeljev uklonili ukazu vojaških oblasti stavkajoči delavci v puljskem arzenalu, ki so stavkali od 22. do 28. januarja 1918. Toda prav ta dan, 28. januarja 1918, če si še enkrat priključimo v spomin, je izbruhnila politična stavka v Miljah in Trstu pod geslom »Za mir in kruh«.

Kakor piše dr. Mirko Stiplovšek v svojem »Pregledu stavkovnega gibanja na Slovenskem 1917–1920«, so govorniki v Trstu poudarjali, da je 'gibanje rezultat dogodkov v Rusiji', ki so 'naravnost električno prešinili dušo proletarcev'. Tudi tržaški delavci so izvolili delavski svet, ki z vladnim odgovorom na svojo resolucijo ni bil zadovoljen, naposled pa je kljub temu 'priznavajoč, da je stavka dosegla svoj

(Nadaljevanje na strani)

Marjan Židanek: Stara Sava – kroki

smoter, da odločno protestira proti vojni in neznosnim življenjskim razmeram, pozval delavstvo, naj se 2. februarja 1918 vrne na delo. Napoved, da bo delavstvo uporabilo še „energičnejša sredstva, če vlada ne izpolni svoje obljube“, pa je ostala seveda samo pri besedah.

Tudi v Ljubljani in na takratnem Kranjskem se je med socialnodemokratskimi „gasilci“ revolucionarnega razpoloženja in volje delavstva „izkazal“ socialnodemokratski prvak Anton Kristan. Že na ljubljanskem shodu, na katerem je več kakor pettisočglava delavska množica 20. januarja 1918 manifestirala „svojo neomajno voljo proti nadaljevanju vojne in zahtevalo ureditev prehrane“, so vodilni socialni demokrati v Ljubljani (Anton Kristan) v resoluciji spremenili vrstni red delavskih zahtev. Zahtevo po miru so uvrstili v zaključek, na prvo mesto pa postavili zahtevo po izboljšanju prehrane. Da je vodstvo shoda „preprečilo demonstrativni obhod po mestu“, so si v poročilu o tej manifestaciji v »Napreju« vodilni socialni demokrati šteli celo v zaslugi.

Dne 22. januarja 1918 bi se morala začeti stavka ljubljanskega delavstva, pa je bil Anton Kristan tisti, ki je pozval delavstvo, „naj le spusti puške na tla“, zraven pa demagoško pristavil, „naj bo pripravljeno na nov boj“. Dan poprej — 21. januarja 1918 so zaupniki JSDS sklicali v Ljubljani shod in seznanili delavstvo s potekom prej omenjenih pogajanj vodilnih avstrijskih socialnih demokratov na Dunaju z vlado, ki so po njihovo dosegla „znaten napredek“, kar so izrazili tudi v resoluciji, sprejeti na shodu. Obenem so seveda zborovalce seznanili z dunajskim socialnodemokratskim sklepom „o koncu stavke“, oziroma s pozivom, naj se delavstvo vrne k delu in na delovna mesta. V tolažbo za revoltirano delavstvo so ustanovili delavski odbor iz zaupnikov tovarniškega delavstva in železničarjev, ki naj bi bil „v permanenci (pripravljenosti), dokler vlada ne izpolni svojih obljub in zagotovil“.

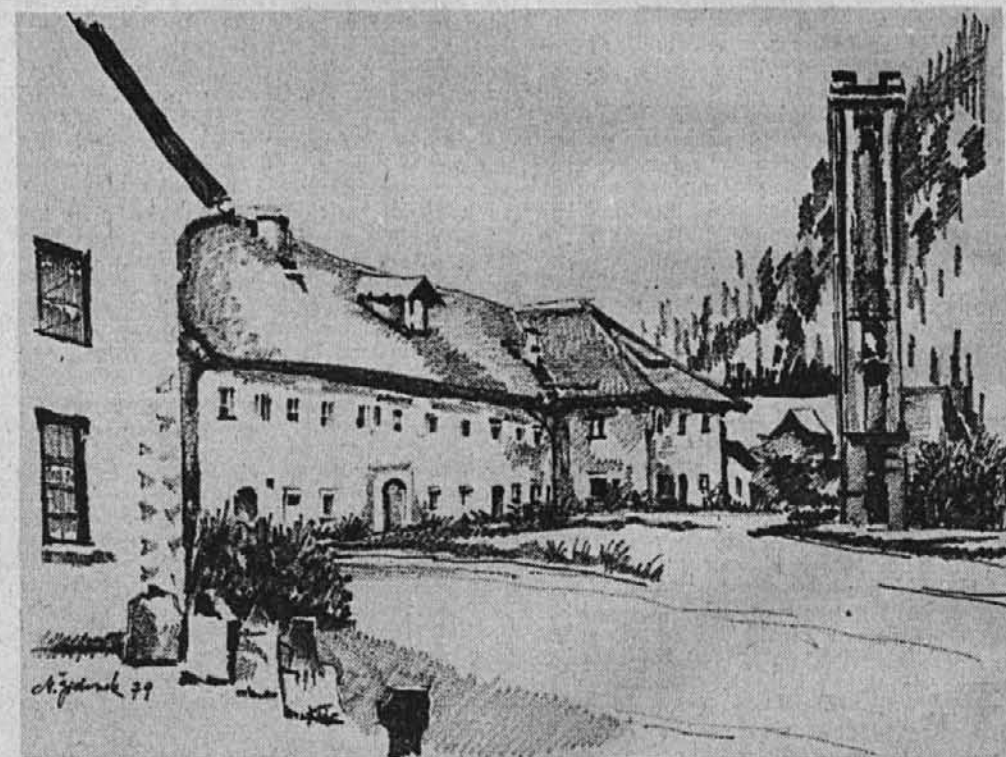
Tako je bilo tudi v Idriji in na Jesenicah. Delavstvo je bilo pripravljeno in razpoloženo za udeležbo v takratnem stavkovnem gibanju. Na obeh shodih pa so po navodilih centralnega vodstva delavski zaupniki morali prepričevati delavstvo, da za stavko „ni primeren čas, ker se je drugod že končala“. Na Jesenicah, kakor že vemo, so 27. januarja 1918 morali delavski zaupniki v skladu z navodili političnega in strokovnega socialnodemokratskega centralnega vodstva pozivati delavce, „naj se ne dajo zapeljati v kaka nepremišljena dejanja“.

Torej je bilo tudi iz tega videti, da JSDS in prav tako celotna avstrijska socialna demokracija nista tisti kovačnici, ki bi lahko skovali delavsko in ljudsko usodo v skladu z delavskimi in ljudskimi težnjami. Da drugih „Kovačnic“, v katere nas je popeljal tale ekskurz, niti ne omenjam, da sta kovali človeštvo usodo, ki bi obetala izpolniti težnje zatiranih in izrabljenih. Mislim pa, da je bil ta ekskurz v „kovačnice“, človekove in človeške usode potreben za spoznavanje in razumevanje dogodkov, ki so jim sledili in ki jih iz same lokalne zgodovine ne moremo dojeti in razumeti. Vsaka lokalna zgodovina je sama zase samo nerazumljiv in neviden drobec splošne zgodovine in ga je zato treba osvetliti prav s splošnim zgodovinskim dogajanjem. Le tako lahko dojamemo, v koliko je zgodovina določenega kraja pomagala oblikovati zgodovino svojega razreda, ljudstva, države, mednarodnosti ali vsaj internacionalistične solidarnosti v določenih usodnih obdobjih. Razumljivo je, da tega ekskurza nisem pisal za zgodovinarje, marveč za naše jeseniške delavce. Zato bom verjetno moral v tem sestavku še

kadaj poseči h kakemu ekskurzu v izvenjeseniško in izvenslovensko dogajanje, saj so dogodki, ki so s svojimi idejami oplajali jeseniško delavstvo, pretresli takrat ves svet. In med temi dogodki je bila vsekakor na prvem mestu v delavskih mislih oktobrska revolucija, nova sovjetska Rusija kot vzgled in težnja po akciji za spremembo suženjske delavske usode v svobodno, slehernega človeka vredno usodo, ki se je takrat večini jeseniškega (in seveda tudi drugega delavstva) zdela blizu ali pa celo že na dosegu roke.

Od ustanovitve krajevne politične organizacije Jugoslovanske socialno demokratične stranke na Jesenicah do nedemokratične ustanovitve krajevnega Narodnega sveta

Cankarjeva kritika JSDS, da zanemarija politično organiziranost stranke v delavskih središčih, ni bila prazna beseda in je veljala tudi za Jesenice. Tudi tu so socialni demokrati posvetili pozornost samo strokovnemu organiziranju delavstva, zanemarili pa so njegovo politično organiziranost. Tako se je šele dobra dva meseca po Cankarjevem tržaškem govoru, ki je „razburil“ tudi jeseniškega socialnodemokratskega prvaka Antona Zugwitza, ustanovila krajevna politična organizacija JSDS Jesenice, dne 29. junija 1918. Ta dan se je, kakor je 2. julija 1918 poročal »Napreju«, konstituiral njen odbor, ki naj bi uveljavljal in vodil politiko osrednjega odbora stranke v jeseniškem železarskem revirju.

Marjan Židanek: Na Stari Savi — kroki

Kaj več o začetnem delovanju krajevne politične organizacije JSDS na Jesenicah v strankinem tisku ne zasledimo. Direktive, kako naj se krajevna strankina organizacija obnaša ob ustanovitvi Narodnega sveta, še ni bilo, razen sklepa iz »Resolucije Izvršnega odbora JSDS« z dne 4. junija 1918, v kateri je bilo rečeno:

»Glede ustanovljenega Narodnega sveta izjavlja celokupni izvrševalni odbor, da jugoslovanska socialno demokratična stranka, ne vstopa v Narodni svet, pač pa ne odklanja sodelovanja, pridržuje si za izvršitev sprejetih sklepov povsem proste roke.«

Vprašanje je, ali se je ustanovljena politična organizacija JSDS na Jesenicah sploh kaj ukvarjala z nasprotji, ki so glede reševanja slovenskega narodnega vprašanja razdvojili duhove v stranki. Dr. Henrik

Tuma se je v tej zadevi postavil proti vodstvu stranke in odklanjal sodelovanje socialne demokracije z nacionalističnim meščanstvom:

»Smatram za politični pogrešek ne samo s socialističnega stališča, temveč tudi v interesu svojega naroda, da Golouh (ki je govoril ob obletnici Majske deklaracije na narodnjaškem shodu v Narodnem domu v Trstu) ali pa Kristan (ki se je udeležil v imenu slovenskih socialnih demokratov že znanih praških slavnosti) in drugi prisostvujejo narodnjaškemu shodu in da nimajo poguma izjaviti javno, da je ta pot zgrešena in da je samo mednarodni in revolucionarno-razredni boj primeren, da se doseže samoodločba slovenskega naroda.«

Pri tem je dr. Tuma izhajal iz misli, da je „usoda Trsta tako tesno spojena z usodo Jugoslavije, da ju ni mogoče ločiti, kakor tudi ne diskusije političnih stališč obeh socialističnih strank v Trstu — italijanske in slovenske“. Po njegovo in v tem mu je bilo treba dati prav, da „nacionalistična rešitev narodnostnega vprašanja nikjer ni tako nemogoča kakor v Primorju in Trstu, kjer sta oba naroda, slovenski in italijanski, kakor prepletena drug z drugim“ in da se „nikjer tako očitno ne kaže, da je pravična rešitev možna le na (socialistični) mednarodni osnovi in da bo vsaka druga — nacionalistična in šovinistična — rešitev le v škodo svobodi enega ali drugega naroda“.

Dr. Tuma se je skliceval na resolucijo X. zbora JSDS, ki je „slovesno izjavila, da le delavska internacionala vsega kulturnega

sveta lahko doseže popolno svobodo narodov in da je zatorej samoodločba narodov mogoča le na osnovi narodne ideje v čistem pomenu besede, ki se sklada z mednarodno idejo (proletariata):

»Svoboda narodov in skladnost med njimi zahtevata sporazum med „svobodnim italijanskim narodom Trsta“ in svobodnim slovenskim narodom. Z nacionalističnega stališča meščanstva (obeh narodnosti) takšen sporazum ni mogoč, kakor tudi ni mogoč sporazum Čehov, ki so si postavili nacionalistični cilj češke zgodovinske države, z Nemci, ki bi proti svoji volji prišli vanjo.«

Zato je dr. Tuma odklonil sodelovanje socialne demokracije z nacionalističnim meščanstvom kateregakoli naroda in njeno udeležbo z Antonom Kristanom pri praških slavnostih. Udeležba na majske

praških slavnostih bi bila po dr. Tumovo dopustna le, če bi bil njihov smoter 'edinole čista in iskrena manifestacija zatiranih narodov'.

Tumovemu stališču je ugovarjal Rudolf Golouh v članku »O zatiranih narodih in internacionali«. Razširil je debato na celotno taktiko socialističnih strank nasproti narodnoosvobodilnim gibanjem spričo dejstva, da internacionale ni in da zaradi tega socialistične stranke ne predstavljajo odločilne politične sile. Polemika v zvezi s temi stališči se je nadaljevala med slovenskimi in italijanskimi socialnimi demokrati.

Po Golouhovo je bilo 'do internacionale še daleč' zaradi 'odtujitve socialističnih skupin v Nemčiji in Franciji' od internacionalistične solidarnosti in akcije ob izbruhu prve svetovne vojne:

»Ali moremo (na narodno osvoboditev) čakati, da široke mase zatiranih narodov, ki so bile doslej navajene računati edinole na lastno moč, zapuste svoje bojno polje samo zato, ker bomo pred njihovimi očmi plapolali z zastavo tiste internacionalne borbe, od katere so se ravno odvrnile te socialistične skupine?«

Za podporo slovenskemu meščanstvu pri uresničitvi Majske deklaracije se je Golouh skliceval na Marxovo podporo nemškemu liberalnemu meščanstvu v revolucionarnem letu 1848 'proti vladajoči nemški birokraciji':

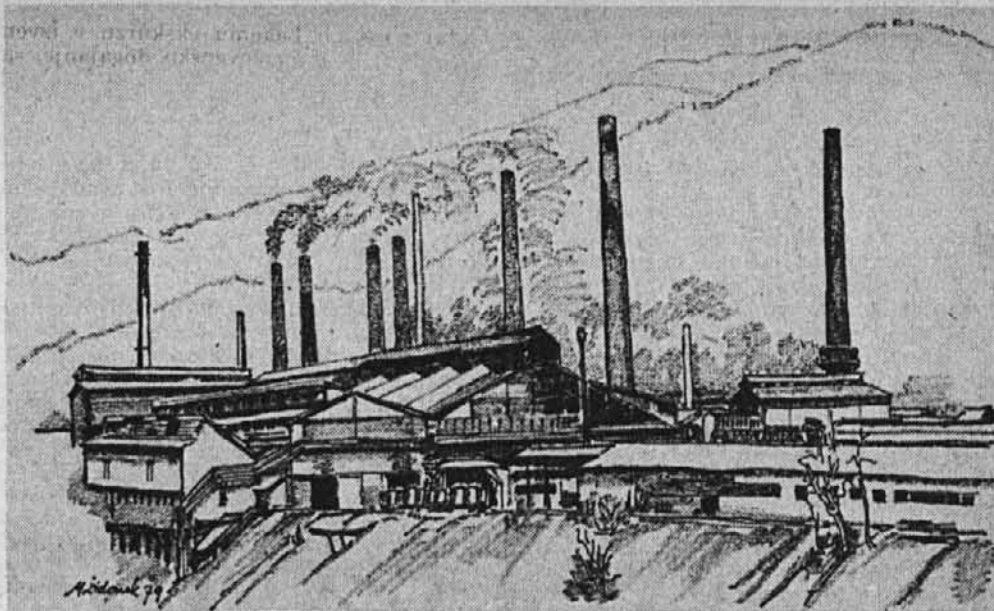
»Danes... je jugoslovanska socialno demokratična stranka vsa brez razlike (notranjih idejnih) nazorov - všteti Tumo, če se ne motim - za uresničenje majniške deklaracije, to se pravi za združitev jugoslovanskih narodov v eno demokratično državo.«

Pri tem se je Golouh skliceval na misel o taki združitvi, ki je bila 'živa že skoro celo stoletje' in ki je tudi stara socialno-demokratska zahteva, kateri se 'ne moremo odpovedati samo zato, ker jo skušajo danes uresničiti »meščanske« stranke':

»Zakaj bi se sedaj to, kar se govori na naših shodih, v naših časopisih, ne smelo govoriti tudi na shodih, ki jih sklicujejo druge stranke, da bo narod vedel, da smo v tem poslednjem stremljenju - samo v tem - vsi edini, ker vidimo v vstajenju naroda temeljno podlago za večjo, hitrejšo revolucijo kot skupina in kot delavski razred? Če se to imenuje 'mešati se z buržoazijo', kaj naj bi se potem reklo o 'scheidemannizmu' (socialni šovinizem, imenovan po nemškem soc. demokratskem voditelju Scheidemannu, ki pa prav gotovo ni bil za vzgled dr. Tumi - op. p) raznih dežel tostran in onstran front, ki dovoljuje vojne kredite tudi potem, ko sta se razbili ruska in finska revolucija, ki bi bile morda mogle prinesiti svetu to, kar imenuje Tuma 'odrešenje človeka in narodov'.«

Kot je videti iz tega članka, je Golouh imel v tem času boljševiško revolucijo že za razbito. Sicer pa ne nameravam komentirati te polemike. Treba pa je opozoriti, da je scheidemannizem, kakor bomo še videli, pognal svoje korenine tudi v vodstvo JSDS (Anton Kristan) in med tako imenovano 'socialistično omladino' (njen idejni vodja Albin Prepeluh), čeprav se je prav iz slednje kasneje izoblikovalo revolucionarno jedro in v slovenskem revolucionarnem gibanju utrla komunistična pota. Vendar v tem času o čem takem še vedno ne moremo govoriti. Kakšna so bila politična stališča JSDS v tem času, nam še najbolje pokažejo sklepi vseslovenskega delavskega dneva 28. julija 1918 v Ljubljani.

V teh sklepih je bilo rečeno, da 'ob pričetku petega vojnega leta poudarja delavstvo ponovno in energično svojo trdno voljo po skorajšnjem splošnem miru brez aneksij in kontribucij na podlagi samoodločbe narodov, pozivlja vlado, da uredi v to svrhu svojo zunanjo politiko na način, da ne bo ovirala, marveč pospeševala zbliza-

Marjan Židane: Martinarna - kroki

nje med vojujočimi se narodi in tako omogočila odpraviti vojno, ki tvori poglavitni vzrok vseh dosedanjih življenjskih stisk, in se pridružuje z zadostnim akciji socialističnih strank, ki gre za tem, da nadaljuje delavstvo s svoje strani edino resno delo, ki nas zamore z gotovostjo priversti do takojšnjega in pravičnega miru. '151

To je bil čas najbolj črne lakote, ki jo je trpelo tudi jeseniško delavstvo, ki se je 4. julija 1918 s svojimi zaupniki obrnilo na deželno vlado v Ljubljani in na deželni prekrbovalni urad, naj bi delavstvu Kranjske industrijske družbe ne zmanjševali v juniju veljavne količine mlevskih izdelkov tudi v mesecu juliju ali pa jih vsaj nadoknadili z drugimi močnatimi živili, kakršna so ječmen, kaša, ovseni riž, fižol, ajda in podobna druga živila. Nadaljevale so se 'akcije za prehrano'. Dne 7. julija 1918 bi moral biti na Javorniku 'društveni shod' z dnevnim redom 'Delavske plače in draginja', ki pa ga je okrajno glavarstvo v Radovljici prepovedalo. Mezdno gibanje se je zaostrovalo, toda 'delavstvo vsemu še ni bilo kos, ni bilo pripravljeno prevzeti naloge, ki ga je čakala' in glavarstvo je 'dobilo zopet korajžo in prepovedovalo zborovanja'. Prav tako je 'Delavec' že 29. junija 1918 napovedoval za 11. julij 1918 shod kovinarske organizacije na Savi.

Oblasti so se v tem času bale novih delavskih akcij in so na Jesenicah prepovedale shod. Jeseniški dopisnik je 16. julija 1918 proti prepovedi shodov s strani okrajnega glavarstva protestiral v »Napreju«: »Zdi se nam, da je popolnoma nepotrebno razburjati delavstvo s takimi prepovedmi« in z brusil okrajnemu glavarstvu v Radovljici in oblastem nasploh naslednje besede: »Namesto, da prepovedujejo shode, naj bi se rajši pobrigali za boljšo prehrano in pomagali delavstvu, da dobi boljše plače« in med drugim še povedal, da 'nas oderuhi in vsi izkoriščevalci odirajo, oblast pa nam brani (nam prepoveduje) samoobrambo'. »V našo obrambo pa ne stori ničesar, ker je (oblast) v odvisnosti od kapitalističnih izkoriščevalcev proletariata.«

Sicer pa ni samo oblast krnila 'samoobrambo delavstva', marveč so to samoobrambo krnili tudi socialnodemokratski vodniki sami, kakor to dokazuje stavka idrijskih rudarjev, ki so julija 1918 stavkali že drugič. Prvič so stavkali od 21. do 23. aprila 1918, ko so se s stavko postavili po robu ukazu, da morajo nositi vojaške čepice. V Idrijo je takrat prišla »gasit« stavko vojaška stotinja z dvema generaloma. Toda spričo nastopa delavstva se je vojaško poveljstvo začelo pogajati z delavskimi zaupniki. Druga stavka pa je izbruhnila 8. julija 1918 'zaradi obupnih in naravnost neznosnih razmer' in zahtevala 'zvišanje

osnovnih plač, izboljšanje preskrbe, nastavitve takega uredništva, ki bo znalo tudi slovensko, štirinajstdnevni plačani dopust, takojšnje odpravo militarizacije rudnika in razpis občinskih volitev (na podlagi splošne in enake volilne pravice)'. Njihov izvoljeni delavski svet je začel pogajanja z upravo rudnika ter z zastopniki ministrstva za javna dela in okrajnega glavarstva. Močni vojaški oddelki so ponovno prišli v Idrijo, vojaško poveljstvo pa je zapretilo z najstrožjimi ukrepi, če se rudarji ne vrnejo na delo. Delavski svet je seveda na pritisk socialnodemokratskih prvakov Melhiorja Čobala in Josipa Petejana, ki sta prišla 'gasit' stavko v Idrijo, 11. julija 1918 stavko zaključil, kljub nezadovoljstvu dela rudarjev s tako odločitvijo. »Slovenec« je zapisal, da sta ta dva socialnodemokratska prvaka 'z vso silo pritiskala na delavstvo, naj gre delat'. Pred pričetkom vrnitve na delo so rudarji sklenili, da bodo v osmih dneh zopet stavkali, če ne bodo njihovih zahtev izpolnili. Josip Petejan je, na primer, 11. junija 1960 v Delu v svojih spominih na to stavko zapisal, da 'grožnja vojaškega poveljstva ni učinkovala na stavkajoče, ki se niso hoteli vrniti na delo niti spričo napovedanih hudih represalij', da pa sta Čobel in on 'pripočela, naj se stavka za osem dni prekine in naj rudarji grede na delo' in s tem 'pripočilom' tudi dosegla, da se je stavka končala, kakor so oblasti zahtevale. »Josip Petejan in Melhio Čobal sta torej položaj delavskih funkcionarjev izrabila za pomiritev bojevitega delavstva v prid omajane avstrijske oblasti, namesto da bi upoštevala nove pogoje, ki so po oktobrski revoluciji in ob nastopajočem polomu Avstro-Ogrske nudili delavstvu odločilno vlogo. Še pred tem so junija stavkali trboveljski rudarji z delno stavko v dveh obratih trboveljskega premogovnika (17. junija 1918) in 1300 rudarjev v Mežici in Črni od 26. do 30. junija 1918, nekateri pa so se kljub podobni grožnji, kakor julija v Idriji, vrnili na delo šele 4. julija. 15. julija je izbruhnila stavka v Mariboru.

Vsega tega sklepi vseslovenskega delavskega dneva 28. julija 1918 niso omenjali. V drugem delu teh sklepov je rečeno, da 'veslovenski delavski dan vabi vse stranke pristaše na združeno neumorno delo v svrhu ojačanja in poglubitve strankinih organizacij, ki so edino jamstvo za uspešno izvedbo vseh onih neštevilnih bojev, ki nam jih nalaga sedanja, vse temelje človeške družbe preobrazujoča doba' in poziva, naj 'jugoslovansko delavstvo in delavstvo vseh narodov strne vse svoje sile, naj dela zavestno za oživetvorenje ne le formalne,

marveč dejansko delujoče internacionale, katere nujni predpogoj bodi zmagovito uveljavljanje miru, socialne in narodne osvoboditve.

To so bile seveda samo besede. Ko bi čakali na 'oživotvorjenje' skorumpirane II. internacionale, bi Lenin in boljševiki nikoli ne izbojevali oktobrske revolucije in vzpostavili oblasti sovjetov delavskih, kmečkih in vojaških odposlancev.

Sklepi vseslovenskega delavskega dne so se omejevali potem na 'najodločnejši protest' proti političnemu kurzu, ki ovira na zunaj sklenitev takojšnjega sporazumnega miru (kajpak s svetovno imperialistično buržoazijo), na znotraj pa nasilno omogočajo vsako pravično rešitev narodnih problemov ter sploh demokratizacijo celotne države (Avstro-Ogrske seveda).

In v naslednjem odstavku so zopet privlekli na dan 'zaprasheno' tivolsko resolucijo, ki je bila vse prej, kakor socialistično pojmovanje slovenskega narodnega vprašanja, saj je njen 'novoilirski' značaj že pred vojno in aprila 1918 razgalil Ivan Cankar. Toda to socialnodemokratskih prvkov in organizatorjev vseslovenskega delavskega dneva 28. julija 1918 ni motilo, ko so zapisali:

»Jugoslovansko delavstvo bo nastopilo energično proti vsaki politiki, ki bi hotela ohraniti nadalje nadvlado enega narodnega življa nad drugim. In ker vidi v rešitvi narodnih problemov v smislu enakopravnosti in politične samostojnosti načelo pravičnosti in naravno potrebo danega socialnega razvoja ter v delu za to rešitev eno najvažnejših nalog socialističnega boja, proglašča v smislu svojih, žal ob indiferenci meščanskih strank pred desetletjem podanih tozadevnih izjav (v tivolski resoluciji, ki pa tu ni bila imenovana — prip. M. Kl.) ponovno svojo voljo po **združitvi našega troimenega naroda v lastno demokratično državo** (ostali so torej pri novoilirskem pojmovanju) — ter da bo v doseg tega cilja zastavilo vse svoje sile.«

Tendenci »ilirizma«, ki je težila h kulturnemu in jezikovnemu združenju Jugoslovanov, se je postavil prvi po robu že France Prešeren, ker je bila nenaravna, pa tudi v nasprotju z zgodovinskim razvojem južnih Slovanov in njihovim oblikovanjem v več narodov s svojo narodno individualnostjo in kulturo. Vlekla se je od tedaj dalje tudi v Cankarjev čas in v versajsko Jugoslavijo, kjer so jo hoteli celo nasilno uresničiti pod Živkovićevo diktaturo, pa tudi pod Stojadinovićevo. Dobro se še spominjam, da smo morali iz slovenskih gimnazijskih čitank izrezati odlomek iz Cankarjevega Kurenta, naslovljen z »Nebesa pod Triglavom« v skladu z nasilnim »ilirizmom« v velesrbski preobleki v času med obema vojnama. Ker s tem »ilirizmom« niso bile okužene samo meščanske stranke, marveč tudi delavske, saj je dediščino JSDS, o kateri sedaj govorimo, do 3. državne konference nosila tudi KPJ in se je na svojo in tudi našo srečo potem osvobodila in kot edina jugoslovanska stranka zavzela pravilno stališče do nacionalnega vprašanja v Jugoslaviji, se moram v zvezi z »novoilirskim« sklepom vseslovenskega delavskega dne o združitvi nikoli obstoječega »troimenega« naroda zateči k še nekaterim odstavkom že omenjenega Cankarjevega govora v ljubljanski delavski »Vzajemnosti« 12. aprila 1913:

»Poglavitna naloga, ki je prisojena nam Slovincem (leta 1913) ob reševanju jugoslovanskega problema, je ta: le: uveljavimo svoje jugoslovanstvo za zdaj le v toliko, da se vsi skupaj, kolikor nas je, naučimo na izust stari srbskohrvaški rek — »Uzdaj se u se i u svoje kljuse! — Toliko bodo priznali tudi najbolj hripavi Ilirci: ako pride kdaj do političnega združenja jugoslovanskih narodov — in ne samo moja vroča želja je, temveč tudi moje trdno prepričanje je, da

do tega združenja tudi res pride — tedaj se to ne more izvršiti drugače, kakor da se združijo enakopravni in enakovredni narodi. Že sama ta enostavna misel nam kaže polje, kjer moramo orati ne le zase, temveč za vse jugoslovanstvo. To pa je naše lepo domače slovensko polje. Pod avstrijskim valptom, v svoji ječi in revščini in mnogoštevilnih nadlogah smo povzdignili svojo kulturo tako visoko, da je kras in veselje. To je izraz narodne moči...«

Naši do omedlevice navdušeni Ilirci pa niso pozabili samo na slovensko kulturo (slovenskega jezika itak nikoli niso znali), ne samo na Trubarja, Prešerna in Levstika, temveč pozabili so navsezadnje kar sami nase, na svoje ime in na svojo domovino. Pravega Ilirca je sram, da stanuje v Ljubljani, ne pa v Šabcu ali vsaj v Varaždinu. — (»Slovan« — njegove kritike — slike — jezik. »Slovenec« — »pohrvatiti« nobene škode. — »Dan« — »izdajalec, kdor zagovarja avtonomijo.« »Matica«.)

To kar Ilirci počenjajo, je že delirij. Hvala Bogu, da teh Ilircev ni veliko — skoraj na prste bi jih naštel. Meni se ne da očitati, kar so očitali Rostoharju, da ne pridem med ljudi, med ljudstvo. Se prav zelo pridem med ljudstvo; in če bi hotel povedati, kaj si misli preprost človek o jugoslovanstvu, kakor si ga Ilirci mislijo, bi moral biti grob. O kakšni ilirski navdušenosti pa v slovenskem narodu še govora ne more biti — to veste dobro vi sami, in neumno bi se mi zdelo, če bi lagali drug drugemu v obraz.

Ostane še stvar, ob kateri človek ne ve, če bi se razsmejal ali razjokal. To je jugoslovansko jezikovno vprašanje, ki ga niso bili postavili avstrijski diplomatje, mojstri v neumnosti, temveč navdušeni ljudje, ki nobenega jezika ne znajo. Posledice tega vprašanja že trdo občutimo — naši ljudje pišejo tako zanikrno slovenščino, da se zgražajo ob nji že upokojeni poštni uradniki. Jaz spoštujem radikalnost, ki je bila od nekdaj lepa čednost mladine. Ali če ta radikalnost zahteva, da pade slovenščina samo zato, ker sta padla Odrin in Bitolj, tedaj hvaležno odklanjam to radikalnost. — Zadnjič me je srečal na cesti znanec: »Odrin je pal!« — »Je že prav, že prav, ampak srečke umetniške loterije še niso prodane!« —

To je: premalo gledamo nase, premalo mislimo nase! Ljudje so zdaj med nami — saj jih lahko vsak dan slišite — ki bi nas najrajši kar prodali — kaj prodali — kar dali v vbočajme. Imenuj se dandanes v Ljubljani Slovenca, pa boš tepen, ne od nemških, temveč od ilirskih šovinistov. Časih sem mislil — (»Zedinjena Slovenija«) — (»Dan«) — socialno demokratični program.

Meni pa se le zdi, da ostanemo pri svoji stari in narodni misli, kljub vsem radikalno-narodnim strahopetcem. Strahopetci, res, to je prava beseda! Zakaj še pred par dnevi sem bral izpod peresa takega oblastnega Ilirca članek, ki odklanja naš stari narodni program, zedinjeno Slovenijo, iz edinega razloga, ker bi tega programa uresničenje ne bilo po volji Nemcem! Takemu radikalnemu učenjaku postavimo kar spomenik.

Najbolj gnusni, res — gnusni! — pa se mi zde tisti ljudje, ki čisto brez vzroka in brez povoda spravljajo v zvezo s političnim jugoslovanskim vprašanjem še slovenski jezik. Kar ponujajo ga, kar mečejo ga čez mejo, še ne vprašajo, kdo bi več zanj dal. Jaz še nisem videl Hrvata, ki bi prišel ponujat k nam svojo hrvaščino. Pri nas pa je drugače! (»Slovenec«, — »Matica«!) Tako smo siti svoje kulture, da nam je že odveč in da bi jo najrajši kar vrgli čez plot...«

Dobrih pet let kasneje redaktorji sklepov vseslovenskega delavskega dne Cankarjeve kritike tivolske resolucije in »novoilirizma« niso upoštevali, prav tako kakor niso upoštevali njegovih misli iz njegovega aprilskega in prvotnijskega govora. Glede »ureditve mej Jugoslavije« v okviru Karlove

Avstro-Ogrske so zavzeli »stališče skupnega dogovora s prizadetimi narodi« — avstrijskimi Nemci in avstrijskimi Italijani na »načelu samoodločevanja in plebiscita«. Medsebojni odnosi z njimi naj bi se uredili »na način, ki bo najmanj škodoval skupnim interesom prizadetih narodov«. »Želimo zato predvsem, da bi se italijanski in nemški sodrugi o tem konkretnije izrazili in stopili v dogovor z našo jugoslovansko socialno demokratično stranko.«

Italijanski tržaški socialni demokratje so se pravzaprav že izjasnili v polemikah okrog »praških slavnosti«, da pod »Jugoslavijo«, kakršna naj bi nastala v okviru podonavskega cesarstva, nočejo, dobre tri tedne po vseslovenskem delavskem dnevu v Ljubljani pa je 22. avgusta 1918 »Naprej« objavil njihovo stališče v poročilu o »sijajnem shodu italijanske socialno demokratične stranke v Trstu, dne 20. avgusta 1918. Dnevni red je, obsegal točke, ki imajo zanimati danes ves socialistični svet v splošnem in točke, ki se tičejo posebej še italijanske in naše jugoslovanske socialno demokratične stranke. Zanimivo je, da je italijanski socialnodemokratski shod v Trstu vnovič protestiral proti brestlitovskemu miru, ki ga je kršila — Avstro-Ogrska z »intervencijo na Finskem in v Ukrajini« in obtožil tudi »spletke in oboženo posredovanje antantnih držav v Sibiriji in Rusiji«, »vladi slavne socialistične republike sovjetov pa poslal tople in solidarične pozdrave«. v sprejeti resoluciji pa je bilo rečeno, da se »shod pridružuje brez pridržkov in v popolnem soglasju načelom, oznanjenim na mednarodnih konferencah (socialistov-internacionalistov) v Zimmerwaldu in Kientalu« v Švici, ki se jih je udeležil tudi Lenin in ki — kakor je bilo rečeno v resoluciji tržaških italijanskih socialnih demokratov, »tvorijo podlago za splošen, enak in trajen mir, kakor jih je pozneje proklamirala tudi ruska revolucija: mir brez aneksij in kontribucij ter samoodločba vseh narodov«. Strankin shod, je bilo rečeno v resoluciji, »spoznava, da je v vzajemnem in odločnem boju svetovnega proletariata potrebna prava smer, da se uresniči popolna, splošna in pravična samoodločba, toda ne z nadaljevanjem vojne ali z zmago ene bojujoče se skupine (držav) nad drugo«. Mimo tega je resolucija naglašala, da shod »zahteva tudi za italijansko ljudstvo v Avstriji polno svobodo samoodločanja o sebi, lastnih potrebah in lastni bodočnosti«, temu pa je sledil odstavek o odnosu med italijansko socialnodemokratično organizacijo v Trstu in JSDS:

»... spoznavši posebne etnografske predpogoje naših dežel, vključno Trsta, vzpodbuja (shod) krajevna izvrševalna odbora italijanskega in jugoslovanskega odseka stranke, da razpravljata in sklepata nemudoma na skupnih konferencah o splošnih točkah adrijskega narodnega problema v svrhu njegove rešitve.«

Trst se je zaradi škedenjskih obratov Kranjske industrijske družbe tikal tovarn te družbe v jeseniškem železarskem revirju prav tako, kakor njena tovarna v Bistrici v Rožu na Koroškem, saj so bile tesno povezane, ne samo gospodarsko, pač pa tudi delavsko, zlasti Škedenj, kamor se je po zgraditvi plavžev in drugih topilnih obratov preselil del jeseniškega delavstva iz opučenih topilnih obratov.

Koliko so o vsem tem razpravljali jeseniški delavci — socialisti, se da ugotoviti po spominih. Le malo delavcev, katerih spominem sem zapisoval v petdesetih letih in ki so mi bili osnova za moje takratno raziskovanje delavske zgodovine na Jesenicah, se je spominjalo političnih razpravljanj iz tega obdobja, dobro pa so jim ostale v spominu ekonomske akcije, ki so se začele že v prvi polovici 1917. leta. Po oktobrski revoluciji so dobile politični prizvok z zahtevami po miru, v glavnem pa so delavci postajali zaradi lakote in stiske in upanja v

družbene spremembe vedno bolj pogumni in ostri, ne samo do uprave KID, marveč tudi do vojne uprave, ki je delovala pri KID kot pri militariziranem podjetju, ki je proizvajalo za vojsko. Tako so že omenjenim akcijam jeseniškega delavstva sledile akcije za zagotovitev prehrane, ki je bila čedalje slabša, splošna lakota, ki je terjala žrtve zlasti med otroki in starejšimi ljudmi, pa vedno večja. Tudi določil pritožbene komisije glede zvišanja mezd Kranjska industrijska družba še ni izpolnila in prav tako še vedno ni premaknila izplačilnega dneva z 12. v mesecu nazaj na 10. dan v mesecu, kakor so to že pred meseci terjali delavci. Zato je prišlo že v prvi polovici avgusta 1918 do vedno bolj naraščajočega razburjenja med jeseniškim delavstvom in do skrajne zaostritve odnosov do uprave KID in vojaške uprave pri podjetju.

»Direkcija tovarne je naše zahteve ponovno zavrnila.« mi je pred dvema desetletjema (1959) pripovedoval Janez Mlakar. »Lakota je bila kriva, da smo neprestano vodili akcijo za prehrano. Bilo je poletje, ko bi nam tovarna in vojaška uprava lahko mnogo lažje priskrbeli živila, kakor v prejšnjih mesecih. Toda ni bilo ne moke ne krompirja, nobene reči, ki bi nam jih morali priskrbeti na podlagi odloka o zagotavljeni preskrbi za delavstvo v militariziranih podjetjih. V glavnem smo bili navezani na 'hamstranje'. Tako so delavci pravili hrani, ki so jo hodili iskat sami h kmetom od hiše do hiše, ki pa jo je bilo treba seveda preplačevati v denarju ali pa z blagom, ki so ga kmetje potrebovali ali pa ga kopicili in ga potem preprodajali. Tiste majhne 'dragocenosti', ki so jih imele ženske, so vse romale h kmetom v zameno za hrano. Omare za obleko in perilom so se mnogim skoro do zadnjega kosa izpraznile. Marsikateri delavec je takrat menil, da so kmetje oderuški bolj od največjih trgovskih oderuhov. Lakota in revščina, ki je pestila delavce, zlasti tiste, ki niso bili z dežele, je kmečko 'oderušvo', marsikdaj posploševala tudi na tiste na kmetih, ki jim je komaj za las šlo bolje kakor delavskim družinam ali pa niti za las ne. Sicer pa je prekupčevanje takrat šlo v rast in se je razbohotilo, tako da so na Jesenicah zlasti nekateri občinski veljaki postali pravi vojni dobičkarji. Takega posla so se lotevali tudi žandarji, ki so oskrbovali te dobičkarje s hrano in blagom, ki so ga odvezeli 'hamstrarjem', ker je bilo 'hamstranje' prepovedano. To je še bolj razburjalo delavce, ki so bili zaradi zaplembe živil s strani žandarmerije ne samo ob hrano, marveč tudi ob ves zaslužek, ki so ga za tisto malo hrane, ki so jo nosili z dežele, pustili pri kmetih. Vse to je v delavcih postalo še mnogo bolj boleče, ko jim je uprava KID odbila zahtevo po boljšem zaslužku in izboljšanju zagotovljene preskrbe. Tako je bilo tudi tistega avgustovskega dne leta 1918. Ko smo zvedeli za rezultat pogovorov s tovarniško upravo, smo zahtevali od zaupnikov, naj v imenu delavstva vložijo pritožbo na pritožbeno komisijo v Ljubljani.«

Kakor je ohranjeno v »Napreju« z dne 17. avgusta 1918, se je to zgodilo 9. avgusta 1918. Ko je dan poprej jeseniško delavstvo zvedelo, da bo o tem razpravljala pritožbena komisija, se je zbralo množično pri »Jelenu« in terjalo od zaupnikov, da vztrajajo pri delavskih zahtevah. Izvolili so svoje zastopstvo, ki naj bi sporočilo tovarniškemu ravnateljstvu, da delavstvo nima kaj jesti in da bo zaradi tega, če se mu takoj ne pomaga, prisiljeno ustaviti delo.

O delavski grožnji s stavko mi je pripovedoval tudi Janez Mlakar:

»Takrat stavke niso bile redke: rudarske v Idriji, Mežici in Črni, železničarska v kurilnicah in železniških delavnicah v Mariboru. V času naše grožnje s stavko so stavkali delavci v arsenalu v Miljah pri Trstu, pa rudarji v Plajberku. Vodja vojaške uprave nadporočnik Miller je obljubil, da bo priskrbel moko. Našemu

zastopniku Zugwitzu in tovarniškemu prokuristu Mayerju je ukazal, naj se odpeljeta v Kranj v Majdičev mlin po moko, nam pa je zagrozil z vojaškim posredovanjem in represalijami, če bi stopili v stavko. Ta grožnja nam je šele pognala kri v glavo. Delavci iz vseh treh tovarn – savske, javorniške in nove dobravske smo se dan potem zbrali pri Jelenu in poslušali deputacijo delavskih zaupnikov, ki je o naši pritožbi razpravljala z nekim podpolkovnikom od pritožbene komisije v Ljubljani...«

O vsem tem je poročal tudi »Naprej« v prej omenjeni številki, kakor tudi o delavskem ogorčenju, ko so zvedeli, kako jih je črnil tovarniški ravnatelj Noot in hvalil skrb tovarne za delavstvo.

»Skrb, pa skrb!« smo se oglašali in zahtevali, da pričnemo že naslednji dan s stavko. Pa so nas zaupniki mirili in nam dopovedovali, da bi to ne bilo dobro. Baje so jim tako rekli 'centralni' v Ljubljani. Oblast nam je zopet prepovedovala shode, na zahtevo vojske pa bi nam menda lahko prepovedala tudi organizacijo. To pa – so zatrjevali baje po nasvetu ljubljanskih sodrugov – ne bi bilo dobro za nas. Organizacija kovinarjev na Jesenicah je številčno tako narasla, kakor nobena druga v Sloveniji. Mnogi jim nismo verjeli. Bilo pa jih je tudi nekaj, ki so se sklenili umakniti iz organizacije, a so se kasneje, in sicer prav kmalu, zopet vrnili. Naposled so zaupniki pomirili večino in jo pozvali, naj opusti misel na stavko, če hoče sebi in organizaciji dobro. Organizacija pa je edino sredstvo, ki delavstvu lahko pribori boljši položaj...«

MILAN KRISTAN

Pesmi

BESEDE

so daleč besede
so blizu
te drobne ubogljive reči

POTI

koliko poti skozi labirint
do minotavra
morda je ena
morda jih je mnogo več

RAKOVA CESTA

odženi snubce z besedami
odženi jih
da se ne bodo več vrnili
moja cesta je polna rakov

VPRAŠANJE

kdaj me bodo zgrabili prsti
in noč
ki bo napovedala pojočo pomlad

PO KLANCU ODHAJA SONCE

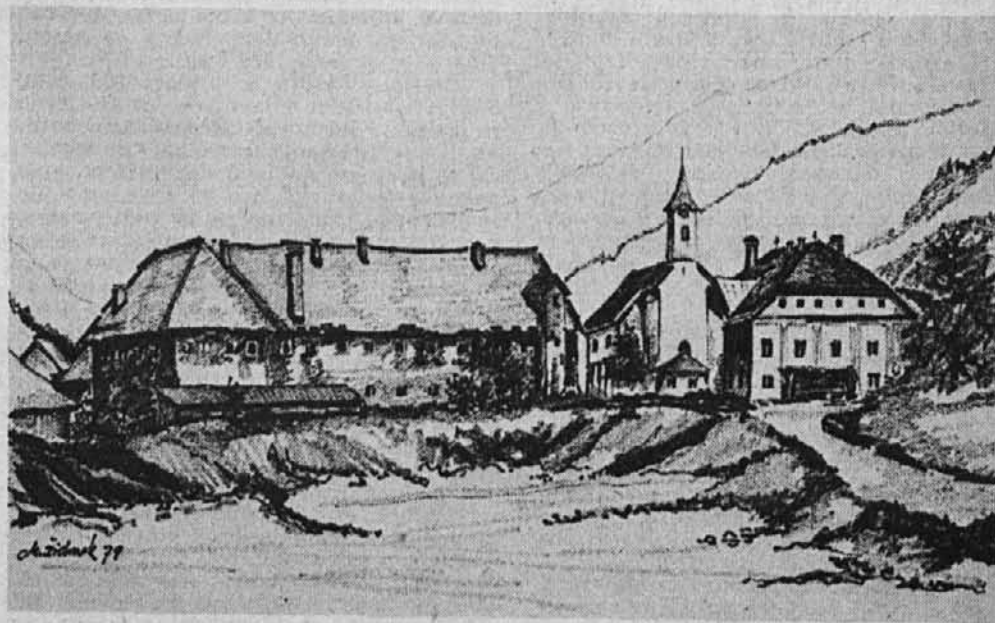
vem da se vzpenja
ta velika želja
in nihče je ne more ustaviti

ZGODBE

v vetrovih
so zgodbe razsejane
ne išči jih
med strupenimi travami

PESEM

most je
ki ga ne poruši hudourni voda
in smehljaj
ki ruši hudourni misli

Marjan Židanek: Stara Sava – kroki

BREDA PERKO

BILEĆA – ODRAZ PROTILJUDSKEGA REŽIMA V STARI JUGOSLAVIJI

Sedmega februarja letos je preteklo natanko 40 let, od kar je na Jesenicah policija aretirala tri jeseniške komuniste: Franca Benedičiča, Ignaca Kralja in Vencija Perka, takrat župana Koroške Bele. Internirali so jih v Bilečo. Hčerka Vencija Perka Breda je v četrti gimnaziji leta 1963 napisala seminarsko nalogo pod gornjim naslovom. Ljubeznivo jo je odstopila za objavo v LISTIH, s čimer želimo dopolniti pričevanja o obdobju protiljudskega režima v stari Jugoslaviji.

1. NOTRANJI POLITIČNI POLOŽAJ STARE JUGOSLAVIJE V OBDOBJU PRED DRUGO SVETOVNO VOJNO

Politično življenje stare Jugoslavije – od njenega nastanka pa vse do aprilskega zloma in rojstva nove Jugoslavije – predstavlja nepretrgano, težko in krvavo borbo ljudskih množic za svoj obstoj, demokratske pravice in enakopravne odnose med narodi Jugoslavije. Kljub temu, da predstavlja to politično življenje in borba zaokroženo celoto, v kateri so dogodki med seboj nerazdružljivo povezani in pogojeni, dajejo nekateri dogodki svojemu času poseben pečat, tako da lahko razdelimo politični razvoj stare Jugoslavije na tri glavna obdobja.

Prvo razdobje od nastanka Kraljevine SHS (1918. leta) pa vse do proglasitve odkrite diktature (1929. leta) predstavlja tako v ekonomskih kot tudi v političnih odnosih poseben režim stare Jugoslavije. Glede gospodarstva je v tem obdobju že opaziti določen napredek, v kolikor govorimo o povojnem vzponu privatno kapitalističnih sektorjev (trgovina, industrija, banke), vendar se že od 1927. leta zapaža vedno bolj občutljivo padanje cen kmetijskim proizvodom in z njimi vred tudi vedno bolj občutljive znake ekonomske krize, ki ruši videz tedanjega gospodarskega napredka.

V politiki je to obdobje – **obdobje omejenega buržoazno-demokratskega konstitucionalizma in parlamentarizma**.

Politična borba v državi se vedno bolj zaostrojuje okoli osnovnih problemov: **socialnega in nacionalnega vprašanja**. Glede prvega se kapitalistični režim Kraljevine SHS bojuje proti komunistom. Zaradi težkega socialnega stanja ljudskih množic ter pod vplivom oktobrske revolucije in revolucionarnih gibanj v svetu so zahtevali socialno preobrazbo družbe. Država naj bi zagotovila osnovne pravice delovnega človeka in odpravila izkoriščanje delovnih množic tako s strani domače buržoazije kot tudi s strani tujega kapitala, ki je bil močno zasidran v Jugoslaviji. Boj za tako ureditev socialnega vprašanja v državi je vodila KPJ, ki je bila ustanovljena v aprilu 1919. leta pod imenom Socialistična delavska partija Jugoslavije (komunistov). V KPJ se je preimenovala na drugem kongresu 1920. leta v Vukovaru. Zaradi revolucionarnega programa in njene dejavnosti jo je oblast postavila izven zakonov in vsako njeno akcijo proglasila za zločin proti državi.

Glede nacionalnega vprašanja je to razdobje izpolnjeno s političnimi spori okoli centralizma in federalizma. Državni vrhovi v Kraljevini SHS so uzakonili kompromisno rešitev nacionalno unitaristične ureditve kot ideološko-politično zagovarjanje centralizma. Vendar federalisti niso priznavali te razglašene vladine nedotakljivosti, niti nacionalnega unitarizma niti na tej osnovi zasnovanega centralizma. Borba med centralizmom in federalizmom je dosegla svoj višek v skupščinskem atentatu, ki ga je izvršil poslanec radikalne stranke

Puniša Račić 20. junija 1928. leta na Stjepana Radića in njegove federalistične tovariše. Kljub temu, da politični spor ni bil rešen, je dvorski kliki pomagal, da je 6. januarja 1929. leta javno proglasila diktaturo in se tako osvobodila tedanjega parlamentarizma, ki je kljub svoji nepomembnosti postajal državnim vrhovom vedno bolj neprijeten.

V zunanji politiki so glavno mesto v državnem življenju kraljevine SHS zavzemale mirovne pogodbe, ker je po njih država dobila svoj mednarodno pravni položaj. V notranje političnem življenju je pripadalo najvažnejše mesto v razvoju kraljevine SHS vsekakor Vidovdanski ustavi, ker je bilo z njo uzakonjeno državno združenje vseh jugoslovanskih pokrajin in ker so z njo bili pravno postavljeni temelji državne ureditve.

Drugo razdobje, ki je vključeno med 6. januar 1929 in 3. september 1931, predstavlja sicer nadaljevanje posebnega režima stare Jugoslavije iz prvega obdobja le, da ta preide v popolno diktaturo Aleksandrovega absolutizma.

Avtoritativnost, antiparlamentarizem in totalitarizem države predstavljajo tri glavne karakteristične strani postopne fašizacije.

Ze s samim razglasom 6. januarja se je kralj Aleksander postavil iznad vseh. Res je, da se ni proglasil za vodjo, kot sta to storila Hitler in Mussolini, vendar je z vsemi svojimi deli in s svojo tedanjo vladavino tako izstopal.

Antiparlamentarizem, ki je značilen za vse fašistične države, je bil očiten tudi v stari Jugoslaviji. Aleksander namreč ni trpel nobene kontrole nad svojo samovladno. Parlament mu je bil v napoto, zato ga je 6. januarja 1929. leta razpustil.

Fašizem ni priznal buržoazno demokratskih jamstev za meščanske pravice. Tudi Aleksander je ukinil Vidovdanko ustavo in z njo omenjena jamstva za te pravice. Neposredni izraz **totalitarističnosti države**, ki jemlje pod svoje nadzorstvo vse, predstavlja prenovljeni Zakon o zaščiti države (6. januarja 1929. leta).

Tretje obdobje se prične 1931. leta. Kralj Aleksander objavi tedaj ustavo, ki jo je opozicija imenovala **Okroirana ustava**. To je bila samo formalna sprememba, saj se je z njeno objavo absolutizem samo nekoliko prikril. Z njo se je spremenila samo oblika vladavine, ne pa tudi vsebina, kajti režim je ostal v glavnem isti. Ustava je sicer razglasila ustavnost, vendar jo je Aleksander sam vidno zrušil, ker je priznal stare zakonske predpise iz leta 1929. Kljub temu, da ustava ni govorila o parlamentarizmu, je vzpostavila predstavniški režim. Predvidevala je celo dvodomnost, ker je govorila o dveh predstavniških telesih – Senatu in Narodni skupščini, ki sta skupaj predstavljali vrhovno predstavniško telo imenovano Narodno predstavništvo.

Kljub temu, da je kralj zaupal vlado svojim najbližjim sodelavcem, so se v njegovih rokah stekale vse funkcije državne oblasti: zakonodajne, upravne in sodne. Tudi to, da je bil politično neodgovoren in

da je morala za njegove akte politično odgovarjati vlada, je kazalo, da je ustava sankcionirala absolutizem prikriti s formalno ustavnostjo. Po oktroirani ustavi je bil ustroj države centralističen, vendar z neko stopnjo decentralizacije. Ustava je poleg centralnih vrhovnih organov oblasti ohranila devet banovin, ki so bile deli državnega ozemlja, čeprav so bile »upravne in samoupravne« enote.

Dvor je kot nosilec državne politike dovoljeval samo take politične organizacije, ki so odgovarjale njegovim interesom. Tako je posebej prepovedoval vsa politična združenja, ki bi nasprotovala osnovni ideološko-politični liniji unitarističnega programa kraljeve politike v duhu šestojanuarske proklamacije, odnosno septembraškega razglašila in oktroirane ustave.

15. decembra 1931. leta je Jugoslovanska radikalno-seljačka demokracija – JRSO osvojila svoj statut. Kasneje je nastopila kot politična stranka in sprejela svoje ime v Jugoslovansko nacionalno stranko – JNS.

1931. leta so bile volitve v narodno skupščino. Volitve so bile grobo nasilje nad ljudstvom z namenom, da se na ta način potrdi avtoriteta Aleksandra. Senat je bil izbran 1932. leta. Zaradi težkega gospodarskega stanja in neprimernih političnih pogojev je dvor spomladi 1932. leta izmenjal Živkovićevo vlado. Sledilo je več kratkotrajnih vlad, ki so se menjale brez posebne politične razlike. Pokazalo se je, da se z vzpostavitvijo tako imenovanih »civilnih vlad« ni moglo rešiti nobeno državno vprašanje.

Kratkotrajna vlada VOJISLAVA MARINKOVICA (od 4. 3. do 2. 7. 1932. leta) je pokazala vso nesposobnost, tako v reševanju notranje političnih problemov, kot tudi v kočljivih zunanje političnih vprašanjih. Nezadovoljstvo delovnih množic je bilo vse močnejše in vidnejše. Izražalo se je v pogostih štrajkih. Vlada je vse ostreje preganjala demokratske elemente, predvsem pa komuniste. Mnoge partijske organizacije je povsem razbila. Tudi Zakon o zaščiti kmetov ni niti malo izboljšal razmer, zato je Marinković predložil dvoru ublažitev političnega pritiska. V odgovor je dvor Marinkovića odstavil.

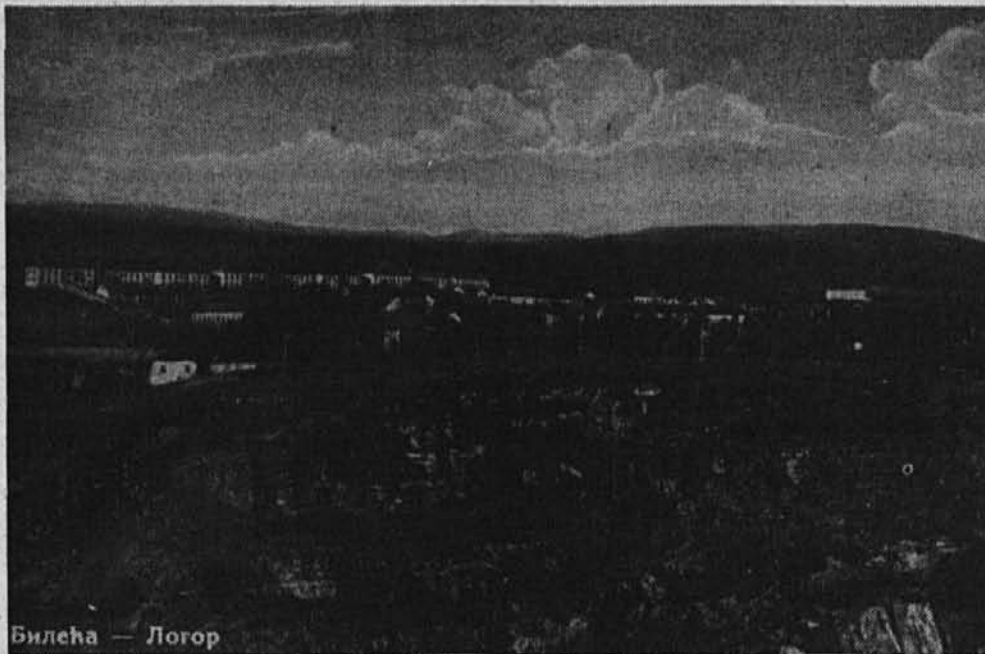
Dve vladi MILANA SRŠKIĆA (od 2. 7. do 5. 11. 1932. leta) in od 5. 11. 1932. leta do 27. 1. 1934. leta) sta poostriili politično smer proti vsem nasprotnikom kraljeve politike. Nastopila sta brezobzirno in ostro proti vsem protidržavnim elementom predvsem komunistom. Vendar je bilo jasno, da vlada ne bo mogla uničiti svojih nasprotnikov. Kljub prepovedi starih političnih strank sta Seljačko-demokratska koalicija in Slovenska ljudska stranka izdali vsaka svojo Punktacijo, dva politična manifesta, ki sta postala del programa meščanske opozicije proti vladi, in sta predlagali federalistično reorganizacijo kraljevine Jugoslavije.

Vlada je ostro nastopila proti Punktacijam, vendar je s tem več izgubila, kot pridobila. Dvor se je v začetku 1934. leta spet našel pred dejstvom, da mora poiskati izhod iz vse težje politične krize, ki jo vlada Srškića ni mogla rešiti.

Dvor je poveril vlado **NIKOLI UZUNOVICU**, tedanjemu predsedniku režimske JNS. Uzunović je bil samo orodje dvora, zato je hodil po poteh, ki sta jih nakazali šestojanuarska proklamacija in oktroirana ustava. Tako so šle po stari poti jugoslovanskega nacionalnega unitarizma vse tri njegove vlade in od tu so tudi vzroki njihovega neuspeha: niti socialno, niti nacionalno vprašanje ni bilo rešeno.

V tem času so Jugoslavija, Turčija, Romunija in Grčija podpisale **balkanski pakt** (9. 2. 1934. leta). Spornih vprašanj v državi ni mogel razčistiti niti podpis tega pakta.

V Marseillu je bil 9. oktobra 1934. leta izvršen atentat na kralja Aleksandra. Njegova smrt je pomenila težak udarec za celokupno dvorsko politiko, poleg tega pa je živo odjeknila v zunanje političnem razvoju odnosov Jugoslavije s Francijo in sosednjimi državami. Atentat je dal povod za

Билска — Логор

Panorama Bileće

ново politično igro glede pritegnitve Jugoslavije na stran »novih velesil«, kakor se je takrat imenovala Nemčija pod vodstvom Adolfa Hitlerja.

Ker je bil Peter, Aleksandrov sin in njegov naslednik še nepolnoleten, je v njegovem imenu vladalo namestništvo. Prvi namestnik knez Pavle Karađorđević se je z vsakim dnem bolj osamosvajal, tako da se je že govorilo o novem kralju.

Do ostavke Nikole Uzunovića je prišlo predvsem zaradi nastopa kraljevega namestništva. Uzunovićevo naslednik je bil Bogoljub Jevtić, dvorski človek, oseba zaupanja tako za Aleksandra kot tudi za kneza Pavla.

JEVTIĆEVA VLADA (od 20. 12. 1934. do 24. 6. 1935. leta) je pomenila v prvih dneh »faktor pomirjenja«, vendar je hotela le to, da bi podaljšala kraljevo politiko. Nasledila in nadaljevala je dotedanjo zaostrenost nasprotij glede osnovnih vprašanj države. Jevtićeva politika pomirjanja se je pokazala pravzaprav kot politika vžiganja nadaljnjih sporov med centralističnimi državnimi vrhovi kraljevine Jugoslavije in vsemi njenimi nasprotniki. V prvi vrsti so bili komunisti za policijo objekt njene samovolje z enim samim ciljem — osvoboditi se nevarnosti komunizma.

Jevtićeva vlada je hotela pritegniti študente s svojimi študentovskimi organizacijami. Prišlo pa je le do protesta študentov, na katerega je vlada odgovorila s policijo in koncentracijskim taboriščem v Višegradu.

Tudi na volitvah 5. maja 1935. leta je Jevtićeva vlada zmagala zgolj zaradi brutalnosti policije in ostrih akcij proti opoziciji. V te akcije je vstopil ves državni aparat, zato je opozicija s pravico govorila o vladinem porazu.

Razpisovanje volitev pa je nudilo opoziciji možnost, da se organizira za skupen nastop na volitvah. Ustanovljena je bila »Udružena opozicija«, ki so jo predstavljale sporazumele se prepovedane meščanske politične stranke. Udruženo opozicijo je vlada takoj proglasila za protidržaven element.

Komunistična partija ni nastopila s svojo listo, a kljub temu, da je bila v ilegali, se je govorilo o njenem vodstvu, o možnosti postavitve »samostojne liste delavskega razreda«. Te volitve so dale KPJ možnost, da je nadaljevala z akcijo za ustvarjenje protifašistične ljudske fronte.

Jevtić se je kompromitiral ne samo zaradi izvajanja politike nasilne zadušitve vsakega opozicijskega premika proti režimu, temveč predvsem zaradi terorja, ki ga je izvajal v zvezi s petomajskimi volitvami. Dvor je uvidel, da je treba ogorčeni javnosti dati kakšno zadovoljitev, zato je Jevtića enostavno odstavil.

STOJADINOVICEVA VLADA bi morala predstavljati neko koncentracijo starih politikov in s tem pokazati javnosti, da gre za pomiritev in rešitev politične krize. Javnost se s tem ni strinjala, ker je bila Udružena opozicija še vedno nasprotnik tej »koncentracijski vladi«. Namesto, da bi Stojadinović razpustil skupščino, ki je bila izbrana s policijskimi metodami in z najrazličnejšimi volilnimi spletkami, se je odločil za sodelovanje z njo. Spet je vlada pokazala svoj pravi obraz. Opirala se je še vedno na fašistično ustavo iz leta 1931, na šestojanuarske zakone, na vojne klike, na fašistično in nasilno »volilno« skupščino.

Stojadinovićevo vladanje je bilo postopna fašizacija države s ciljem, da kapitalistični državni vrhovi — naslanjajoč se na sosednje fašistične države — utrdijo svojo oblast v državi in brezobzirno zadušijo odpor ljudskih množic. Tudi z uvedbo fašističnih predpisov je Stojadinović sistematsko in načrtno pripravljaj svoje »führerstvo«.

Kmalu je Stojadinović ustanovil tudi svojo politično stranko Jugoslovansko radikalno zajednico — JRZ. JRZ je postala organizirani nosilec procesa fašizacije, pozabljajoč pri tem na osnovne interese države in misleč samo na dobiček svojih vrhov. Kaj kmalu pa je Stojadinović našel v vrstah JNS svoje nasprotnike in začel brezobzirno nastopati proti njim. Vse to je privedlo do neposrednega atentata na Stojadinovića, ki je bil izvršen v času skupščinske debate o »financijskem« zakonu za leto 1936/37.

Tako je namesto pomirjenja prišlo do vedno višje zaostritve odnosov med vlado in opozicijo, med vladnimi in opozicijskimi pristaši.

Študentovska mladina je živo nastopala proti režimu in njegovim policijskim meram. Študentje na univerzah so bili čvrsto organizirani v SKOJ, študenti-pristaši vladine politike pa v ORNAS. Študentje-skojevci so v času Stojadinovićeve vlade skupno z delavci nastopali v demonstracijah proti vladi.

Rezultat klerikalne akcije v času Stojadinovićeve vlade je bil tudi podpis konkordata (25. 7. 1935. leta). S to pogodbo je vlada kraljevine Jugoslavije priznala katoliški cerkvi poseben položaj v državi. Konkordat sta morala potrditi narodna skupščina in senat. Seveda je takoj naletel na odpor komunistov in drugih naprednih ljudi, poleg njih pa tudi na odpor »velikosrbsko« usmerjenih slojev, ki so na konkordat gledali z gledišča verske nestrpnosti. 23. 7. 1937. leta je Stojadinovićeva vlada predložila konkordat skupščini. Ta ga je poslušno odobrila. Konkordat bi moral še pred senat, vendar je zaradi splošnega odpora morala vlada popustiti.

Ko je vlada v začetku 1938. leta znova načela potrditev konkordata, je naletela na ponovno nezadovoljstvo v javnosti. 21. januarja 1938. leta je bil Stojadinović primoran, da je obvestil Arhijerijski sabor, da je ta zakonski predlog dokončno vzet z dnevnega reda.

Tedanji režim bi lahko onemogočila samo združena opozicija. Organizirane demokratske sile bi bile v stanju prisiliti kneza — namestnika in Stojadinovića, da že enkrat končata s protiljudsko politiko v državi in tudi navzven. S takim načrtom je najprej nastopila KPJ v težnji, da se ustanovi narodna fronta. Izrecno pa je proti mnenju social-demokratskih voditeljev, ki predlagajo ustanovitev nekega tretjega bloka, bloka delavskega razreda.

Tudi meščanska opozicija takrat še ni predstavljala organizacijske celote, vendar so jo razmere, v katerih se je znašla v tem času, silile, da bi to čimprej storila. Iz vseh teh in še drugih razlogov so se opozicijski politiki med seboj povezovali in poskušali skupno nastopati.

Tako so tudi kljub veliki Stojadinovićevi moči že v tem času nastajali prvi znaki njegovega kasnejšega padca. Njegovi nasprotniki so se pojavili v JRZ, v JNS, pa tudi Jevtić in njegovi sodelavci niso pozabili, da jih je bil Stojadinović vrgel z vlade.

Stojadinović se je zbal svojih nasprotnikov. Kljub temu, da še niso pretekla štiri leta od petomajskih volitev 1935. leta, je razpisal volitve za 11. december 1938. leta. Ker so bile volitve javne, se je oblast mnogo lažje polastila policijskega terorja in s tem zagotovila zmago Stojadinovićeve liste. Tudi v času svoje druge vlade Stojadinović ni hotel spreminiti politične smeri. Zato so ga odstavili. Na njegovo mesto pa je prišel Dragiša Cvetković.

Glavni cilj Cvetkovićeve vlade je bil sporazum s HSS, omenjen v deklaraciji, ki jo je Cvetković dal pred skupščino in senat 16. 2. 1939. leta. Zaradi tega je hotel Vladimir Maček skleniti pogodbo z Italijo. Z njeno pomočjo naj bi se dvignil v Hrvatski oborožen upor. Hrvatje naj bi se odcepili od Jugoslavije in prešli v državno-pravni odnos z Italijo. Jasno je bilo, da Maček ni imel več namena, da bi se pobotal z Beogradom, ker je ponovno pristopil k svoji akciji za razcep. Ko je italijanski zapisnik o sporazumu došel do Mačka, ga le-ta ni podpisal. Ponovno se je začel pogovarjati z Beogradom. Ker pa Cvetković ni hotel ničesar slišati o delitvi Bosne in Hercegovine, se je Maček spet obrnil v Rim. Od tam pa so poslali Mačku popolnoma drugačen odgovor od prejšnjega. Maček je zato prekinil stike z Italijo.

Pregovori med Beogradom in Zagrebom so tekli počasi in z obojestranskim nezaupanjem. Temni elementi okoli dvora v Beogradu so se težko odločili, da bi se odrekli centralistični ureditvi države in dali določene pravice Hrvatski. Na drugi strani pa so tudi v Zagrebu vedno bolj odprto in glasno govorili o nezavisni državi Hrvatski. Ustaški in klerofašistični elementi pa so medtem že raznašali vesti, da se ne sme dopustiti delitev Hrvaške.

Medtem ko so se v sami državi krepili »velikohrvaški elementi« in so separatistični propagandisti nastopali vedno bolj brezobzirno, so v svetu postajale razmere vedno težje. Mnogi znaki so kazali, da je blizu druga svetovna vojna. Hitlerjeve grožnje Poljski so se začele spreminjati v grozotno resnico. V takih razmerah je prišlo 26. avgusta 1939. leta do sporazuma Cvetković — Maček. Sporazum je bil državno-pravno izražen z »Uredbo o Hrvatski banovini«. Uredba je predstavljala temeljni zakonski predpis. Z njo je bil pravno uravnan položaj Hrvatske v kraljevini Jugoslaviji. Hrvatska banovina je predstavljala avtonomno oblast, ki je imela zasebno vlado. Njeni organi so v glavnem odgovarjali saboru, banu in banski vladi in ne centralnim državnim oblastem kot ostale banovine. S političnega stališča je

predstavljala Banovina Hrvaške zmago hrvaških federalistov nad tedanjim krutim centralizmom beograjskih državnih vrhov.

Banovina je objavila mnogo novih predpisov, ki so razkrili težnjo vladajočih, da čim več dovolijo sosednjim fašističnim državam. Podaljšali so tujim zlasti fašističnim kapitalistom dotedanji način gospodarskega izkoriščanja naših bogastev. Po vzoru fašističnih držav je Banovina Hrvaška sprejela več rasističnih predpisov, predvsem o nadzoru nad osebami židovskega porekla.

V javnosti se na področju Banovine ni moglo skriti, kako so mnogi »poslovni ljudje« začeli vedno bolj izkoriščati svoje politične zveze z vlado, kako so se tudi neki člani iz samega vodstva KSS bogatili s tem, da so izrabljali svoj politični položaj. Sprijenost, podkupovanje in nepoštenost so bile več kot očitne.

Od številnih obljub o meščanskih pravicah, o svobodi osebnosti itd., ni s pojavom Banovine Hrvaške ostalo nič.

Kot vsi prejšnji sporazumi med različnimi strujami jugoslovanske buržoazije, tako tudi sporazum med velesrbsko in hrvaško buržoazijo ni mogel rešavati osnovnih notranje-političnih in družbenih problemov. Tudi ta sporazum predstavlja samo stopnico v prizadevanjih vladajočega razreda, da utrdi svoje sile proti težnjam širokih demokratičnih množic. To nam dokazuje stopnjevanje nasilja proti vsem naprednim idejam in njih nosilcem, kakor tudi ustvarjanje odkritih fašističnih organizacij in ustanov. Poseben odraz tega nasilja je nastanek koncentracijskega taborišča v Bileći.

2. NASTANEK BILEĆE KOT POIZKUS LIKVIDACIJE BORBE DELAVNIH MNOSTVIC

Da bi uzakonila svoj poostreni teror, je decembra 1939. leta izdala vlada Cvetković — Maček uredbo, na podlagi katere je lahko policijska oblast neposredno in brez vsake sodbe in dokazov pregnala vsakogar v določen kraj in ga tam zaprla oziroma konfinirala. Zato je organizirala koncentracijska taborišča širom po Jugoslaviji.

Prvo tako taborišče je bilo v Višegradu v Bosni. To taborišče je bilo v glavnem namenjeno srbskim študentom. Zaradi ogorčenja javnosti ga je morala oblast ukiniti. Tudi Maček je za Hrvaško ustanovil posebno koncentracijsko taborišče in to v Lepoglavi na Hrvaškem. Pri aretacijah so sodelovali tudi člani »gradjanske zaščite«, ki so bili po večini sami frankovci-ustaši.

Dr. Korošec je zahteval, da se tudi za slovenske antifašiste osnuje koncentracijsko taborišče, vendar nekje daleč od Slovenije. Tja naj bi pošiljali tudi antifašiste iz Srbije in ostalih predelov Jugoslavije. Izbrali so Bilečo, ki je bila po mnenju vlade dovolj oddaljena, da javnost ne bi tako hitro izvedela za dogajanja v taborišču.

19. januarja 1940. leta so pripeljali v Bilečo prve internirance. Med antifašisti iz Srbije, Bosne in Črne gore ter Makedonije so bili tudi Moša Pijade, Ivan Milutinović in Lola Ribar. Večino od njih so aretirali že pred novim letom in jih v Glavnjači držali celih štirinajst dni. Odloke o konfinaciji so jim izročili tik pred odhodom v Bilečo. Tudi s tem je policija skušala prepričati, da bi se prehitro izvedelo za novo koncentracijsko taborišče. Bilečo so interniranci našli na pol pripravljeno. Šele po posredovanju dr. Ivana Ribarja se je stanje komaj opazno spremenilo. Od tedaj, ko so bila ustanovljena koncentracijska taborišča, je postal boj za njihovo ukinitve Ribarjeva glavna skrb.

Dne 7. in 8. februarja je bilo na področju tedanje Dravske banovine izdanih okrog petdeset konfinacijskih odlokov, na podlagi katerih so aretirali in odpeljali v Bilečo dvaindvajset tovarišev (med njimi so bile tudi tri tovarišice), ostalim pa se je posrečilo, da so se pravočasno umaknili in od tedaj naprej živeli v ilegali.

Policijska slika Venclja Perka

Slovenci so prispeli v taborišče v dveh skupinah. Prva skupina je prispela v Bilečo 10. februarja 1940. leta. Tu jih je sprejel okrajni glavar Bileće Milivoj Jojić, ki je bil obenem tudi upravnik taborišča. Namestili so jih v stavbo, ki se je imenovala »turška kasarna«. Komandant te kasarne, žandarmerijski poročnik Terzić, je takoj prepovedal stik med posameznimi sobami in žandarjem dal nalog, da lahko streljajo na vsakogar, ki se prepovedi ne bi držal.

Hišni red je vseboval trideset členov in je določal tudi prisilno delo. Izpolnjevanje hišnega reda so branili številni žandarji, ki so bili posebej izbrani za to službo in zelo surovi. Celu v vsaki sobi je bil noč in dan žandar z nasajenim bajonetom. Opazoval je, kaj delajo interniranci in prisluškoval njihovim razgovorom. Hrana je bila zelo slaba. Dopisovanje je bilo omejeno le na najožji krog svojcev. Interniranci so smeli pisati le enkrat mesečno. Pri tem je bilo jasno, da so jim pisma redno in strogo pregledovali. Tudi zdravniške oskrbe ni bilo nobene.

Interniranci so takoj osnovali svoj kolektiv. Imovina vsakega posameznika je postala skupna last. Poseben odbor je to imovino upravljal in jo delil potrebnim. Denar, hrano in oblačila je pošiljala poleg svojcev tudi »Rdeča pomoč« (ilegalna pomoč žrtvam reakcije). Zaradi preslabe hrane so interniranci plačevali kuharju Lazu, da je dokupoval; vendar so kmalu morali zvišati prispevek. Ker so interniranci morali opravljati tudi razna dela, so se lahko dobro seznanili s kuharjem, domačinom Lazo Kaporjem. Preko njega so srbski tovariši takoj vzpostavili tajno zvezo z zunanjim svetom.

11. februarja je prispela v Bilečo druga skupina slovenskih internirancev. Njihov odhod iz Slovenije je bil že spremljan z demonstracijami v Zalogu in Trbovljah. S prihodom novih tovarišev je bilo v »turški kasarni« šestinpetdeset internirancev. Razdeljeni so bili v štiri sobe. Srbska in makedonska sta bili v pritličju, slovenska in ženska soba pa v prvem nadstropju. Položaj v taborišču je postajal iz dneva v dan obupnejši. Stanje se je slabšalo tudi z namernim izzivanjem orožnikov. Interniranci so se tega zavedali in se izogibali nastavljenim spopadom. Isti dan, ko je prispela druga skupina Slovencev, je prišlo do pričkanja z orožnikom, ker je prepovedal razgovor o nekem prebranem romanu. Zvečer se je prepis ponovil. Vzrok je bil nujni izhod nekega tovariša iz sobe. To je zadostovalo, da so v srbsko sobo prihrumeli žandarji z žandarmerijskim kapetanom Lakovićem in poročnikom Terzićem. Kapetan je obtožil internirance nepokorščine, ki jo bo dal — kakor je rekel — izbiti z orožjem. Izzivanje je bilo očitno. Zato ga je Moša kot najstarejši vprašal, kdo je in kaj pomeni v taborišču. Namesto odgovora so

Mošo in Milutinovića odpeljali žandarji v okrajni zapor in ju tam do krvi pretepli. To vest je prinesel Lazo in takoj so se interniranci pripravili na raport. Zahtevali so vrnitev tovarišev, uradno ugotovitev njih zdravstvenega stanja, zdravniško nego zanje, in nujno uvedbo preiskave proti storilcem. Jojić je moral popustiti, ker se je bal, da se stvar preveč ne bi razvedela. Tako sta bila Moša in Milutinović pregledana. Mošo so odpeljali v bolnišnico. Ker je bil teže poškodovan — domnevali so zlom reber — so tovariši zahtevali, da ga pregledajo zdravniki — interniranci. Zaradi grobege ravnanja z Mošo in Milutinovićem so sestavili tudi protestni telegram notranjemu ministru. Interniranci so hoteli čimprej o tem dogodku poročati svojim sorodnikom in Partiji ter dvigniti čimveč prahu, da bi se v bodoče kaj takega več ne dogajalo.

V svojo obrambo so že takoj po prihodu v Bilečo poslali na ministrstvo tudi pritožbo glede hišnega reda, ki jo je sestavil Moša. V njej je temeljito porušil vso pravno osnovo veljavnega hišnega reda, dokazal njegovo protizakonitost, prikazal vsa protislovja in ostroumno osmešil njegove sestaviljalce. Ker uprava ni dovolila kolektivne pritožbe, jo je moral vsak zase prepisati, podpisati in odposlati. Sedaj so storili to še Slovenci in obenem tudi vsak zase vložili še pritožbe proti odlokom o konfinaciji.

Zal je bilo tudi v Bileći nekaj nezanesljivih ljudi. Med njimi je bil celo neki policijski vohun in izzivač, ki se je izdajal za člana KPJ. Odkril ga je kuhar Lazo, ki je prestregel eno izmed njegovih pisem, naslovljeno na zloglasnega šefa politične policije v Beogradu Milana Acimovića. V pismu je »interniranec« prosil šefa policije, naj ga izpuste, ker mu interniranci ne zaupajo in zato ne more nič koristiti.

Interniranci so se neznošnim razmeram v taborišču upirali. Poleg pisem, ki so jih pisali svojcem, so pisali tudi pisma, ki so bila namenjena širšemu krogu ljudi. V njih so opisovali svoj položaj v taborišču, pisali so o pretepanju Moše. Zaradi take vsebine so jih morali pošiljati mimo cenzure. V svojo obrambo so pisali tudi vsak svojemu odvetniku. Ti naj bi spremljali potek pritožb o konfinaciji in se tudi sicer brigali za njih.

Da bi Lola v slovenski sobi uredil vse potrebno glede vzpostavitve partijske organizacije in skupnega komiteja, je bilo potrebno, da jih je obiskal. Glavni namen obiska je bil v tem, da uredi in utrdijo svojo notranjo organizacijo in zagotove enoten in discipliniran nastop proti upravi.

To je bil šele začetek boja, vendar so vsi čakali in čutili, da se bo stvar v kratkem prelomila. Bili so pripravljene — če bi bilo treba — tudi na veliko akcijo. Čakali so samo na prvi odmev zunanjskega sveta in na ugodno priliko.

Nekega dne so interniranci spet prišli v nasprotje z upravo, ki pa se je na srečo dobro končalo. Med interniranci sta bila namreč tudi umetnika Djordje Andrejević-Kun in Bora Baruh. Na dvorišču sta upodobila iz snega Leninov portret. Zaradi tega bi bili kmalu vsi obtoženi protidržavne propagande, kajti Terzić je bil prepričan, da kip predstavlja Stalina. Ivan Krefc se je še pravi čas znašel in mu rekel, da kip predstavlja le Zamenhova — iznajditelja esperanta, kajti Stalin nima brade, temveč le dolge, črne brke.

Ko se je po treh dneh Moša vrnil nepozdravljen v taborišče, so na ponovnem raportu spet zahtevali, da Mošo pošljejo na rentgen, vendar je to Jojić ponovno odbil, češ, da bi ga za to morali poslati v Dubrovnik, tja pa ga baje ne sme poslati. Interniranci so vedeli, da tega poče storiti samo zato, da ne bi bila dokazana težka telesna poškodba. Odobril je le to, da ga preiščejo zdravniki — interniranci, pa čeprav iz različnih sob. Ti so to storili in poleg drugih poškodb ugotovili še zlom dveh reber. Moša je zapisnik o vsem tem poslal svojemu odvetniku dr. Vladimiru Simiću v Beograd, da bi vložil tožbo proti storilcem.

Na istem raportu je Jojić ponovno odbil tudi skoraj vse druge zahteve; po boljši hrani, po večkratni možnosti pisanja svojcem, po stiku med sobami, po daljšem sprehodu, po kopanju, po možnosti popravljanja zob, časopisih in podobno. Zahtevali so tudi bolniško zdravljenje svojih hujskih bolnikov — dr. Sandića, Pepce Kardelj, Oskarja Kovačiča in drugih, ker jim uradni zdravnik tega ni hotel odobriti.

Edino, kar so jim odobrili, je bil odlok, da se morajo žandarji izseliti iz sob. Seveda je bilo tudi veliko olajšanje in taboriščniki so takoj proslavili svojo prvo zmago.

Uprava je dalje trmasto vztrajala pri vseh drugih odredbah hišnega reda in se trudila, da bi čim dalj ohranila v taborišču dotedanji kazenski sistem. Ze tako strogo cenzuro je Jojić še poostiril. Bal se je, da bi javnost ne izvedela o pretepanju Moše, vendar je bilo to že prepoznano.

V javnosti je završalo. Začelo se je z velikim protestnim zborovanjem na beograjski univerzi, od koder so študentje poslali posebno pismo internirancem. Sledila pa so še pisma svojcev, iz katerih so razbrali, da je študentskim akcijam sledil še plaz raznih protestov, vlog in prošenj, ki so jih pošiljale različne organizacije in skupine na vlado, na posamezne ministre in kraljevo namestništvo. Največje veselje pa je povzročilo Kardeljevo »Odporno pismo«, naslovljeno na podpredsednika vlade in predsednika Hrvaške kmečke stranke — dr. Vladimira Mačka. Sprejeli so ga že v obliki letaka. V njem je tovariš Kardelj temeljito strgal krinko z obraza tega nevrednega vodje hrvaškega naroda, ki je za demagoškimi lažmi o demokraciji skrival svoje izdajstvo in predajo države v roke fašizma.

Pismo je delovalo na internirance, kakor da niso sami tisti, ki prenašajo opisano nasilje.

Iz Kardeljevega pisma so prvič izvedeli, kolikim tovarišem je bila še namenjena konfinacija. Tako tudi vsemu stavkovnemu odboru stavke rudarjev iz Trbovelj, Zagorja in Hrastnika. Ti tovariši so bili že aretirani, pa so jih zaradi vse hujskih demonstracij zopet izpustili. To je bil prvi uspeh akcije, ki jo je organizirala partija. Vendar pa ta odpor še ni mogel pripraviti vlade do tega, da bi opustila, kar je šele skovala in v čemer je videla pogoj za svoj obstoj in izvedbo svojih ciljev.

Tudi interniranci so se pričeli pripravljati k akciji. Upravnik Jojić je spretno popuščal, kadar je le slutil, da gre zares. K akciji so silile internirance stare neizpolnjene zahteve in razne nove nevspečnosti. Tako so na Terzićevo pobudo žandarji zahtevali, naj bi se sprehajali kot zaporniki: drug za drugim, z rokami na hrbtu in molče. Temu so se interniranci uprli in niso hoteli na tak sprehod. Uprava jim je nagnala tudi s kruhom. Dajala jim je star kruh in ko so interniranci kruh in hrano zavrnil, so spet dobivali svež kruh. Povrhu tega jim je Terzić dodal še tri ure »svobodnega« sprehoda dnevno. To pravico so si razširili še s tem, da so na dvorišču začeli igrati odbojko.

Kraj, kjer je bilo taborišče, je bil na splošno gospodarsko pasiven, minulo leto pa je bilo sušno in je vladala v okolici lakota. Zato je bil režim računajoč tudi na tamkajšnje volilce prisiljen dajati »pomoc«, ki se je spremenila v nekaj manj vredne koruze. Interniranci pa so košaro starega kruha, ki so ga odklonili med stavko, odnesli kmetom. Zato so hoteli pozneje oba tovariša, ki sta nesla kruh, kaznovati. Če bi bil kdorkoli kaznovan, so bili interniranci pripravljani na stavko. Terzić je bil spet premagan. Spet je besnel nad žandarji, zakaž se niso poslužili orožja. Ta zahteva je internirance spet spomnila na nevarnost, v kateri so bili zaradi tega človeka in so zato v svojih nadaljnjih vlogah in pritožbah vztrajno in dosledno zahtevali tudi njegovo odstavitev. Kljub temu, da je stanje ostalo napeto in so bili interniranci vsak čas pripravljani na dejansko gladovno stavko je življenje v taborišču zašlo v določene tirnice. Treba se je

bilo prilagoditi neogibnim okoliščinam in se nanje privaditi. Zato so iskali zabave, igrali šah, igro »človek ne jezi se«, se šalili in si pripovedovali vesele zgodbe. Pri tem so interniranci mislili tudi na učenje. Knjige so dobivali preko svojcev in prijateljev, seveda le, če ni bilo na ovitku dveh imen — marskizma in komunizma, katerih cenzura nikoli ni spregledala. Zadržala pa je vse ruske knjige, ne glede na to, če so bile to le Puškinove pesmi. Ker uradnik — senzor ni znal nobenega tujega jezika, so sprejeli preko pošte skoraj celo ilegalno partijsko literaturo, vezano med razne druge knjige z nedolžnimi naslovi. Tako je knjižnica kmalu razpolagala z vsemi slovenskimi, srbskimi in hrvaškimi marksističnimi knjigami, pa tudi z več ali manj vso marksistično literaturo v nemščini in francoščini.

Vsak dan so bila redna predavanja, konference in krožki. Pisali so celo skripte in druge pripomočke za učenje ter jih tudi razmnoževali. Vršila so se predavanja in diskusijski večeri o tekočih političnih vprašanjih. Predavatelji so za take teme prihajali iz raznih sob. K pravilnemu razumevanju takih in podobnih vprašanj so pripomogla tudi Kardeljeva pisma, ki jih je prejemale njegova žena Pepca.

V tem času so dobili interniranci tudi prve obiske. Kardeljevo Pepco je obiskal brat Polde, ki je prinesel Kardeljeve pozdrave in sporočila. Povedal je, da so zunaj resnično računali, da jih v taborišču uničijo, kajti izvedelo se je, da je žandarmerija že v začetku dobila tajno navodilo, da izzove njihov odpor, nakar bi lahko storila z njimi, kar bi hotela. Terzićevo obnašanje je bilo s tem še bolj razumljivo. Seveda je bilo za tak nastop vsem hrupu v javnosti to malo verjetno. Do tega bi lahko prišlo, če bi izbruhnila vojna. Zato je Partija naročila vsem organizacijam v neposredni bližini Bileće in tudi nekaterim vojaškim enotam na tem področju, naj bodo pripravljene, da bi priskočile internirancem na pomoč in to tudi z orožjem, če bi bilo treba.

Terzić in Jojić sta se med seboj razlikovala, kar se je pokazalo tudi pri obiskih. Kazalo je, da so bila tudi navodila, ki sta jih sprejemala, precej različna, kajti kar je Jojić hotel odobriti, je Terzić največkrat poskusil preprečiti.

Ponovno je obiskal svojega sina dr. Ribar, tokrat z družino. Ker si je ob razburjenju, ki ga je povzročil Terzić, Mihelčičeva žena zlomila nogo, je to sprožilo protestno stavko. Terzić je moral popustiti in nekaj internirancev pustiti, da so svobodno odšli z dr. Ribarjem v mesto. Ob tej priložnosti so oddali vsa pisma za partijsko vodstvo in se dogovorili o pošiljanju literature in ilegalne pošte.

Vencelj Perko v Bileći

Prišla je pomlad in koncem marca so spustili domov nekaj tovarišev iz srbske in makedonske sobe, dober teden pa še dve tovarišici iz slovenske sobe. To pa ni bilo vse. Sredi aprila so prišli pozivi na zaslivanje zaradi Moše z okrožnega sodišča v Trebinju. Tja so odšli Moša Pijade, Milutinović ter dr. Mihelčič, dr. Steinfeld, dr. Jovanović kot prič ter okrajni načelnik Jojić, kapetan Laković in žandar in policaj, ki sta bila Mošo pretepla kot obtoženci.

Neposredna storilca sta se izmislila revno laž, češ da Moše in Milutinovića niso pretepli, pač pa da sta to storila sama, da bi kot »zakrknjena komunista« lahko obtožila žandarje in druge. Tej laži seveda ni mogel nihče verjeti, niti preizkušalni sodnik ne. Tako je še istega dne z uradnim aktom zahteval od okrajnega načelstva v Bileći, to je od Jojića, da takoj pošlje Mošo v Dubrovnik na rentgen.

Seveda je bila ta razprava spet delo Partije, ki je imela v Trebinju dokaj močno organizacijo.

V aprilu je uprava dovolila internirancem sprehod izven taborišča in ga obenem podaljšala na pet ur dnevno. Odhajali so k izviru Trebišnice, kjer je Moša kar zaživel. Rebra so se mu kmalu zacelila in se je lahko spet gibal. Z Baruhom sta začela slikati okolico, pa tudi obraze.

Kmalu so izpustili precej internirancev, med njimi tudi Lola in Milutinovića.

Z odhodom teh tovarišev se je število internirancev močno skrčilo. V slovenski sobi jih je bila dobra tretjina, makedonska pa je ostala popolnoma prazna. Za ostale internirance je bilo stanje dokaj težko. Če bi bili vsaj obtoženi in bi vedeli pri čem so. Tako pa ... Govoriti se je začelo, da so prve internirance izpustili zgolj zato, da bi pomirili množice, ostale pa bodo še obdržali.

Tako so jim že kmalu sporočili, da bodo obiski lahko trajali le največ dve uri in to ob stalni prisotnosti uradnika ali žandarja. Ukinili so sprehod k Trebišnici, kar je bilo storjeno brez vsake obrazložitve ali povoda. Še teže je bilo, ko je Jojić odšel na orožne vaje in ga je nadomestoval Stojić. Ta se ni dosti zanimal za svoje posle in je Terzić lahko postal toliko bolj aktiven. Žugićevo pomočjo so na zahtevanem raportu interniranci le dosegli ponoven sprehod k Trebišnici in tako so domnevali, da je bila prvotna prepoved le Terzićevo maslo.

Po tem dogodku so napisali novo vlogo na ministrstvo in ponovno zahtevali Terzićevo zamenjavo, obenem pa še rešitev prejšnjih vlog in pritožb.

Spet je od zunaj prišla vest, da bodo prvega maja vsi izpuščeni. Kot odgovor na to pa je prišel v Bileće odposlanec notranjega ministrstva, da bi si ogledal kraje, kam bi preselili taborišče. Mislili so na Avtovac ali Gacko kakih petdeset kilometrov oddaljena kraja od Bileće proti severu in tudi toliko kilometrov od železnice. Novico so interniranci takoj sporočili dr. Ivanu Ribarju in drugim, ki naj bi skušali preprečiti njeno uresničitev. Takrat namreč še niso vedeli, da ima vlada za ta načrt še druge razloge.

Prebivalci Bileće in okoliških krajev, ki so se v svoji preteklosti upirali Turkom in Avstrijcem so videli v politiki sedanje vlade utiranje poti novemu okupatorju. Nobena vlada ni prav nič storila za te kraje, kjer sta vladala revščina in žandar. Ljudje so spregledali tudi obljube, ki so jih dajali govorniki ob raznih volitvah. Leta 1938 je tudi tu zmagala Združena opozicija. KP je bila tedaj v vsej Bosni in Hercegovini pa tudi v Crni gori že dokaj močna. Okoli partijskih organizacij se je povsod širil velik krog pristašev in zagovornikov, zlasti mladih. Z njihovo pomočjo je Partija spremljala vsak korak internirancev. Vse akcije v zvezi z njihovim taboriščem je vodil član oblastnega komiteja Miro Propara. Kasneje eden glavnih organizatorjev vstaje v Hercegovini, ki je padel kot komi-

sar operativnega štaba za Hercegovino leta 1942. Partija mu je posebej poverila to skrb in se je v ta namen osebno povezal s konfiniranci.

Kmalu so domačini poslali delegacijo k okrajnemu glavarju in zahtevali, naj taborišče ukine. Nekoliko kasneje je odšla še večja delegacija v Cetinje, kjer je bil sedež banovine. Seveda niso opravili ničesar, pač pa je vlada hotela preseliti taborišče drugam, internirance čimbolj osamiti in zatreti vsak njihov podvig.

Blížal se je prvi maj. Interniranci so začeli s pripravami za proslavo svojega velikega praznika. Imeli so svoj pevski zbor; vendar so vsi znali že vse pesmi. Zato je nekdo predlagal, naj bi sestavili kakšno novo pesem, pesem o svojem taborišču. Čez nekaj dni je bila pesem rojena. Rodile so jo razmere, v katerih so živeli, rodila jo je potreba. Sredi pušk in bajonetov, sredi mrkih straž — teh besed si res ni bilo treba izmišljati, ko pa so bili do tedaj žandarji celo v sobah noč in dan. Tudi z melodijo ni bilo nič drugače. Nastala je sočasno z besedilom, narekovana od ritma trudnih, spotikajočih se korakov po trdem hercegovskem krasu. Pesem je z melodijo in tovariši, ki so jih izpustili domov, kmalu prišla v javnost.

Stanje v taborišču se je še vedno slabšalo. Terzić je nastopal vedno ostreje. Spet so se naselili žandarji v stavbo. Zaradi slabe cenzure pisem v Bileći je Stajić začel pošiljati vso pošto na cenzuro na ministrstvo notranjih zadev in od tu so pisma potovala naprej, če so sploh! Zaradi tega so interniranci zahtevali raport. Ker upravnik ni hotel priti, so napovedali gladovno stavko. Spet je bilo treba popustiti in Stajić je kmalu spet zapustil upravo taborišča, pisaril Žugiću in poročniku Terziću ter enostavno odšel iz Bileće. Terzić je spet iskal spor z interniranci. To bi se mu skoraj posrečilo in skoraj na isti način kot prvič z Mošo. Slovence je hotel preseliti v drugo sobo, ki je bila v pritličju in je bila mnogo slabša od prejšnje. Ker Slovenci tega niso hoteli, je začel z nasilno selitvijo. V tem je tudi iskal priložnost za spor, vendar mu to ni uspelo. Zato je pretepel profesorja Koširja, ker se je pri selitvi po nesreči polil z njegovo kavo. Interniranci niso mirovali. Dogodku je sledila razprava, kot pri pretepu Moše. Pri tej razpravi pa je Jojić, ki se je vrnil z orožnih vaj, pokazal, da mu ni prav nič do Terzića. Koširju je celo odobril svojo sobo, da je lahko v miru prevajal neko knjigo.

Cez dobre tri tedne po tem dogodku, jih je presenetila vest, da je Terzić premeščen v Nikšić. Tega so bili veseli tudi sami žandarji.

Medtem so izpustili še precej tovarišev iz srbske sobe in nekaj Slovencev. Obenem

pa so začeli prihajati novi interniranci. Prihod novih tovarišev pa je podrl še zadnje nade, da bo taborišče kmalu razpuščeno, kakor so jim še vedno sporočali svojci in advokati ter tudi dr. Ribar. Zaradi teh nasprotujočih si vesti so postali taboriščniki še ravnodušnejši. Studij so usmerili na vsakodnevna politična vprašanja in začeli izdajati svoj časopis »Naša borba«, ki je bil pisan z roko v enem samem izvodu in žepnem formatu.

Z jesenjo je prišla sklenitev »trojnega pakta« — zveza med fašističnimi državami — Italijo, Nemčijo in Japonsko. Poleg tega pa tudi vprašanje, kaj bo s Sovjetsko zvezo, kaj z Jugoslavijo? Partija se je vneto pripravljala na usodne dni, ki so se hitro bližali in tudi interniranci so začeli spet misliti na beg. O tem so obvestili tudi partijsko vodstvo zunaj. Odgovor je bil negativen, ker so upali, da bodo lahko interniranci na zakonit način zapustili taborišče. Če pa bi se razmere spremenile, bodo o tem pravočasno obveščeni in bodo obenem dobili navodila in dokumente.

Izpuščanje se je ustavilo. Prišlo je še nekaj novih tovarišev, med katerimi so bili tudi štirje španski borci. Tako se je število spet povečalo in tudi ustalilo. Odvetniki so jim sporočili, da je banska uprava zavrnila njihove pritožbe, ki so jih svojčas vložili glede odlokov o konfinaciji.

Dobili so še nekaj obiskov; med obiskovalci je bil tudi dr. Marjan Breclj. Povedal jim je, da lahko v kratkem pričakujejo razsodbo upravnega sodišča v Celju, kjer so njihovi odvetniki sprožili postopek zaradi kršitve ustave. Od obiskovalcev so tudi izvedeli kaj se godi tovarišem, ki so bili izpuščeni. Skoraj vse vojaške obveznike so poklicali na orožne vaje, drugi pa so se morali vsak dan ali vsaj dvakrat tedensko javljati na policiji ali žandarmeriji in se niso smeli brez posebnega dovoljenja oddaljiti iz svojega kraja. V sredini oktobra je moralo celo režimsko-upravno sodišče v Celju — pod vplivom naprednih sodnikov — razsoditi, da je bil vladin postopek z internacijami v Bileći nezakonit in celo brez pravne podlage, oziroma brez posebne ureditve o interniranju. Ker oblast takega poraza ni mogla naravnost priznati, so bili slovenski interniranci pod policijskim nadzorstvom prepeljani v Slovenijo.

To se je zgodilo ob koncu oktobra, čez teden dni pa je bilo razpuščeno tudi taborišče. Toda režim kljub temu porazu še ni odnehal. Kmalu je iznašel novo vrsto koncentracijskih taborišč. Nezaželenim osebam, ki so bili vojaški obvezniki, pa je poslal pozive za orožne vaje. Javiti so se morali v Ivanici v vzhodni Srbiji, tam pa so jim namesto orožja dali v roke krampe in lopate in namesto vojaških vaj, so morali kopati kamenje in podobno. Le disciplina je bila vojaška in za vsako nepokorščino jih je čakalo vojaško sodišče.

V tem taborišču se je med drugimi znašlo kar tristo petdeset Slovencev, med katerimi je bilo nekaj tovarišev iz koncentracijskega taborišča v Bileći. Zanje se je s tem znova začel boj, boj, ki so ga interniranci že bojevali v Bileći, boj za osnovne človeške pravice, boj proti podlemu nasilju in duševnemu ubijanju.

3. PADEC PROTILJUDSKE VLADE IN NAPAD NEMČIJE

Z nastankom Banovine Hrvaške so ljudje iz vodstva HSS uspešno zaključili dolgotrajno dobo težke in mučne borbe proti centralizmu. Prešli pa so popolnoma drugo smer, ker so hoteli dotedanjo politično razdeljenost Jugoslavije še bolj poglobiti in začeti z akcijo proti jugoslovanstvu. Za njih je bila Hrvaška vse. Njeno vodstvo je bilo za politiko med osjo in demokracijo in je soglašalo z delom ustašev in klerofašistov. Konferenca zastopnikov HSS 31. 3. 1941. leta je prinesla tudi resolucijo, ki pravi, da Jugoslavija ne obstoji več, da bo ustanovljena svobodna država Hrvaška, ki naj bi jo priznala tako kot Nemčija tudi ostale države Osi, obenem pa bi jo Nemčija zavarovala s takojšnjo pomočjo in zaščito. To so bili prvi začetki povezave z Nemčijo, ki so

Franc Benedičič

pripeljali kraljevino Jugoslavijo k vedno močnejšemu približevanju in končno tudi k njeni pristopitvi k fašističnemu bloku. Do tega koraka je prišlo zaradi močnega pritiska fašistične Italije in Tretjega Rajha na kraljevino Jugoslavijo, in zaradi globokega nezadovoljstva množic s tedanjim režimom. V državi je vrela. Mnogim demonstracijam so se pridružili še strajki, zato so se vladajoči krogi obračali vedno bolj k Nemčiji in tu iskali pomoči proti nevarnosti, ki je izhajala iz tega narodnega nezadovoljstva. KPJ je proti takemu stališču režima močno izstopala in uporno in neutrudljivo kazala na nevarnost, ki je pretela ljudstvu s tako vladino politiko.

Ker so bile italijanske čete v Grčiji poražene, je Mussolini poklical na pomoč Hitlerja. Jugoslavija, ki je bila sedaj v nevarnosti, je hotela ostati v začetku nevtralna. V noči od 23. na 24. marca 1941. leta je bil ponovno sklican »Kronski svet«, na katerem so se odločili, da pristopi Jugoslavija k trojnemu paktu. 24. marca je bila podpisana pogodba, s katero je Jugoslavija stopila v okvir svetovne fašistične politike.

Že tako močno antifašistično razpoloženje je ob prvih vesteh o podpisu trojnega pakta pretrgalo vse svoje vezi. Po vsej državi so izbruhnile demonstracije. Mladi oficirji so pod vodstvom Simovića in Mirkovića 27. 3. 1941. leta izvedli državni udar. Nova vlada z generalom Simovićem je ukinila kraljevo namestništvo in Petra imenovala za polnoletnega. Preokret v Jugoslaviji je podprl vso konstrukcijo fašističnih vojnih načrtov in izzval v fašističnih vrhovih nemalo vznemirjenja pa tudi precejšnjo zaskrbljenost. Hitler se je na hitro odločil za napad na Jugoslavijo in ga izvršil 6. aprila 1941. leta.

Tako je bil 27. marec eden izmed važnih političnih dogodkov v nedavni preteklosti Jugoslavije. Njemu so sledili usodni dnevi nemškega napada na Jugoslavijo, zlom kraljeve vojske, njena kapitulacija in fašistična okupacija s krvavim nasiljem nad prebivalci. V teh razmerah je bila KPJ pod vodstvom tovariša Tita edina politična sila, ki je znala vlti ljudskim množicam vero vase in jih povesti skozi težko, krvavo borbo do zmagovitega konca in rojstva nove socialistične Jugoslavije.

VIRI

1. Ferdo Čulinovič: Jugoslavija između dva rata (prva knjiga)
2. Jugoslavija između dva rata (druga knjiga)
3. Zbornik predavanja: Iz istorije Jugoslavije 1918—1945
4. Pregled zgodovine ZKJ
5. Apih: Sredi pušk in bajonetov
6. Osebni arhiv interniranca v Bileći, V. P.

Ignac Kralj

FRANC KOŠIR – PRVI ORGANIZATOR OBOROŽENEGA UPORA

Franc Košir iz Mojstrane – prvi organizator oboroženega upora od Breznice na Ledinah preko Idrijskih Krnic, Želina, Vojškega, Kanomlje, Gorenje Trebuše, Dola pri Čepovanu, Lokavca, Loma, Mosta na Soči, Sentviške in Banjške planote. Njegovo delo mora dobiti mesto v zgodovini NOB.

*Orel dvignil se je čez planine,
v zlati zarji mu šume peroti,
po oblakov in po bliskov poti,
veder spenja se v neba sinjine.*

(Alojz Gradnik)

Kadar se pripravljam k pisanju kakšne reportaže ali članka iz časa narodnoosvobodilne borbe, sem v zadregi, kako naj napišem uvodne stavke. To pot mi je lepa in pomembna pesniška misel Alojza Gradnika prišla naproti. Ko sem prebral zgoraj napisane štiri rimane vrstice, sem pomislil:

Glej, kot bi bile napisane za Franca Koširja, mladega, komaj dvajsetletnega fanta, ki je poleti 1941 prišel na Primorsko kot organizator OF in oboroženega upora. Mlad in nadarjen fant, ki je že pod staro Jugoslavijo občutil socialne krivice, se je po razsulu stare Jugoslavije odločil za organizacijsko-politično delo. Zavedal se je, da pot ne bo lahka in varna, da bo šel – »... po bliskov poti,« kot je napisal Alojz Gradnik. Vendar ni pomišljal, ampak se je z mladostnim pogumom napotil na Primorsko. Vodila ga je misel, da bo njegovo delo peljalo k tistim svetlim ciljem, ki so jih že pred sto leti pa vse do začetka narodnoosvobodilne borbe napovedovali naši pesniki in pisatelji.

Zivljenjska pot Franca Koširja je bila vse do odhoda na Primorsko poleti 1941. leta pot delavca-proletarca. Rojen je bil v Mojstrani 31. januarja 1921. Bil je izredno nadarjen fant. Imel je še brata Jožefa in sestro Marico. Oče je umrl, ko je bil Franc še otrok. Mati se je potem znova poročila in se preselila v Beograd. Vsi trije otroci so ostali v Mojstrani pri stari mami Katarini Novak, ki je postala druga mati, njen dom pa drugi dom trem otrokom: Jožefu, Fran-

cu in Marici. Danes živi v Ljubljani samo še Jože. Ko sem dobil njegov naslov, sem ga pisмено naprosil za nekaj podatkov in pojasnil. V pismu z dne 5. aprila 1979 mi je med drugimi podatki poslal te podatke:

»Še precej mlad se je moj brat, ko je iskal delo, spoznal s krivičnostjo sistema ter izkoriščanja človeka- delavca in protekcijomom v predvojnem gradbenem podjetju »Sava« na Jesenicah. Ker zlepa ni mogel dobiti dela za daljši čas, ki bi mu omogočilo nekakšno socialno varnost in ker ga je mikalo delo pri železnici, se je odločil za inženirsko podoficirsko šolo v Šabcu, ki je imela tudi to strokovno usmeritev. Verjetno se je prav zato takoj po propadu bivše Jugoslavije vključil v službo v Zabnici, kjer je imel znanca. (Menda šef postaje, znan komunist).

Datum, kdaj je odšel v ilegalno oziroma čez mejo v primorski del Slovenije, mi ni znan. Nam domačim je znano le to, da je svoji stari mami v Mojstrano poslal pozimi 1941–1942 dva listka, v katerih jo je obveščal, da se ima dobro in da naj zanj ne skrbi. Listka se nista ohranila, verjetno zato, ker je kmalu nato stara mama umrla. Odtlej za bratom ni bilo nobene sledi več.

Bratov odhod v ilegalno se mi zdi razumljiv, kakor tudi, da je na ono stran meje odšel na željo svojih znancev, ki so kot vodilni komunisti čutili potrebo, da je treba ljudstvo usmerjati na pravo pot. Še bolj razumljivo je, da je ilegalno delo v majhnih vasicah, kjer vsak vsakogar nadrobno pozna, izredno težavno in skoraj nemogoče.

Ugotovitev, da je Franc Košir odšel v ilegalno delo na Primorsko »... na željo svojih znancev«, zahteva pojasnilo. Kdo v Zabnici je bil tisti, ki je Franca Koširja politično pripravil in poslal na Primorsko? V Zabnici sta takrat živela in delovala Milan Zlatner kot šef železniške postaje in predvojni komunist Tone Berčič, ključavničar v tovarni »SAVA« v Kranju. Ko je Franc Košir po razsulu stare Jugoslavije prišel v Zabnico (kako in kdaj je prišel iz

Sabca še ni znano), je stanoval pri Berčičevih, šefu železniške postaje Zlatnerju je pomagal ob priložnostih, ko so po železnici prevažali material za CK KPS in organizacijo OF.

Na Gorenjskem, natančneje v Zabnici, je takrat deloval tudi Tomo Brejc kot član poverjeništa CK KPS za Gorenjsko. Kasneje je tja prišel tudi Vinko Hafner, sedanjí predsednik zveze sindikatov Slovenije. Ker bi bil rad zvedel o delovanju Franca Koširja v Zabnici kaj več, sem pisмено zaprosil tovariša Hafnerja za nekaj pojasnil. Odgovoril mi je s pismom dne 13. marca 1979, v katerem med drugim izjavlja:

»Šele v zadnjem času sem zvedel, da je poleti (1941- letnico dodal P. A. Ogarev) ilegalno deloval v Zabnici pri Kranju, kjer je bil povezan zlasti z Milanom Zlatnerjem in Tonetom Berčičem, pri katerem je nekaj časa tudi prebival. Tudi mi ni znano, kdaj in kdo ga je poslal na Primorsko in kje je potem deloval in padel. Pač pa sem dobro poznal Milana Zlatnerja in sem tesno sodeloval z njim. Prav tako sem vedel za aktivno delovanje Toneta Berčiča. Oba so Nemci ustrelili. V tistem času sem bil povezan tudi s Tomom Brejcem, članom takratnega poverjeništa Centralnega komiteja KPS za Gorenjsko in zdi se mi verjetno, da je prav on poslal Koširja na Primorsko.«

Domneva, da je Koširja poslal na ilegalno delo na Primorsko prav Tomo Brejc, je zelo verjetna. Tomo Brejc je bil domačin iz Novakov pri Cerknem in je dobro poznal razmere na Primorskem. Kot toliko drugih Primorcev, ki so se morali umakniti fašističnemu preganjanju v Jugoslavijo–Slovenijo, je tudi on začutil, da je prišel čas, da se tudi na Primorskem začne organizirati ljudstvo za oborožen upor. V Koširju je spoznal mladega in navdušenega aktivista, ki je pripravljen pomagati osvobodilnemu gibanju na Primorskem. Pokazalo se je, da se Tomo Brejc v Koširju ni zmotil, ker mu je zaupal tako važno nalogo. Od poletja 1941 do spomladi 1942 je Košir organiziral ljudi v naslednjih krajih:

na Breznici nad Žirni, v Dolu pri Čepovanu, v Gorenji Trebuši, na Vojškem, na Idrijskih Krnicah, na Šebreljskem vrhu, na Oblakovem vrhu, v Jagarščah, na Želinu, Lokovcu, Lomu, Mostu na Soči, na Sentviški in Banjški planoti. To je zelo obširen teren s težko prehodnimi grebeni in globokimi grapami. Danes že pokojni Jože Primožič- Miklavž mi je ob nekem obisku v bolnišnici Franca Derganca v Sempetru pri Novi Gorici o Francu Koširju dejal:

»Kjerkoli se je Košir pojavil, so potem nastajali OF odbori – ti so bili njegovo delo.«

Prišli smo do tistega mejnika, kdaj je Košir prišel na Primorsko. Dve pričevanji govorita, da je bilo to spomladi 1941. (O tem kasneje, ko bodo spregovorili aktivisti, ki so imeli več časa povezavo s Koširjem.)

V Dolu pri Čepovanu živi Jože Bratuž, po domače Žefovc. Obisk pri Bratužu mi je priporočal že pokojni Jože Primožič- Miklavž, ki je poudaril, da mi bo Bratuž brez olepševanja in pretiravanja o času prihoda Koširja povedal veliko resničnih podatkov.

Jožefa Bratuža sem obiskal na njegovem domu v Dolu pri Čepovanu 2. junija lani. Podatki, ki mi jih je povedal, potrjujejo, da je Košir prišel na Primorsko poleti 1941. leta. Ko je v prvi polovici oktobra 1941 Košir odšel na Cerkljansko, je od začetka novembra 1941 do spomladi 1942 deloval v tem kraju in organiziral zaupne družine tudi v nekaterih krajih današnje tolimnske in novogoriške občine. Jože Bratuž je o delovanju Koširja v Dolu pri Čepovanu in okolici pripovedoval:

»K nam ga je zadnje dni avgusta ali prve dni septembra 1941 pripeljal Janko Bogataj iz Breznice na Ledinah nad Idrijo. Prišla sta okrog enajste ure dopoldne, ko sem pravkar oral na njivi. Zelo mlad tovariš se mi je predstavil:

»Jaz sem Franc Košir z Jesenic.«

Potem mi je Janko Bogataj pripovedoval, da je bil v Škofji Loki in da je tam dobil Koširja. Odpeljal ga je s seboj na Breznico na Ledinah, od tam pa k nam v Dolenji. Ni mi znano, če sta se Bogataj in Košir spotoma kaj ustavila pri Čibejevih v Gorenji Trebuši.

Košir je pri nas ostal do nekako 10. oktobra 1941, mogoče tudi kakšen dan več. Domačinom sem povedal, da je Košir brat moje punce na Ledinah, kamor sem večkrat zahajal zaradi trgovanja s konji. Imel sem povezavo s kontrabantarji, ki so čez bivšo jugoslovansko-italijansko mejo tihotapili konje. Tudi poveljnik karabinerske postaje v Čepovanu je verjel, da je Košir brat moje punce na Ledinah in ni delal nobenih sitnosti. Košir mi je čez dan pomagal pri delih na polju, ponoči pa je odhajal na sestanke z zaupnimi tovariši. Moram povedati, da je Košir močno poudarjal, da se bo treba boriti proti okupatorju. Govoril je tudi o vodilni vlogi KPJ in množični organizaciji OF.

V nekem razgovoru sem Koširju priporočil, naj se na svojih nočnih poteh oglasi tudi v gostilni Milutina Vuge na Mostu na Soči. Vugo sem poznal kot zelo zavednega Slovence. Kasneje sem zvedel, da je bil Košir tudi v gostilni pri Vugi in da sta se pogovarjala o delu za OF.

Potem ko je Košir odšel od nas, se je še nekajkrat oglašil in povedal, da je organiziral odbore v Lokovcu, Lomu, pri Čibejevih v Gorenji Trebuši, v Bendiji, pri Omevkarju, na Idrijskih Krnicah, na Oblakovem vrhu in še drugod.

V začetku poletja 1942 sem šel na Ledine pogledat nekega konja. Spotoma sem se ustavil v gostilni na Lužniku. Sedel sem za mizo in naročil pijačo. Takrat je v gostilno prišel — Franc Košir. Pozdravila sva se, kar se je gostilničarki čudno zdelo. Košir ji je hitro pojasnil, da sva stara znanca. Košir je prisedel in mi povedal, da mora odpotovati v Ljubljano na poročanje. Opozoril sem ga, naj bo previden, pa mi je odgovoril:

»Brez skrbi, imam zvezo.«

Ko sva se poslovila, mi je obljubil, da se bo pisмено oglašil iz Ljubljane. Po nekako treh tednih sem iz Ljubljane res prejel dopisnico s Koširjevimi pozdravi. Priznam, da mi je odleglo, ker sem bil v skrbeh, da se mu ni kaj zgodilo. Potem od njega ni bilo nobenega glasu več. Zadnjič sem ga videl živega v tisti gostilni na Lužniku.

Delovanje ilegalca Franca Koširja sem raziskoval na ozemlju današnje občine Idrija že pred dvajsetimi leti, ko sem zbiral podatke za daljšo kroniko dogodkov iz NOB v Šebreljah in širši okolici. Takrat sem na Idrijskih Krnicah — točneje pri družini Kacin z domačim imenom »Na Rupi« — prvič slišal za ilegalca Koširja. Kacinovi so mi povedali, da je Franc Košir prišel na »Rupo« v začetku novembra 1941. Naj v tem zapisu spregovorijo tovariši in tovarišice, ki so pri organiziranju oboroženega upora in ustanavljanju odborov OF leta 1941–1942 sodelovali z ilegalcem Francem Koširjem iz Mojstrane.

V Srednji Kanomlji živi Marija Kacin, poročena Lapanja. Kacinova je bila rojena »Na Rupi«. Njen oče je bil Jože Kacin, ki je padel v italijanski čistki (razstrelamentu) 21. marca 1943 nedaleč od svojega doma. Ko sem zbiral podatke o delovanju ilegalca Franca Koširja, sem pisмено naprosil tudi Marijo Kacin-Lapanja za pojasnila. Ilegalca Franc Košir se je zadrževal na njenem domu »Na Rupi« in v samotni domačiji »V peklju« od začetka novembra 1941 do spomladi 1942. V pismu z dne 4. aprila 1979 je Kacinova poslala naslednje važne podatke:

»Franc Košir je bil poslan na Krnice z Vojskega, baje iz Gačnika. Imel je priporočilo, naj se oglasi pri nas, to je pri Jožefu in Francu Kacinu. To je bilo novembra 1941, ne vem pa, kdo ga je bil poslal. Ostal je pri nas, predvsem pa »V peklju«, kjer je bil bolj skrit kraj, do sredine aprila 1942. Kolikor se

spominjam, je v tem času skupaj s Francem Kacinom organiziral za boj proti okupatorju: Leopolda Kacin, Krnice št. 52, v »Akiunku«, Justina Strela in njegovo sestro Marjano, Krnice št. 35 in še več drugih družin.«

Pred več leti mi je Kacinova poslala seznam nekaterih aktivistov, ki so na Idrijskih Krnicah na pobudo ilegalca Franca Koširja začeli delovati kot terenci:

»Med domačini so prvi začeli agitirati za NOB: Jožef in Franc Kacin, Jože Lapanje (Burjevcov), Kristina Cernilogar (Benečanova), Marjana Strel in njen brat Justin (Na Kalu), Leopold Kacin (Akvinkar). Med mladino pa: Marija Lapanja-Kacin (Na Rupi), Ema Lapanja (Burjevcova na Stržnici) in Berta Cerniloga (Benečanova).

Koširjevo uspešno delovanje za OF in NOB na Krnicah, v Jagarščah in Kanomlji ni ostalo skrito takratnim italijanskim oblastem. Med tolikimi zavednimi domačini se je našel Juda Iškariot, ki je pojav Koširja na Krnicah sporočil postaji karabinerjev v Dolenji Trebuši. Jože Kacin in takrat komaj enajstletna hčerka Marija sta v decembru 1941 dobila vabilo, naj se zglasita pri karabinerjih v Dolenji Trebuši. V pismu z dne 4. aprila 1979 opisuje Marija Kacin potek tistega zaslišanja:

»Glede izpraševanja na postaji karabinerjev v Dolenji Trebuši se spominjam tega, da so hoteli vedeti, od kod je prišel Košir. Oče mi je preden sva prišla v Trebu-

šo, dobro razložil, za kaj gre in mi rekel, da ne smem nič drugega reči kot to, da pri nas ni bilo drugega kot stric iz Ljubljane, to je brat moje pokojne matere. To sem jaz odgovorila in trmasto trdila, da pri nas nisem videla drugega človeka. Izpraševali so me tudi, če se mogoče pri nas ne sestajajo na skrivaj kakšni tuji ljudje. Odgovorila sem, da nisem videla drugih razen tistih, ki pridejo nakupovat živila, ker imamo trgovino in gostilno. Mene so potem odpeljali v drugo sobo in začeli izpraševati očeta. Ne vem, kaj so ga izpraševali, bil pa je zelo zamišljen, ko je prišel ven. Po končanem izpraševanju sva morala z očetom še čakati na neke priče. Ker ni bilo nikogar, so naju pustili domov. Niti ne vem, kdo je imel priti pričevati proti nama.«

Tudi pokojni Franc Kogoj iz Idrijskih Krnic, rojen 27. oktobra 1897 je 14. marca 1966 dal o Francu Koširju naslednjo izjavo:

»Že pozno jeseni 1941. leta sem spoznal prvega aktivista OF. To je bil Franc Košir, doma iz Dovjega pri Bledu. V teh krajih se je nahajal v zimi 1941–1942 in ilegalno pridobival simpatizerje za OF. Imenovani je v moji hiši imel varno zavetje in je večkrat tudi prenočil.

Posebne organizacije OF tedaj v tem kraju še ni bilo in tudi sled za imenovanim je izginila. Na moj dom se je kasneje pisмено javil še s Sentviške planote in kasneje z Banjske planote.

Meseca decembra 1942. leta sta v teh krajih začela organizirati narodnoosvobo-

Janez Kozamernik: Razpotje v Doslovičah -- kroki

dilno gibanje znana cerkljanska aktivista, pokojni Jaka Stucin-Cvetko in Jože Primožič-Miklavž (sedaj bivajoč v Novi Gorici) ter domačin Franc Kacin s Krnic.

Konec decembra 1942. leta sem komandirju Vojkove čete tovarišu Srnjaku izročil edino puško, ki sem jo skrival vse od prve svetovne vojne.

Košir se je oglasil tudi pri samotni bajtariji »V Routu« pod Šebreljskim vrhom, last danes že pokojnega Franca Lapanja. Njegova hčerka Jelka, poročena Palčič, se spominja, da je Košir v razgovoru z očetom med drugim močno poudaril:

»Če se danes ne bomo z orožjem uprli, nam bodo Lahii znova nadeli jarem za vrat in bomo orali tako kot bodo oni hoteli.«

Pričevanja o organizacijskem in političnem delovanju Franca Koširja imamo tudi iz Jagaršč. Pokojni Peter Lapanja, po domače »Bridnk«, je za vaško kroniko povedal:

»Jeseni 1941. leta je k nam prišel Franc Košir, doma z Gorenjskega — Dovje — Mojstrana. Bil je narednik jugoslovanske vojske. V Jagarščah se je zadrževal okrog en mesec in pol. Štirinajst dni je bil pri nas, štirinajst dni pri Venčeslavu Tušarju. Preskrbel sem mu obleko, čevlje in bajonet. Košir nam je govoril:

»Četniki niso pravi borci in v Jugoslaviji Mihailović ne bo prevzel oblasti.«

Beseda »četniki« zahteva pojasnilo. V nekaterih krajih Primorske — posebno tistih ob bivši jugoslovansko-italijanski državni meji — se je kmalu po razpadu stare Jugoslavije razširil glas, da se v gozdovih zbirajo četniki, ki se borijo proti okupatorju. Iz tega se je potem razširilo zmotno mnenje, da so tudi partizane imenovali z imenom četniki. Vendar je to mnenje trajalo le nekaj mesecev. To je jasno razvidno tudi iz pojasnila Koširja v Jagarščah, ko je v razgovoru z aktivisti povedal, da četniki niso pravi borci!

Pri raziskovanju delovanja in prihoda Franca Koširja na Primorsko sem naletel tudi na večje časovne razlike. Tako mi je Marica Lisjak-Čibejeva v pismu z dne 19. februarja 1979 poslala te podatke:

»Franc Košir je bil prvi aktivist NOB pri nas v Gorenji Trebuši. K nam domov ga je pripeljal Zdravko Plesničar-Bendijski z Vojskega. Bilo je to spomladi, ko se na polju pripravljala njive za spomladansko setev žita in sajenje krompirja. Po kratki izmenjavi besed, je povedal, da prihaja iz Jugoslavije. Povedal je, da sam beži pred italijanskimi fašisti, kateri prežijo in lovijo vse sumljive osebe, zlasti študente. Moja mama mu je takoj nato ponudila prenočišče in zavetje v naši hiši. Tovariš Košir je takšno povabilo z zadovoljstvom sprejel in dejal, da bi vsaj za eno noč rad ostal pod streho. Resnica pa je, da je Košir ostal pri nas kar en mesec in pol.«

Časovno je med pripovedovanjem tovariša Jožefa Bratuža iz Doja pri Čepovanu in opisom Marice Lisjak-Čibejeve o prihodu Franca Koširja precejšnjo razliko. Gre za dobre štiri mesece! Od takrat je preteklo osemindeset let in spomini ob vsakodnevem delu in skrbeh vsako leto bolj bledejo. Latinci so poznali izrek: Erare humanum est — Motiti se je človeško. V zvezi s tem razhajanjem naj ponovim nekaj besed iz izjave Vinka Hafnerja:

»Šele v zadnjem času sem zvedel, da je poleti (1941—) letnico in priimek dodal pisec tega zapisa Ogarev) Košir ilegalno deloval v Žabnici pri Kranju...«

Ce je bil Košir še poleti v Žabnici pri Kranju, ni mogel biti v Gorenji Trebuši pri Čibejevih v aprilu 1941.

Zelo zanimivo je, kar Marica Lisjak-Čibejeva piše o Koširju:

»Ko se je dodobra spoznal z našo družino in družinskimi člani, se je posebno razveselil, ko smo mu povedali, da brat Franc študira v Gorici. Košir je izrazil željo, da bi se rad čimprej sestal z njim. Ker je brat prihajal domov le ob sobotah, in še to ne vsako, je Košir moral počakati nanj. Ko se je končno srečal z njim, sta postala prava prijatelja. Imela sta veliko zasebnih pogo-

vorov. Med drugim sta se domenila tudi to, da mu bo brat preskrbel samokres. Čez čas je prišlo od brata iz vipavske doline sporočilo, da je plen pripravljen. Domenjeno je bilo, da bom samokres iz Prvačine prinesla jaz v košarici s češnjami. Košir je bil samokresa nad vse vesel. Bil je uspešen plen mojega brata. Samokres je »sunil« italijanskemu oficirju pri predvajanju filma v kinu »Vittoria« v Gorici.

Potem se je Košir poslovil od naše hiše in se nam je kasneje še oglasil z dopisnico, na kateri se je podpisal z ženskim imenom. Od takrat dalje nismo več slišali zanj.«

Ta zapis o ilegalcu Francu Koširju bi bil pomanjkljiv, če bi izostali spomini družine Stravs iz Straže pri Zelinu. Leta 1962 sem dobil v roke kroniko sodelovanja v NOB družine Stravs, ki jo je napisala Marija Stravs, poročena Marcina. Kroniko začenja prav v zvezi z ilegalcem Francem Koširjem:

»Naša družina je začela simpatizirati z OF meseca oktobra 1941, ko je k nam začel zahajati ilegalce Franc, ki je prišel z onstran državne meje. Prvo povezovalo z njim smo dobili preko Franca Kacina-Ruparskega s Krnic. Po njegovem delu in obnašanju smo ga ocenili za poštenega Slovenca, človeka — borca za svobodo. Zato smo mu ponudili vsestransko pomoč, hrano, prenočišče, pranje in šivanje perila ter varno zatočišče pred italijanskimi oblastmi.

Imenovani je pri nas zbiral podatke o številčnem stanju vojaških enot na Zelinu in v Cerknem ter se zanimal za odnos vojakov do fašistične stranke. Zanimal ga je tudi odnos domačega prebivalstva do narodnoosvobodilnega gibanja in razpoloženje za borbo proti fašizmu in italijanskemu okupatorju. Te podatke sva mu posredovali s sestro Tilko. Pri zbiranju podatkov sva se ravnali po njegovih navodilih. Podatke sva dobivali pri zaupnih italijanskih vojakih, delno pa pri ljudeh, ki so imeli kakršnekoli stike z italijanskimi oblastmi. Delo je zahtevalo veliko previdnosti.

Košir nas je seznanjal z narodnoosvobodilnim gibanjem, ki se je širilo po Jugoslaviji, navduševal nas je in izjavljal, da se že vršijo priprave za organiziran boj tudi pri nas na Primorskem. Organizacijo je imel razpredeno na Vojskem, v Kanomljah, Čepovanu, Gorenji Trebuši, na Krnicah in z našo družino. Iz imenovanih krajev se nam je večkrat oglašal z razglednicami, na katerih se je podpisoval: »Marica«, »Slavica«, »Anica« in podobno. S tem nas je seznanjal, da je srečno dopotoval.«

Kjerkoli je Košir deloval v svoji zelo široko razpredeni mreži organiziranih tovarišev in tovarišic, z vsem navdušenjem mladega ilegalca širil ideje OF in pripravljali ljudi za oborožen upor, se ga danes z velikim spoštovanjem spominjajo. Naj na tem mestu navedenem nekatera mnenja, ki zelo zgovorno potrjujejo in priznavajo velik prispevek pri organiziranju OF in oboroženem uporu proti okupatorju, ki ga je pomagal organizirati v tem delu Primorske mladi ilegalce Franc Košir iz Mojstrane.

Marija Kacin-Lapanja, Rupa, Srednja Kanomlja, Spodnja Idrija.

»Delo za NOB se je pri nas začelo po tem človeku, čeprav danes posamezniki pravijo, da ta človek ni deloval za NOB. To pravijo tisti, ki so začeli delovati kasneje.«

Marija Stravs-Marcina, Kranj, Šorlijeva 6, v pismu z dne 14. marca 1979:

»Njegove besede in dejanja sem zelo dobro poznala. Nikoli nisem podvomila, da bi bil Košir kaj drugega, kakor resnični organizator in buditelj narodnoosvobodilnega gibanja.«

Ista v »TV-415« z dne 15. marca 1979:

»Zapustil nam je bogate ideje in smernice za nadaljnje delo v NOB. Ostal nam je v svetlem spominu kot bister, pogumen in vsestransko vzoren mladenič.«

Marica Lisjak-Čibejeva, Branik — v pismu z dne 19. februarja 1979:

»Košir je znal izredno prepričljivo usmerjati in pridobiti vsakogar. Naša

družina je resnično izšla v času NOB prav iz idej in napotkov, ki nam jih je bil vcepil prvi aktivist Franc Košir. Ostal nam je bogat zaklad njegovih napotkov in idej za pohod v revolucijo z OF.

Košir je bil zelo bistroumen fant. Bil je tudi zelo dobrega srca, preprost, hkrati pa delaven človek. Svojih pogovorov ni rad vsiljeval, vedno je raje pustil govoriti drugim. Vsak pogovor pa, ki se je količkaj nanašal na politično smer, je znal pri ljudeh pravilno izoblikovati in usmerjati. Medtem ko je čez dan pomagal pri delih na polju, nas je v večernih urah poučeval, kako se bomo morali organizirati zbrati za oborožen upor proti tujim osvajalcem.«

Eno leto — od začetka julija 1941 do zadnjih dni junija 1942 — je Košir neprekinjeno in z vso predanostjo organiziral in pripravljali ljudi za oboroženi upor. Pri tem se je držal stroge tajnosti in je pogosto menjal bivališče. Kot je v svoji izjavi povedala Marija Kacin-Lapanja, je v decembru 1941 vseeno prišlo na ušesa karabinerjem v Dolenji Trebuši. Po tistem izpraševanju Jožefa Kacina in njegove hčerke Marije se je Košir še bolj »ogradil« s konspiracijo, kar je bilo v tistem času nujnost, čeprav takrat še ni vedel za usodo Toneta Berčiča in Milana Zlatnerja. Oba so Nemci v marcu 1942 aretirali in odpeljali v zapor v zloglasne Begunje. 11. aprila 1942 sta bila ustreljena v Dragi pri Begunjah. Kmalu po tistem tragičnem dogodku je žabniški župan — bil je povezan z nemško policijo — prišel k ženi ustreljenega Berčiča in ji pokazal fotografijo Franca Koširja in jo vprašal, če ga pozna. Žena je takoj zaslutila, da ima vmes svoje dolge prste gestapo. Odločno je zanikala, da bi bila kdaj videla človeka na fotografiji.

Po osemindesetih letih je naša dolžnost, da se oddolžimo spominu mladega ilegalca Franca Koširja. Njegov prispevek pri organiziranju oboroženega upora v tem delu Primorske je zelo pomemben. Polnih osemindeset let v naših časopisih in revijah ni bilo nobenega zapisa o delu tega mladega Gorenjca, ki je po enem letu izredno uspešno delovanja ob nekdanji jugoslovansko-italijanski državni meji postal žrtev še nepoznatih nasprotnikov osvobodilnega gibanja v Ljubljani, ali pa na povratku iz Ljubljane kje ob meji. Njegova smrt je še neznanka, ki jo bo treba raziskati.

Za zgodovino začetkov delovanja v tem delu Primorske je delovanje Franca Koširja izredno pomembno. Dolžni smo — v prvi vrsti njemu, potem ljudem, s katerimi je deloval in končno zgodovini — povedati, kako in kje je deloval in kakšne uspehe je imel. Dolžni smo povedati — in zapisati! — da je bil Franc Košir prvi pobudnik in organizator oboroženega upora od Breznice na Ledinah do Zelina, Jagoršč, Krnic, Vojskega, Gorenje Trebuše, Lokovca, Loma, Mosta na Soči, Sentviške in Banjske planote. Vse v moji notranjosti me pri tem, ko pišem te spomine, spodbuja, naj Francu Koširju v spomin napišem: Poglej, tovariš, kaj vse je tu ob nekdanji jugoslovansko-italijanski državni meji pognalo in zraslo iz semena, ki ga je on sejal!

In vse to kljub temu, da so ti kraji preživeli med NOB odisejado razdejanja — Cerčno 18. marca 1944 bombardirano trikrat v enem dnevu, šest vasi požganih 11. junija 1944, 27. januarja 1944 so Nemci pobili 47 tečajnikov partijske šole in drugih aktivistov, v dneh 16., 17. in 18. aprila 1944 naropali in odpeljali 600 glav goveje živine...

Nedokončan klic Franca Koširja: »Če se danes ne bomo z orožjem uprli, nam bodo Lahii znova nadeli jarem za vrat,« nam še danes odmeva v ušesih. Ta njegov klic se je kasneje, ko je bil že mrtev, razširil po vseh vaseh idrijske, tolimnske in goriske občine v tisti neugasljivi uporniški kres, ki ga je napovedoval pesnik Matej Bor:

Tenente! Silen ogenj ste prižgali!
Do néba se iztulil bo v nevihti!
Nikdo od vas ne bo ubežal ihti
kruvi! Gorje, gorje! Gorje drhali!

KLADIVO JIM V ROKI PLEŠE, PESMI POJE, ISKRE KREŠE

6

Razgibano odrsko življenje teh 100 let bi nedvomno zaslužilo obsežnejšo obravnavo. V okviru opisa glasbenega razvoja je bilo sicer večkrat omenjeno, da so bili domači gledališčniki ne le pridni in vztrajni, bili so tudi pazljivi pri izbiri dramskih del, ki so jih skrbno študirali. V splošnem je bila posebno pri režiserjih, ki so oder vodili dalj časa (Pleničar, Lazar, Solar), očitna težnja po umetniško dognanejšem nastopanju, ki se ne zadovoljuje zgolj s poceni zunanjimi učinki. Če se na kratko še enkrat ozremo na to pot, je treba omeniti živahno odrsko delovanje »Sloge« in »Čitalnice« (1878–1884). O naslednjem obdobju, ko je bila večina predstav najbrž pri Klinerju, trenutno ni veliko znanega. Po letu 1906 je nastopila plodna Pleničarjeva doba, po letu 1921 Lazarjeva, vendar ob občasnih režijah drugih. Tudi po Lazarju je bilo več režiserjev, a je vse do vojne in ves čas po njej osrednje mesto zavzemal Joža Solar. Nekaj malega o režiserjih in uprizorjenih delih smo že spoznali. Zdi se, da so bili režiserji naštetji vsi, ni bilo pa trenutno možno povsem točno dognati, kdo je kaj režiral. Morda se bo le kdo lotil natančnega raziskovanja domače gledališke preteklosti. Verjetno je med navedenimi igrami od konca prve svetovne vojne dalje nekaj praznin, saj je spored igranih del narejen v glavnem po spominih. Poskušali smo tudi priklicati v spomin domačine, ki so kot igralci stopili na odrske deske, sledeči seznam bo zapisan tako, da bo nakazal približno kronološko zaporedje vseh igralcev, ne pa tud njihov zelo različen delež pri odru. Med njimi so taki, ki so le nekajkrat zaigrali, so pa tudi nekateri, ki so več desetletij nosili glavno breme.

Režiserji so bili: Andrej Zgagov, Josip Pleničar, Valentin Oblak, Jože Gašperšič, Janez Lazar, Polde Grošel, Stanko Šmitek, Joža Solar, Justin in Rika Ažman, Lojz Gašperšič, Franc Kržišnik, Joža Bertoncelj, Karl Gašperin, Tone Solar, Dolfe Anderle, Lenart Varl in Tone Solar mlajši.

Ista imena srečamo največkrat tudi med recitatorji. Režiserji kot Joža in Tone Solar ter Justin Ažman so redno pripravljali recitacijske nastope, kjer so jim zlasti pri zborovskih zelo prav prišle izkušnje, ki so jih imeli z odra. J. Ažman je dobil igralske in druge osnove v Ljubljani, kjer je nekaj časa sodeloval pri odru Rokodelskega doma.

Večina se jih je uveljavila tudi z igralskimi kreacijami. Igralci so bili: Lenart Zupan (Pastirčkov), Janez Zupan, Florijan Resman, Joža Leš, Ignac Blaznik st., Valentin Solar, Gizela in Franc Petrač, Peter in Tona Zupan, Gregor in Jože Gašperšič st., Marija Resman, Lizika Smrekar (por. Hafner), Tončka Legat (por. Gašperšič), Joža Dermota, Zefa Dermota (por. Rešek), Janez in Rezka Lazar (oba st.), Lovro Rešek st., Alojz Pesjak, Pepa Kovač (por. Finžgar), Stanko Lojzka in Zdravko Šmitek, France in Janez Gašperšič (st.), Slavka Solar, Joža Solr, Joža Bertoncelj, Lojz Gašperšič, Tone, Janez in Franc

Kržišnik, Justin in Rika Ažman, Tone Lazar, Jernej in France Dermota, Tine Oman, Pavla Dermota (por. Mohorič), Tone Solar st., Anka Lazar, Vera Prešeren (por. Jelenc), Micka, Jaka in Joža Legat, Gabrijela in Stanko Legat, Jaka Debeljak, Angela Čavs (por. Dakol), Karl Dakol, Jakob Solar, Vinko in Janez Strnad, Karl Gašperin st., Olga Ažman (por. Lazar), Ema Ažman (por. Berčič), Slavko Ažman, Jernej in Franc Praprotnik, Gašper in Poldi Dermota, Miha Rajgelj, Marija Gašperšič (por. Finžgar), Avgust Miljavec, Zdravko Mihelič, Leon Petrač, Micka Praprotnik (por. Alegro), Anica Praprotnik (por. Bertoncelj), Ivan Bertoncelj, Anica in Rudl Finžgar, Dolfe Anderle, Janko Berce, Cita Dermota (por. Berce), Majda Lazar (por. Šmitek), Kati Potočnik (por. Bem), Rezka Lazar (por. Habjan), Marta Dermota, Janez Lazar ml., Ivanka Rajgelj (por. Premru), Tinca Petrač (por. Gašperšič), Suzanca Dobre (por. Dremelj), Zlata Gašperšič (por. Ognjanović), Milena Petrač, Malči Gašperin (por. Kordež), Janko in Franci Peternel, Janez in Lovro ml., Zdenka Dermota (por. Resman), Bert Gašperšič, Tone Solar ml. Zadnji je – poleg D. Anderleta – edini, ki se je poklicno posvetil teatru in je zdaj igralec v Primorskem dramskem gledališču v Novi Gorici.

Najbrž ne bo zelo narobe, če rečemo, da so največ in več ali manj najbolj igrali: Janez Lazar, Stanko Šmitek, Slavka Solar, Joža Solar, Lojz Gašperšič, Justin Ažman, Tone Solar, Anka Lazar, Vera Jelenc, Jernej Praprotnik, Franc Kržišnik, Leon Petrač, Janez Lazar ml. in Tone Solar mlajši.

Spomniti se je treba tudi nekaterih drugih ljudi, ki so pomagali pri predstavah. Dolgoletni masker je bil Janez Rajgelj st., pozneje je to delo opravljal tudi K. Legat. Med suflerkami so bile: Cita Ažman (por. Markovič), Micka Lazar, Marija Dermota (por. Peternel) in Zala Gašperšič (por. Vojsk). S pripravo kulis se je precej ukvarjal Joža Bertoncelj, pomagali pa so seveda tudi drugi.

Prav člani igralske družine so bili vedno med tistimi, ki so vodili akcijo za društvene domove. Tako je bilo leta 1921, 1925, 1927, prav tako ob preselitvi iz gasilskih prostorov (podrli so jih spomladi 1976) na »Srednji mlin«. Poskrbeli so za prezidavo leta 1936 in tudi na obnovo takoj po osvoboditvi. Vendar oder in dvorana nista bila več primerna potrebam. Najbolj agilni in tudi pogumni so izrabili ugoden trenutek in se leta 1952 lotili velikopoteznega načrta, ki naj bi Kropi končno dal dovolj veliko gledališko dvorano z več stranskimi prostori. Imenovali so širok gradbeni odbor, vodilni v njem pa so bili Joža in Tone Solar, Radko Zupan in Leon Petrač. Investitor je bil sindikat, ki mu je Plamenova uprava z velikim razumevanjem pomagala. Precej hude krvi je povzročil boj za lokacijo, saj je okolica zahtevala Dom v Lipnici, kar pa prav gotovo ne bi bila primerna rešitev. Z deli se je pričelo decembra 1952. Spočetka so pridno pomagali, vendar je vnema

kmalu popustila in sta nadaljnje delo in skrb ostala J. in T. Solarju ter R. Zupanu. Za Dom je na priporočilo J. Lazarja st. načrte izdelal arh. Strenar. Pri vsem udarniškem delu je treba omeniti izdelavo zunanega okovja za okna in 700 kg težka vrata. Mojstru J. Solarju sta takrat pomagala Jože Rešek in Slavko Nardin; vse to delo so opravili zastoj (pozneje so dobili skromno nagrado 6000 oziroma 8000 S. dinarjev). V enem letu je bil Dom pripravljen za otvoritev, čeprav seveda še ni bil dokončan. 29. dec. 1953 so v njem gledalci prvič sedli v prostorno dvorano in zaploskali igralcem otvoritvene predstave in mladim glasbenikom, gojencem domače glasbene šole.

Kot svojevrstno dopolnilo dokazovanju veselja do igralskega nastopanja in vpliva le-tega na okolico, lahko vzamemo tudi igralske poskuse mladih – v različnih časih, pred in po vojni, so bile to manjše družine odraslih fantičev, ki so na improviziranih odrih na podstrešjih, v skladiščih in podobno po svoje zaigrali prizore iz znanih del, še večkrat pa so si kar sproti izmišljali tekst. Na te svoje »predstave« so dostikrat vabili tudi s plakati, čeprav so nastopali le v svoje zadovoljstvo. Tako prizorišča so bila pri Vrenkotovih, Pétrovih in nazadnje pri Miklavževih. Odkar je odrska dejavnost v Kropi zamrla, tudi ni bilo več teh fantiških »igralskih podvigov«. Škoda!

O literarnih ustvarjalcih Pozniku, Pogačniku in Sularjevi smo že govorili. Zanimivo in prav bi pa seveda bilo, da bi ta del njihove dejavnosti kdo bolj natančno prikazal, prav tako vse domačine, ki so se pozneje predstavili s pripovednim in pesniškim peresom. S članki in opisi Kropo – Valentin Žmitek in Jože Gašperšič, s knjigo Kroparske zgodbe – Joža Bertoncelj, z bolj ali manj pogostimi pesniškimi poskusi – Lovro Rajgelj, Stanko Šmitek in Janez Lazar st. so bili med njimi. Veliko zanimivega je v več desetletjih napisal Justin Ažman, posebno v zadnjih letih pa Šmitek. V svojih člankih, govorih in pesmih pa je še posebno izrazil občutek za oblikovanje in uporabo lepe pesniške besede pokazal Joža Solar, žal so zlasti njegove pesmi javnosti še nepoznane. V zadnjih letih pa so mnogi spoznali tudi pesniško ustvarjalnost Lojzeta Zabkarja. To kratko razmišljanje naj sklene pesem J. Solarja:

Res ni vas več? Ne – vsi ste še med nami ...

Pokličem vas in pridete po vrsti; poudar vas vidim – v šumu vode, v prsti na tleh kovaških v črna tla steptani.

In spremljate me v uri pozni – rani; ko duri hiše se zapro za gosti, med nami tihe zažive skrivnosti ... Dan' davni varno ime še hrani.

Bolšči nam v misli roj šumečih ic, gluši pogovor kladiv plenketanje od Pungarta do trdoživih Vic.

Saj vem, kot včasih hočete novic, vse kulminira vaše domovanje, kar pilo v hladu naših je brzic.

PRIPIS

Dve leti po pisanju teh zanimivosti iz kroparske preteklosti bi bilo treba že marsikaj spremeniti in dodati. Nekateri rojaki, ki bi lahko še dosti prispevali, so že umrli, tako Joža Solar, Joža Bertoncelj, Filip Gašperšič in Danijel Solar.

Med mladimi likovniki (str. 70) bi morali omeniti Metko Vovkovo, pedagoginja v kamnogoriškem zavodu, sicer pa slikarka, ki postaja v občini vse bolj znana.

Pri omenjanju znanih kulturnih delavcev v kroparski okolici sta bila pomotoma izpuščena dva znana Slovence: Jakob Aljaž, ki je nekaj časa služboval na Srednji Dobravi in literat Joža Vovk, doma s Češnjice.

Gradivo v muzeju je pokazalo, da bo s pridnim raziskovanjem resnično lahko dognati še dosti zanimivega in to pridružiti že zapisanemu.

KOMORNI MOŠKI ZBOR KUD STANE ŽAGAR

Z letom 1958 je bilo po ukinitvi glasbene šole konec tudi z domačimi instrumentalnimi nastopi. Tudi pevski zbor je imel le nekaj manjših nastopov, tako je 1959 posnel nekaj starih kroparskih pesmi. Ob raznih prireditvah so organizatorji morali povabiti v goste druge izvajalce: operne soliste, zbor z Jesenic, kakšno godbo in podobno. Precej redno pa je v tem času delovala dramska sekcija. Večkrat izražene želje po obuditvi pevskega zbora niso bile realizirane. Ko so 1. oktobra 1961 odkrili ploščo pesnici Kristini Šularjevi, so spet gostovali pevci z Jesenic. To je bil nov povod, to pot uspešen.

7. oktobra 1961 je društvo sklicalo sestanek, na katerem je bilo po predhodnih posvetovanjih sklenjeno, da se ustanovi moški zbor. Ko so pretehtali možnosti, so se odločili za manjšo zasedbo z 11 pevci. Dva od teh sta takoj odstopila, pristopili pa so trije novi, tako je prve mesece zbor štel 12 pevcev. Že po dveh vajah se je zbor moral javno pokazati: 22. oktobra je pel pri pogrebu predvojnega društvenega pevca Filipa Kavčiča. Vaje so bile dalj časa ob sobotah zvečer in nedeljah dopoldne. Zbor je začel oblikovati spored podobno drugim slovenskim zborom: umetne, partizanske, slovenske in tuje ljudske pesmi. 4. februarja 1962 je Komorni moški zbor KUD Stane Žagar prvič nastopil. Na tej Prešernovi proslavi so pod vodstvom E. Gašperšiča peli: tenoristi Lovro in Joža Rešek, Gregor Solar, Bert Gašperšič, Kamilo Legat, Franc Dornik, Janez Šmitek in basisti Janko Berce, Rok Gašperšič, Franc Kržišnik, Janez Lazar, Andrej Resman in Janez Rešek. Zapeli so šest pesmi. Po tem nastopu je k prvemu basu pristopil tudi Adam Kržišnik, iz zbora pa je šel Dornik. Zbor je pomnožil število vaj in se vneto pripravjal na prvi samostojni koncert. Najprej je imel še dva manjša nastopa: 30. aprila 1962 je prvič pel zunaj Kroke, ko so ga povabili na občinsko proslavo pri Šobcu, potem pa zvečer še na kroparski proslavi. 19. maja je pripravil letni koncert, po daljšem presledku spet samostojni celovečerni nastop domačega zbora. Na sporedu je bilo 22 pesmi, kolikor se jih je zbor naučil v prvi sezoni. O nastopu je v časopisu lepo poročal znani glasbeni strokovnjak Peter Lipar. Do konca sezone je zbor z enakim sporedom gostoval v Begunjah, Bohinjski Bistrici, Dražgošah, Zelenikah in še enkrat v Kropi, vmes pa je imel še nekaj manjših nastopov (Zebljarski dan, odkritja spominskih obeležij). Zbor se je takrat vozil na nastope s tovarniškim avtobusom, ki je dostikrat odpovedal ali ponagajal, da je bilo kar precej neveselosti.

Ob koncu avgusta so se začele priprave za naslednjo sezono. K drugemu tenorju je pristopil Stanko Berce. Ob dnevu mrtvih je zbor predlagal in izvedel komemoracijo v Lipnici pri mostu, ki je pozneje — podobno kot na Sr. Dobravi in v Kropi — ostala stalna in častna obveza pevcev do padlih partizanov in žrtev. Dobrava je sploh postala kraj, kjer je zbor mnogokrat gostoval — vsako pomlad ob obletnici Žagarjeve smrti, vsako jesen za dan mrtvih, na številnih proslavah in pogrebi. Kroparsko kulturnoumetniško društvo je v tem času ostalo z zborom kot edino sekcijo, saj je

Prizor iz »Velike puntarije« leta 1949

dramska nehala delovati; le posamezni recitatorji so bili še na voljo, da so pomagali zboru, ki je bil pri organizaciji kulturnih in družbenih prireditev prepuščen sam sebi. Do konca leta 1962 je zbor pel ob razvitju prapora Zveze borcev na Sr. Dobravi, proslavi 29. nov. v Kropi in samostojnem koncertu 23. dec. v mrzli in prazni dvorani na Lancovem. Zbor je dobil z Rudolfom Šolarjem novega tenorista; nadomestil naj bi Gregorja Šolarja, ki je bil zaradi sodelovanja v ansamblu R. Bardorferja velikokrat odsoten. Vaje so bile vedno v »pevski« sobi sindikalnega doma. Tako so prostor imenovali že od samega začetka doma. Ker pa so ga različne organizacije uporabljale tudi za svoje sestanke, se je večkrat zgodilo, da so se pevci zbrali za vajo, soba pa je bila zasedena. Velika pomanjkljivost pevske sobe je bila vseh 15 let v ogrevanju. Neprimerne peči niso ogrevale niti sebe, kaj šele premraženih pevcev, ki so le s težavo vztrajali v nezdravih razmerah.

Leto 1963 se je začelo s pogrebi, nadaljevalo s Prešernovo proslavo in nastopi ob dnevu žena, ko je bil zbor povabljen v Bohinj, na Češnjico in v Bistrico. Takrat je bil pri basih že tudi Frenk Murko, pel pa je spet Gregor Solar; dragoceno pomoč je dobil zbor z Justinom Ažmanom, ki je prevzel organizacijske in tudi programske posle. Takrat je zbor navezal stike s Slovensko prosvetno zvezo v Celovcu in se dogovarjal za prvo gostovanje pri koroških Slovencih. Najprej je bilo treba dobiti mnenje posebne komisije, ki naj bi ugotovila, ali je zbor za to primeren ali ne. 17. marca je prišla v Kropo na zborov koncert komisija, ki so jo sestavljali: Janez Bole, Peter Lipar, Janez Jemec in Jože Smolej. Njena ocena je bila zelo ugodna, saj je zbor uvrstila med boljše slovenske amaterske vokalne skupine. Takrat so peli prvi tenoristi: Gregor in Rudl Solar, Jože Rešek, drugi tenoristi: Stanko Berce, Bert Gašperšič, Kamilo Legat in Janez Šmitek, prvi basisti: Janko Berce, Rok Gašperšič, Adam Kržišnik in Frenk Murko ter drugi basisti: Franc Kržišnik, Janez Lazar, Andrej Resman in Janez Rešek. Tri dni pozneje je zbor imel prvo radijsko snemanje, in sicer za radio Tržič. S podoknicami in priložnostnim petjem ob večernih urah na trgu je v nekoliko spremenjeni obliki obnovil nekdanje fantovsko petje, pri čemer sta se izmenjavala na vajah naučeno in improvizirano prepevanje. Ko se je 20. aprila vračal s koncerta

v Lescah, je tako zapel tudi na Linhartovem trgu v Radovljici.

Pevce je prijetno presenetilo vabilo, da bi celoten zbor šel za tri tedne prepevati mladinskim delovnim brigadam, kar pa zaradi služb in drugih obveznosti ni bilo mogoče sprejeti. V počastitev 1. maja je zbor imel 28. aprila koncert v Podbrezjah pri Dupljah. Dan pozneje je povabil v Kropo koncertirat operne soliste Zlato Gašperšič, Ognjanovič, Gašperja Dermota in Dragiša Ognjanoviča, ki jih je spremljal Pavel Šivic. Predvidena pot na Koroško je odpadla, ker so tam imeli zasedene vse termine. Sledilo je petje na srečanju interniranec v Begunjah, prvo snemanje za radio Ljubljana (8 pesmi) in koncert ob 40. obletnici DPD Svoboda v Gorjah, po katerem je P. Ulaga med drugim napisal: »Zbor se je predstavil kot intonančno čist, glasovno dober, discipliniran in zvočno lepo oblikovan ansambel in spada v vrsto naših najboljših zborov«. Junija je pel na glasbeni reviji Mladina poje v Radovljici ob 70. obletnici PGD v Kropi. Skupaj z zborom France Prešeren iz Kranja je 4. julija nastopil ob otvoritvi partizanskega doma na Vodica. Sezono je zaključilo družabno srečanje v okviru društva, kmalu nato, 9. avgusta, pa smo prvič lahko slišali posnetke po radiu, in sicer pesmi: Tam gor! Pleničke je prala, Ko b'sodov ne b'lo! Travnice sa žie zaliene, Cvjeće mi polje pokrilo in Završki fantje. Po nastopih ob krajevnem prazniku Gorij in partizanskega mitingu v Dražgošah je zbor odšel na težko pričakovano gostovanje k Slovenceh onstran Karavank. Najprej je v soboto, 28. septembra, za celovški radio posnel 11 pesmi, popoldne je bil na obisku v Buzčovsu. V nedeljo dopoldne si je ogledal Ojstrovico in Gosposvetsko polje, potem pa ga je tajnik Slovenske prosvetne zveze Andrej Kokot odpeljal na Radiše. Naj še dodamo, da so se mladi Korošci in Kroparji spoznavali že mnogo prej, ko so skupaj bili v internatu radovljiške gimnazije (1946–1952). Dvorana, ki nas je pričakala na prijaznih Radišah, nam je pozneje vedno pomenila simbol krivic in odnosa večinskega naroda do ljudi slovenskega rodu in miselnosti. Ko so časopisi poročali o koncertu, so zapisali, da ploskanja in odobravanja ni bilo konca ne kraja in so pevci več

pesmi morali ponoviti. To je bil začetek prijateljskih vezi med dvema krajema, dvema društvoma in med posamezniki.

Po tem gostovanju je zbor za dobo enega leta prevzel prof. Matevž Fabijan, domači dirigent E. Gašperšič je namreč po diplomu na Akademiji za glasbo odšel k vojakom. Pod novim vodstvom se je zbor najprej pripravil za redne nastope ob komemoracijah, ki so jim do konca leta sledili koncerti v Preddvoru (Dom onemoglih), na Jesenicah (bolnišnica), v Sorici in Selčih ter na proslavah v otoški in lipniški Iskri in v Podnartu ob otvoritvi dvorane. Kadar koli je pozneje pevce ob nastopih zeblo, so se spomnili mrzle dvorane 8. dec. v Sorici. Pozimi se je večkrat zgodilo, da je zbor ob kakšni nenadni priložnosti (predvsem na pogrebnih) moral peti sam brez dirigenta. To se je pozneje tudi še večkrat ponovilo.

9. februarja je društvo pripravilo eno najlepših Prešernovih akademij. Za uvod je zapel šolski zbor pod vodstvom Jožice Šolar-Potočnik, sledil je prolog I. Vaštetove Visoke pesmi v režiji Joža Šolarja. O pomenu pesnika je govoril prof. Cene Žnidar iz Kranja. Med recitacijskimi točkami so se zvrstile glasbene, ki sta jih izvajala solista G. Šolar in M. Fabijan, pa še moški pevski zbor. Dirigent Fabijan je namreč priložnostno pripravil tudi pevke, ki so večkrat izražale željo po ženskem ali mešanem zboru. Svečano vzdušje je dopolnjevala polna prostorna dvorana.

Zbor je vztrajno in redno dvakrat tedensko vadil premišljeno izbran spored, primeren za sprotne manjše nastope, v celoti pa namenjen za letni koncert. S tremi koncerti (Kropa, Sr. Dobrava, Lesce) so pevci slavili dan žena, ob obletnici Žagarjeve smrti so peli na Dobravi in imeli koncert v Zabnici. 12. aprila je dirigent peljal zbor v svoj rojstni kraj Besnico. 23. aprila 1964 so pevci zapeli v slovo zaslužnemu glasbenemu delavcu Juriju Legatu, ki je umrl malo pred svojo stoletnico. Pred 1. majem sta bila v Kropi na trgu in v Kamni gorici pod lipo »večera podoknic«, pozneje sta sledila še manjša nastopa v Begunjah in na Bledu ter koncerta v Ribnem in na Boh. Beli. Redne vaje in številni nastopi so bili huda obremenitev, a tudi dobra priprava za letni koncert 13. junija. Posvečen je bil pionirjem pevške glasbene kulture v Kropi in po mnenju prisotnih glasbenih strokovnjakov zelo uspel. Jože Bohinc je v Glasu zapisal: »Zelo obširen program je obdržal poslušalce ves čas v vzorni napetosti. Ansambel ima čudovit, izenačen zvok... Ves večer smo poslušali čisto muziko, brez kakršnihkoli zunanjih efektov... Pevski zbor opravlja pomembno kulturno poslanstvo v Kropi in daleč naokrog (Koroška)... Na posvetovanju po koncertu smo ugotovili, da družbene organizacije ne najdejo pravega posluha za prizadevanje zbora. Iz tega se kaže tudi mlačen odnos do kulturnega življenja v celoti. Razveseljivo pa je, da je med prebivalci Krope nekaj prizadevnih kulturnikov, ki vendarle oživljajo tradicijo amaterizma v tem kraju. Ni še dolgo tega, ko so uspešno uprizorili Finžgarjevo Razvalino življenja, pripravljajo pa se tudi na Zebljarski teden«. Iz teh besed takratnega predsednika občinske zveze Svobod se vidi dejstvo, da se je dolgoletna kulturna vnaša Krope kot celote zdaj skrčila in koncentrirala v majhno skupino ljudi, ki pa ob vsem svojem prizadevanju in znanju ni bila deležna širokega priznanja.

Po tem koncertu je drugi tenor dobil novega pevca, ko je pristopil Valentin Šparovec iz Kamne gorice. Dirigent Fabijan in zbor sta do konca sezone imela še veliko dela z nastopi ob odkritju spomenikov (Podnart, Jamnik) in štirimi koncerti (v Bohinju Pod skalco in trikrat v Blejski Fe-

stivalni dvorani). S tem poletjem so se začeli redni nastopi zbora v okviru turističnih prireditev na Bledu. Več let so bili to koncertni večeri domačih pesmi in plesov (skupni nastopi z gorjansko folklorno skupino), ki pa so se pozneje vedno bolj spreminjali v večere narodne zabavne glasbe, ko je bila prava slovenska pesem preveč potisnjena v ozadje. Sezono sta sklenila koncert za Dolgo njivo in podoknica ob poslovnem večeru, ko je zbor izgubil odličnega pevca Berta Gašperšiča, ki je odšel v Izolo. Septembra je odšel še Frenk Murko, in sicer na sluzenje vojaškega roka. Ob koncu septembra je zbor začel z vajami za novo sezono in takrat je v njem kot tenorist začel peti Urh Zupan. Razen pogrebov in komemoracij ni bilo drugih nastopov do 21. nov. 1964, ko so pevci peli za AMD Podnart, naslednjega dne pa so s koncertom gostovali v Dražgošah in Škofji Loki (Dom slepih). Dva koncerta, v Kropi in na Bledu, so imeli tudi za dan republike.

5. in 6. december 1964 sta bila lep praznik za Kropo. Prvič so prišli v Kropo pevci s koroških Radiš. Moški in mešani zbor sta imela koncert najprej v Kropi, potem pa še v Lescah. Priljubljena koroška pesem, zape ta v izvorni obliki in na pristen način, je bila pravo doživetje za obiskovalce. Radišani so si z zanimanjem ogledali tudi begunjski muzej, grobišče v Dragi in Prešernovo hišo v Vrbi. Domači zbor jim je v pozdrav zapel Ipavčevno pesem Domovini. Tako je ta pesem tretjič v stoletnem razvoju zborovskega petja v Kropi prišla v spored; najprej jo je učil Kovšca, za njim so jo peli v letih okoli prve svetovne vojne, pri sedanjem zboru pa je to spet ena najbolj uspešnih pesmi. 9. dec. je zbor s pesmijo pospremil na zadnji poti J. Gašperšiča, ki je mnogo svojih življenjskih moči daroval glasbenemu življenju Krope — žel je po Kovšču, Zupanovih in Pleničarju, sejal za druge, med njimi za sedanjí zbor. Tri dni za tem sta zbor in dirigent Fabijan še zadnjič skupaj nastopila. Koncert v Besnici je pomenil konec uspešne in plodne koncertne in delovne sezone, ko se je zbor še bolj uveljavil, spored obogatil z več biseri slovenske vokalne literature in zborovski zvok popravil. Poudariti je treba dirigentovo požrtvovalnost, ko je ob slabih prometnih zvežah celo leto opravljal zahtevno delo na rednih vajah in pogostih nastopih. Tako je sredi decembra po povratku iz JLA zbor ponovno prevzel E. Gašperšič. Prav takrat je nerad prenehal sodelovati R. Šolar, ki mu obilica dela ni dopuščala, da bi se vaj udeleževal dovolj redno.

Po novem letu je zbor nabavil magnetofon, ki ga je potem nekaj časa uporabljal pri študiju, oblikovanju zvoka in interpretaciji pesmi. Iz vojske se je vrnil S. Berce. Sestava zbora se je večkrat spreminjala, vendar niti to, niti številne druge težave (delo v izmenah, večerne šole, zidava itd.) niso omajale skupnih prizadevanj tudi takrat, kadar je kazalo, da bo težko vztrajati. Zato je bila nujna previdnost tudi pri izbiri pevcev, pri kateri ni bil na prvem mestu dober glas, temveč pozitiven odnos do kolektivnega dela. Kmalu po Prešernovi proslavi, na kateri so sodelovali tudi gojenci kranjske glasbene šole, se je v zbor vrnil R. Šolar, ki niti dva meseca ni vzdržal brez petja v zboru. Izgovoril pa si je pravico, da hodi na vaje samo enkrat tedensko, le pred večjimi nastopi večkrat. Prvi meseci 1965. leta so bili značilni po slabši udeležbi na vajah. S petjem je prenehal Adam Kržišnik, ki je že nekaj časa omahoval. Ob redkejših nastopih, med njimi je bil spet koncert v Zabnici v spomin Žagarjeve smrti, se je zbor pripravil na koncert za 20. letnico osvoboditve. Okrog 1. maja je bil precej zaposlen. Najprej je bila proslava v Iskri v Otočah, nato slavnostna akademija ob 70-letnici Plamena, ki jo je pripravil KUD. V glasbenem delu sta kot solista pela tudi G. Šolar in M. Fabijan ob klavirski spremljavi E. Gašperšiča. Na praznik dela je bilo pred Domom slavnostno zboro-

vanje, zbor pa je pel tudi v Vica in na trgu. V teh dneh se je porodila ideja, naj bi zbor šel z AMD na turnejo po Madžarski, CSSR in Avstriji. Vodstvo tovarne je obljubilo pomoč, a načrti so padli v vodo.

Naslednje tedne se je zbor pospešeno pripravil na letni koncert. Dobil je novega pevca — k prvemu basu je prišel Janko Peternelj. 19. junija je bil koncert s povsem novim sporedom. Govoril je J. Ažman, pesmi je s pretehtanim, poetično občutenim komentarjem povezoval J. Šolar, ki je ob mnogih zborov in nastopih opravljal to nalogo in iskal stične točke s kulturno dejavnostjo v preteklosti. Tudi tokrat je o koncertu poročal Jože Bohinc: »Koncert je bil za vse udeležence presenetljivo doživetje. Pevci iz Krope so pokazali, da so mojstri zborovske pesmi in da je za njimi trdo in sistematično delo. Lep uspeh je zbor doživel takoj naslednji dan na občinski reviji v Podnartu, saj je moral dodati več pesmi, čeprav se je nastop zelo zavlekel. Hitro je sledilo še nekaj nastopov, tako koncert za učence lipniške šole ob koncu šolskega leta, koncerti na Bledu in v Bohinju. Za te priložnosti so nekateri pevci morali priti nalašč z dopusta ob morju. Tako požrtvovalnost so tudi pozneje še večkrat izkazali. Te poletne mesece je bilo treba vaditi brez prekinitve, ker je bilo v načrtu precej nastopov, a so potem odpadli (npr. v Portorožu in Kopru). Veliko ljudi se je zbralo v Kropi 22. avgusta na Zebljarskem dnevu. Del sporeda, v katerem je sodeloval zbor, je preprečil dež in prikrašal obiskovalce, da bi videli stare igre kot »trden most«, »jeleni spuščati« itd.

Po kratkem počitku se je začelo delo za novo sezono, v kateri je bilo najprej na vrsti ponovno gostovanje na Koroškem. To je bilo takrat, ko je narasla Sava podrla mostove. Tretjega oktobra 1965 smo šli z avtobusom do Podnarta, potem peš čez majavi most, tam pa na drugi avtobus. Na Koroškem smo najprej obiskali Gosposvetško polje, popoldne pa imeli koncert. Po običaju so domačini zapeli uvodno pesem v pozdrav, za konec pa sta združena zbora izvedla Jenkovo Tiho luno. Naslednji dan smo na radiu v Celovcu posneli enajst pesmi in se po uspešno opravljenem delu preko Beljaka vrnili domov. Takoj smo nadaljevali z vajami, saj je bilo pred nami spet snemanje za radio Ljubljana. S tem snemanjem nismo bili zadovoljni — prehitro in prepovršno je potekalo. Okrog 1. nov. je imel zbor kar sedem manjših nastopov, razen tega je pripravil na Dobravi koncert umetnih, narodnih in partizanskih žalostink. V tem času je v Podnartu že več mesecev deloval mladinski mešani zbor, ki ga je vodil M. Fabijan. Novembra je prišlo do dveh skupnih nastopov, najprej 6. nov. v Podnartu, nato 20. nov. v Kamniku. Po kropski proslavi za dan republike je zbor 27. nov. prvič imel samostojni koncert v Radovljici, ki ga je obiskalo posebno dosti šolske mladine.

Iz kronike povzemamo, da je 9. dec. 1965 prvič odpadla vaja, in sicer zaradi hude snežne brozge. Leto smo sklenili 26. dec. s koncertom za Plamenov kolektiv in z radijsko čestitko Radišanom za srečo v novem letu.

Za Prešernov dan 1966 se je društvo odločilo, da namesto običajne akademije z domačimi izvajalci povabi Koroški akademski oktet, v katerem sta pela rojaka tenorista Jože in Tone Gašperšič. Oboji, pevci in poslušalci, so bili s prireditvijo zelo zadovoljni. Kropski zbor je imel te mesece le manjše nastope, 5. in 12. marca pa koncert v Ribnem in Sp. Gorjah. Iz vojske se je takrat vrnil F. Murko in se takoj vključil v delo, s katerim se je zbor pripravil za komentirane nastope o ljudski pesmi. Še prej je med domačimi poslušalci izvedel anketo o najbolj priljubljenih pesmih iz njegovega sporeda. Pesmi z največ glasovi so sestavljale spored koncerta, ki ga je imel zbor v počastitev OF 27. aprila in je bil zelo dobro sprejet. Takoj potem se je pričela serija koncertov za

osnovne šole v Gorjah, Lescah, Lipnici, Radovljici, Boh. Bistrici in na Bledu. Pod naslovom Izvirna pobuda komornega zboru iz Kropo je v Glasu pisal J. Bohinc: »V smotrno pripravljene in didaktično prirejene koncertni obliki so pevci tega priznanega zboru zapeli mladim poslušalcem venec narodnih pesmi... Pobuda komornega zboru iz Kropo je vredna priznanja in pozornosti«. Zbor je imel več koncertov tudi na Bledu, v Žirovnici in Boh. Češnjici ter celo vrsto manjših nastopov. Bilo je še veliko raznih ponudb, a jih ni bilo mogoče sprejeti. 26. junija je zbor obiskal v ljubljanski bolnišnici F. Kržišnika. Iz tega obiska je nastal na dvorišču pravcati koncert.

Precej obveznosti je bilo za pevce v avgustu, ko so trikrat peli na Bledu, sodelovali ob odkritju spominskih obeležij (na Jamniku, B. Rigli, Ciganskem) in spomenika v Kropi, ob Žebljarskem dnevu in pri dveh pogrebi. Bilo je tudi precej ponudb folklornih skupin za skupna gostovanja na Madžarskem, v Italiji in na Koroškem. Iz različnih vzrokov niso bila realizirana. Septembru je prinesel nadaljevanje sodelovanja z Radišani, ki so 24. septembra prišli s 35-članskim mešanim zborom v Kropo. Pesmi je povezoval v vezani besedi znani koroški literarni ustvarjalec Valentin Polanšek. V nedeljo dopoldne so si ogledali oba kroparska filma, Vice, muzej, UKO, po izletu na Jamnik in kosilu so imeli še en nastop v Podnartu.

V tem letu so ob pesmi zboru pokopali dva nekdanja kroparska godbenika: Joža Leš je bil pri gasilski godbi, Valentin Petrač pri Zvezdi. Jesensko delo zboru je bilo namenjeno prvemu jubilejnemu koncertu, s katerim je 19. nov. 1966 proslavil pet let dela, uspehov in tudi mnogih težav. Kot recitatorji so sodelovali Joža in Tone Solar ter Justin Ažman. Hkrati je bila v pevski sobi pripravljena razstava, ki je z raznim dokumentacijskim materialom dopolnjevala oris tega obdobja (slike, vabila, spore, plakati, časopisni izrezki, dopisi, darila, magnetofonski posnetki radijskih reprodukcij itd.). »Zbor je v glasovni sestavi izenačen, kar mu daje lep zvok, ki se posebno izraža v pianissimo stavkih. Pod večjo roko svojega dirigenta je dosegel visoko stopnjo komornega muziciranja«. To so misli iz ocene P. Liparja v Glasu.

Delo pa je teklo dalje – vaje in nastopi. Najprej so zbor poslušali Plamenovi gostje iz CSSR, potem za dan republike v Mošnjah, ob koncu decembra pa je zbor prvič koledoval in sicer je pel stare pesmi na domovih pevcev in nekaterih društvenih delavcev.

Za 6. jan. 1967 je imel zbor v programu dva koncerta; popoldanski je bil v sanatoriju na Golniku, večerni v Goričah pa je zaradi smrti B. Kraigherja odpadel. Naslednje mesece ni bilo večjih nastopov, tako da se je zbor v miru pripravljaval, vendar ob slabi udeležbi vaj.

Približalo se je gostovanje v CSSR. Šli smo z osebnimi avtomobili, z nami je bilo tudi precejšnje Plamenovo zastopstvo. 21. aprila zgodaj zjutraj smo se odpeljali proti Dunaju, kjer smo se srečali z A. Dermotom. Gost dunajski promet je povzročil, da nismo vsi skupaj nadaljevali poti in smo se po različnih cestah peljali proti cilju. Kljub manjšim orientacijskim težavam smo se zvečer le vsi dobili v Zdanicah na Slovaškem. Koncert je bil naslednji dan in je minil v svečanem vzdušju. Zbor je imel krajše priložnostne nastope tudi naslednje tri dni, in sicer v Buchlovu, Velehradu, Buchlovicah in Lipčicah. Ob ogledu tovarne v Zdanicah je posnel nekaj pesmi za tovarniški glasbeni program. Uspešna turneja je najbrž dobro vplivala na pevce, saj so se po vrnitvi pridno udeleževali vaj za poletne blejske nastope, ki jih je bilo to sezono kar osem. Sredi maja je bil pokopan znan ljudski godec, klarinetist Miha Bertonec (Potočnik). Zaradi drugih obveznosti je iz zboru šel G. Solar. Naslednja leta je pri večjih nastopih pel z zborom rojak

Lovro Rešek, sicer član Gallusovega okteta. Razen že omenjenih osmih nastopov na Bledu je bilo to poletje še več drugih. Najprej z zborom iz Podnarta v Bohinju pri hotelu Jezero, potem z gorjanskimi folklornimi pesalci med Slovenci v Kanalski dolini, pa ob sprejemu poljskega moškega zboru Harfa na Bledu in na občinskem glasbenem srečanju Pod skalco. Tudi septembra se je podobno nadaljevalo: 8., 9. in 10. septembra so gostovali v Kropi pevci in godbeniki iz Zdanic, peli smo še na Bledu; nekaj nastopov (npr. na Kravjem balu) pa smo morali odkloniti. Konec meseca smo se ponovno odpeljali na Koroško. 30. septembra smo popoldne najprej imeli krajši nastop v Klopincu, od tam pa smo se prvič peljali v Globasnico. Na nastopu, bil je še v stari dvorani pri Šoštariju, je J. Solar recital Župančičevo Žebljarsko, zbor je odpel dolg program in še ponavljal ter dodajal je. Po večerji in prijetnem razgovoru smo se odpravili prenočit v Radiše, kjer smo naslednji dan imeli koncert. Domačini so ga posneli na trak, Andrej Kokot pa je za TV posnel kratko reportažo. Med poslušalci je bil znani koroški dirigent Foltej Hartman, ki je ugotovil, da je zbor precej napredoval. »S svojim tokratnim gostovanjem komorni zbor iz Kropo ni le razveselil Radišane in Globačane, marveč tudi številne druge ljubitelje petja in pesmi, ki so prihiteli, da ga slišijo. In teh, ki so prihiteli iz Medgorij, Zrelca, Celovca, Vetrinja, Šmarjete v Rožu in Sel, ni bilo malo in vsi so bili nad vse zadovoljni« – tako je pisal Slovenski vestnik.

Oktober je zbor pripravil in posnel s harmoniko in tolkali kratko scensko glasbo (na temo ruske pesmi Poljuško polje), ki so jo porabili za proslavo 50-letnice oktobrske revolucije. Na tej proslavi 4. nov. v Radovljici so peli občinski mešani in moški združeni zbori. Na podobni proslavi 19. novembra v Kropi je govoril V. Hafner, ob zboru sta gostovala harmonikarski orkester radovljiske glasbene šole in folklorna skupina iz Gorij. Zbor so potem povabili še na proslavo na Bled in v Gorje. Ob koncu leta je zbor za koledo zapel na trgu.

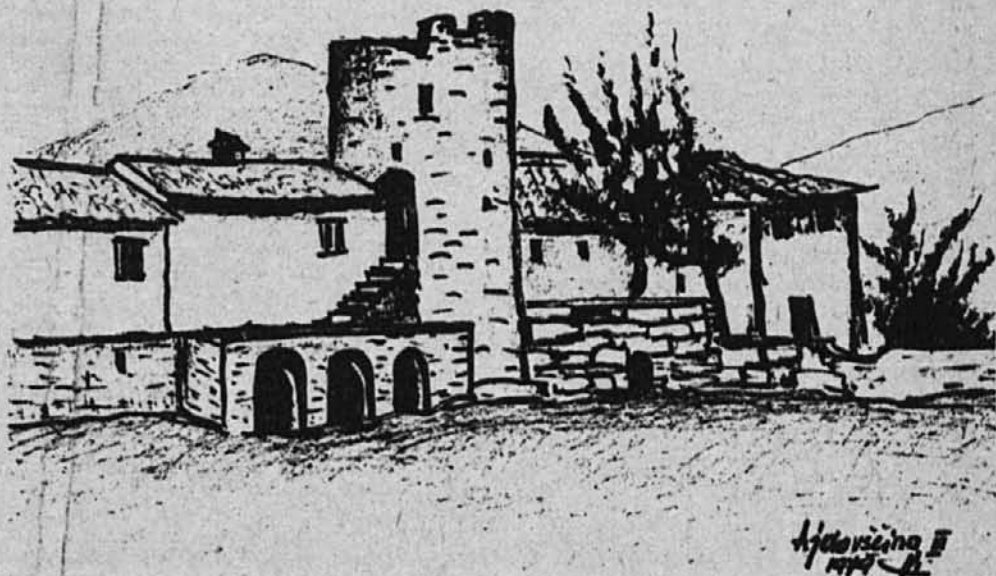
Z novim letom 1968 se je zbor povečal za enega baritonista, to je bil Damijan Zbontar. V začetku februarja je društvo izgubilo dva zaslužna člana. To sta bila Janez Lazar st. in France Dermota. Pevci so se od obeh poslovili s pesmijo. Janez Lazar st. je delal po prvi svetovni vojni na odru prosvetnega društva v Kropi kot režiser in igravec, nato pa je svojo amatersko dramatsko dejavnost še dalje razvijal v Trzihu. Po vojni je kljub oslepelosti delal kot organizator vseh Partizanskih dni; kot dolgoletni predsednik Turističnega društva Kropa je v spored Žebljarskih dni vključeval ljudske običaje in folklorne nastope.

Na Prešernovi proslavi so se zboru pridružili recitatorji in mladi Kroparji, gojenci glasbene šole za klavir. 21. februarja je prišla v Kropo snemalna ekipa in posnela pesmi, s katerimi se je zbor udeležil prvega radijskega tekmovanja amaterskih zborov. Takoj po snemanju je za eno leto zaradi vojaščine odšel R. Gašperšič. Kot navadno pomladi tudi tokrat ni bilo mnogo nastopov. 19. aprila je zbor skupaj z zborom iz Podnarta in folklorno skupino iz Gorij odšel v Varaždin. S to priveditvijo so se vzpostavile trdne vezi med ZKPO občine Radovljica in RKUD Sloboda Varaždin. Z našim zborom je kot solist pel tudi M. Fabijan. Osem dni pozneje je bila v Kropi glasbena akademija v počastitev OF in 1. maja. Z zborom so nastopili solisti glasbene šole in majhna skupina mladih trobilcev, ki so zbor spremljali pri pesmi Delavski pozdrav. Kot solist je zapel Lovro Rešek. Programi kroparskih nastopov so postali pestrejši, odkar je bil namesto že odsluženega klavirja, ki je še ostal od domače glasbene šole, na razpolago pianino. Nabavila ga je sindikalna podružnica in ga dala v Dom za klavirski pouk glasbene šole, predvsem pa društvu za njegove potrebe.

Za šesto srečanje oziroma za tretje gostovanje v Kropi sta se domače in radiško društvo odločili za novost v programu nastopa: Radišani so se razen kot pevci predstavili še kot igralci v Pričanem ženinju. To je bilo 25. maja 1968. Sprememba je bila dobrodošla tudi zato, ker je takrat Kropa že kar pogrešala dramske predstave. Vezi s Korošci so se poglobile in niso bile omejene le na izmenjavo obeh društev; pogosto so se vršili medsebojni osebni obiski z obeh strani. V domovini na Radišah in okolici je bilo vse več izdelkov kroparskih kovačev, graverjev in rezbarjev.

Mnogo lepih in pohvalnih besed je za zborovo petje izrekel skladatelj Blaž Arnič, ki so ga povabili ob tretji obletnici zboru iz Podnarta na skupni koncert 8. junija 1968. Na tem in nekaterih poletnih nastopih na Bledu je pel tudi R. Gašperšič, ki so mu vojaške oblasti to omogočile. Kadar ga ni bilo, je prišel pomagat M. Fabijan. Večkrat smo zapeli Kozinovo Našo vojsko, ko nas je na harmoniko spremljal Vitko Mrak iz Lesc. Skupaj s harmonikarji je zbor pel spet 22. septembra pri otvoritvi osnovne šole v Lipnici. V času, ki je sledil, je zbor študiral nove pesmi za snemanje in imel več priložnostnih nastopov (ob 1. nov. kar več komemoracij). V Kropi je gostil novo skupino Korošcev. 27. oktobra sta prišla mešani zbor in moški oktet iz Globasnice. Poglavitna značilnost tega zboru je v pro-

(Nadaljevanje na 22. strani)

Creto Velikajnte: Ajdovščina III – skica

gramu. Dirigent A. Petjak je tudi skladatelj — samouk, ki pridno piše skladbe na besedila koroških pesnikov in jih z zborom tudi izvaja. Kroparskemu društvu so v spomin poklonili portret Lesičjaka, znanega koroškega ljudskega pesnika, pevca in skladatelja.

9. novembra je celovški radio posnel 13 pesmi v izvedbi kroparskega zboru. To je bilo precej obsežno opravilo in je trajalo dobre štiri ure. J. Ažman je po snemanju peljal pevce na obisk k bivšemu ravnatelju slovenske gimnazije, dvornemu svetniku dr. J. Tišlerju, zvečer pa še na krajši nastop k Radišanom, kjer je kot vedno vladalo pristržno in prijetno vzdušje. Ob koncu meseca so se zvrstile številne proslave v počastitev 25-letnice AVNOJ, na katerih je zbor pel sam ali združeno z drugimi zbori in instrumentalnimi skupinami iz občine. Pevci so v tistih dneh dobili novega pevskega tovariša. Slavko Nardin, ki je svoje veselje več let izražal s harmoniko in trobento, je ojačal drugi bas. 14. decembra smo uresničili davno željo, da pripravimo poseben nastop za kroparske upokojece, ki smo jih z osebnimi vabili poklicali na koledu v Dom. Najprej smo jih skromno pogostili, nato je sledil koncert, katerega zadnji del so sestavljale kroparske kolednice in druge domače pesmi. Za zamisel, vabilo in nastop sta se zahvalila F. Hafner in J. Solar, ki sta poudarila, da zbor postavlja most med staro in mlado generacijo. Dogovorili smo se tudi, da bi skupno s Kovaškim muzejem izvedli akcijo, v kateri naj bi vsi, ki kaj vedo o razgibani kulturni preteklosti, to povedali ali zapisali. Ta zamisel pa žal ni bila uspešno izvedena.

Januarja 1969 je radio Ljubljana začel predvajati posnetke zborov, ki so se prijavili za tekmovanje. Naš zbor se je po prvi oddaji uvrstil v nadaljevanje, doma pa se je pripravil za bližnje nastope. Še prej se je z obžalovanjem moral posloviti od pevca F. Kržišnika, ki se je z več kot 45-letno aktivnostjo, v kateri se je izkazal kot pevec, igravec in režiser, kratek čas tudi godbenik v Zvezdi, vpisal med najbolj zaslužne člane kroparskega društva. Prešernov glasbeno literarni večer 9. februarja, ki ga je visok sneg skoraj onemogočil, je bil privlačen in dobro pripravljen. Glasbeni del je vseboval zborovske pesmi in več solističnih točk, ki so jih izvajali: pevca L. Rešek in M. Fabijan, flavtist Jože Ažman in klarinetist Lojze Velkavrh; zadnja dva sta bila pedagoga radovljiške glasbene šole. Po povratku iz vojske je v zboru spet pel R. Gašperšič. Med glasbenimi točkami so recitatorji izvedli Sonetni venec. Isti spored so nastopajoči predstavili tudi v Gorjah, odpadla pa je možnost za ponovitev na Bledu in v Radovljici. Glas je objavil poročilo J. Bohinca, ki je med drugim povedal: »V obeh krajih so gledalci nastopajoče sprejeli z velikim zadovoljstvom in navdušenjem... Solisti s svojim sodelovanjem v amaterskih zborih in na prireditvah prijetno poživljajo njihovo dejavnost in jo plemenitijo... Komorni moški zbor je po svoji kvaliteti in vztrajnosti najboljši v občini Radovljica. Svoj program nenehno bogati s študijem novih pesmi in tako ohranja svežost in gibkost v interpretaciji ter pestrost v programskem izboru.«

Februarja je zbor gostoval še na Boh. Beli. Nekaj dni pred nastopom je zapadlo okrog meter snega, potem je deževalo, a kljub temu so pevci tvegali pot z lastnimi vozili, da koncert ne bi odpadel. Poslušalci so bili zelo zadovoljni in so izsilili več dodatkov ter vabili, naj kmalu spet pridemo. Medtem je radijsko tekmovanje potekalo dalje. 28. februarja sta se za tretje oz. četrto mesto pomerila Lira iz Kamnika in naš zbor. Seveda je bilo za nas rezervirano četrto mesto, saj so bili Kamničani dosti boljši. Naš zbor se tekmo-

vanja ni udeležil toliko zaradi želje po uspehu, kot iz prepričanja, da imajo priprave na tekmovanje različne ugodne vplive na delo zboru v splošnem, čeprav vzamejo dosti dragocenega časa. To včasih povzroči dvome, ali se sodelovanje sploh splača. Četrto mesto za zboru iz Maribora, Celja in Kamnika je bilo za Kropo realno nedvomno velik uspeh. V tem času smo s predstavniki glasbene redakcije TV pripravljali vse potrebno za prvo oddajo kroparskega zboru v ciklusu Naši zbori. Najprej je bilo 7. marca tonsko snemanje pesmi za to oddajo; potekalo je kar zadovoljivo, bile so težave pri drugem tenorju, kjer sta dva od petih zaradi prehlada le poslušala. 14., 15. in 16. marca je bilo TV snemanje. Posamezne prizore smo snemali na pokopališču, v muzeju, Domu, gostilnah UKO in Jarm ter na Jamniku. K sodelovanju smo povabili tudi F. Kržišnika, čeprav ni bil več v zboru. Dež in megla sta precej ovirala snemanje. Ekipa je naredila posnetke še v UKO, Vica, pri Bertoncju in drugod, tako da je oddaja predstavila kraj širše, ne le zbor sam. Nadaljevanje predvidenega radijskega snemanja ja bilo odpovedano, ker je bila ekipa zasedena s prenosi iz Planice.

Na ponudbo P. Liparja je 23. marca gostoval v Kropi Celovški mešani zbor Jakob Petelin-Gallus in se tako priključil vrsti koroških Slovencev, ki so radi zahajali k nam. Preloženi del snemanja smo opravili 2. aprila. Z njim je spored pesmi, ki jih je radio posnel s kroparskim zborom, lepo narasel. Predvsem smo prišli do spoznanja, da reprodukcija posnetkov zelo strogo in očitno odkriva vse slabosti petja, ki jih sicer uho dostikrat sploh ne zazna. Kljub temu smo tudi pozneje še večkrat snemali in tvegali, da poslušalci kritično ocenjujejo dosežke zboru.

19. aprila je bil zbor med izvajalci glasbenega sporeda svečane akademije ob 50-letnici revolucionarnega gibanja. Zbore iz Radovljice, Podnarta, Boh. Bistrice in Kroke je pod vodstvom E. Gašperšiča spremljal 26-članski orkester glasbene šole. Instrumentalno spremljavo je podobno kot za podobne priložnosti prej in pozneje pripravil dirigent sam.

Novo zanimivost za Kropo je prinesel 4. maj 1969, ko je radio prenašal iz Doma javno radijsko oddajo Koncert iz naših krajev. Ob dveh ansamblih, ansambla Jožeta Šaleja in fantov z Vogla, je pel domači zbor. To ni bilo snemanje in ob direktnem prenosu je bila odgovornost toliko večja. Zato so bili pevci veseli, ker so bili organizatorji zadovoljni s petjem. Prav tako jim je godilo priznanje tistih, ki so oddajo slišali po radiu. Toda obveze so jih že silile v nove priprave, ki pa so jih številne težave zelo ovirale, da je celo gostovanje na Radišah viselo v zraku. Čeprav je bil koncert šele v nedeljo, 18. maja, popoldne, so Radišani želeli, da pridemo že v soboto. Štirje pevci niso mogli, drugi pa so se v soboto proti večeru odpravili na pot in skupaj z domačini preživeli prijeten večer. Kot vsa leta, razen ob prvem gostovanju, so prespali po domovih in tam tudi jedli. V nedeljo popoldne, ko je bil zbor že komplet, je bila najprej vaja, potem koncert, na katerem sta ob koncu oba zboru skupaj zapela znani odlomek iz Verdijevega Nabucca. Ko je Naš tednik napovedal gostovanje, je pisal: »Vedno se veselimo njihovih obiskov po naših hišah in družinah, da se nam res zdi, da smo bratje ene družine. Morda nas veže še zlasti to, da so kroparski prebivalci rasli v preprostih delavskih družinah in skromnih domačijah.«

Z letom 1969 se je začelo število zborovih poletnih nastopov na Bledu polagoma zmanjševati. Dogovorili smo se za 6 koncertov, prvi pa je bil že zgodaj — 21. maja. Slabo vreme (dva dni prej je padlo 10 cm snega) je povzročilo, da je bil obisk tujcev slab. Po dveh manjših na-

stopih (Lipnica, Podnart) smo bili 12. junija spet na Bledu in to pot je bil obisk boljši. Potem sta zbor in Kovaški muzej skupno pripravila izlet z avtobusom v Zeleznike in Selca, kjer je zbor nastopil, skupaj z drugimi izletniki pa si je ogledal oba kraja in muzej v Skofji Loki. Z vajami smo nadaljevali tudi v juliju, ko so bili na vrsti koncerti na Bledu, v Radovljici in pri Sobcu. Radovljiški koncert, povezan z otvoritvijo razstave kiparja Petra Jovanoviča, je bil po mnenju mnogih poslušalcev eden najboljših nastopov in tudi sami pevci so bili podobnega mišljenja. Spet je o prireditvi pisal J. Bohinc: »Kadarkoli poslušamo kroparske pevce, se nam zdi njihova pesem živo mladostna in spodbujajoča... Sicer pa je ustvarjalna dediščina, ki jo obvladujejo kroparski pevci, zelo pestra in mnogostranska, skorajda neizčrpna... S stalnim študijem in trdim delom je bilo mogoče izoblikovati tolikšen ustvarjalni potencial in naštvirati toliko pesmi, da jim danes kakršenkoli izbor ne povzroča posebnih preglavic... V kratkem, radovljiško občinstvo je pevce sprejelo navdušeno in jih tudi nagradilo z dolgimi aplavzi... Po nastopu pri Sobcu, kjer je bilo s turistami govora o gostovanjih na Nizozemskem in CSSR (iz tega ni bilo nič), sta prišla slaba dva tedna počitnic, v začetku avgusta pa se je spet začelo delo z vajami in nastopi. Najprej je bil 3. avgusta v Kropi zbor kurirjev, potem otvoritev ceste Jamnik—Dražgoše, 5. avgusta naj bi peli na slavnostni seji občinske skupščine, a smo imeli drugo, bolj žalostno obvezo — v Ljubljani je bil pokopan nesrečno premrli Gašper Dermota s sinom vred. Naslednji dan nas je čakalo snemanje TV oddaje Pod lipo na Vodica, potem dva koncerta na Bledu, pogreb na Ovsish, srečanje borcev v Podnartu in 24. avgusta pot v Slatino Radence, kjer je zbor drugič pel v javni radijski oddaji Koncert iz naših krajev. Poletje je tako minilo brez počitka, september pa je prinesel še več novih dolžnosti. Vseh ni bilo možno sprejeti. Tako poleti ne petja ob stoletnici jeseniške Železarne. Prijavili smo se za novi ciklus radijskega tekmovanja in takoj pričeli s pripravami. 12. oktobra 1969 smo gostovali v Globasnici. Na željo pevcev — šoferjev smo šli na pot z manjšim avtobusom. Koncert je minil v pristržnem vzdušju, podobno je bilo tudi po njem, ko smo posedali z domačini. Na vseh jesenskih nastopih je zbor prepeval v novih oblikah (to so bile druge po vrsti). Po običajnih komemoracijah smo se poleg tekmovalnega sporeda učili tudi pesmi za prvo gostovanje v Dolini pri Trstu, ki se je hitro bližalo.

23. novembra smo se odpeljali zgodaj zjutraj na Tržaško. Na mejnem prehodu Peski—Kozina so nas pričakali gostitelji in nas najprej peljali na ogled novega slovenskega kulturnega doma v Trstu, kjer je zbor zapel nekaj pesmi. V Dolini smo se ustavili na Trgu padlih in zapeli žalostinke. Po kosilu in ogledu razstave smo imeli vajo, potem koncert in družabni večer. Dopisnik Dela I. Gruden je zabeležil: »Obisk kroparskega pevskega zboru Stane Zagar je začetek trajnejšega sodelovanja med dvema slovenskima krajema, kar je nedvomno primer, kako naj bi tudi drugod iskali stika in sodelovanja z rojaki v zamejstvu«. Dolgo poročilo pod naslovom Prijateljski obisk in koncert moškega pevskega zboru iz Kroke je objavil 25. novembra tudi Primorski dnevnik. Ob dnevu republike je bilo za pevce veliko dela: 28. novembra so peli najprej v Kropi, potem skupaj s pevci in recitatorji iz Radovljice na Bledu (v dovorani je bilo 15 ljudi), naslednji dan najprej v Kamni gorici (otvoritev deloma obnovljene dvorane), potem pri komemoraciji na Ovsish in proslavi v Podnartu (skupaj z osnovno šolo), 30. novembra pa so imeli še koncert v Boh. Bistrici in Boh. Češnjici.

V zvezi z velikim zanimanjem za sistematična arheološka izkopavanja in raziskovanja, ki jih od leta 1976 izvaja in vodi Gorenjski muzej iz Kranja s sodelovanjem Inštituta za arheologijo SAZU iz Ljubljane na Ajdni nad Potoki, bi radi v pričujočem zapisu podali v nekoliko bolj poljubni obliki pregled te dejavnosti in skicirali, po danih možnostih in glede na stanje raziskanosti, pomen Ajdne v ožjem lokalnem in širšem regionalnem smislu.

Ajdna je 1048 m visok stožčast skalnat vršac, ki se nahaja v južnem predgorju Belščice in Stola, med zaselkoma Potoki in Moste pri Zirovnici, nad Savo Dolinko (vodni zbiralnik HC Moste) in cesto ter železnico Jesenice-Ljubljana.

Na sam vrh Ajdne je dandanes mogoč dostop iz doline po zahodnem strmem grebenu ali s severozahodne strani, od poti, ki gre od Valvasorjevega doma (1180 m) v smeri Potok oz. Koroške Bele. Njeno jugovzhodno stran tvori navpična, nepreodna, markantno vidna skalna stena, pod katero se beli mogočno melišče, ki v svojem najvišjem okrajku loči vrh Velike Ajdne od Male Ajdne.

Lega in položaj sta torej v obrambnem smislu že po naravi pomembna in zatorej ni čudno, da je v preteklosti odigrala precej važno strateško ter ne nazadnje tudi kulturnozgodovinsko vlogo. Dominira nad vzhodom v gornjesavsko Dolino (primerjaj Vallis pri Anonymus-u iz Ravene; J. Šašel, Arheološki vestnik 21-22, 1970-71, 33 ss.) in je izredna razgledna točka po bližnji in daljni okolici. Z njenega vrha seže razgled ob Savi Dolinki do trbiškega razvodja in Kanalske doline, preko vrhov in predgorij Julijskih Alp na Skofjeloško hribovje, Polhograjske dolomite in ob ugodnih vremenskih razmerah seže še dlje: do Zassavskega hribovja, Dolenjskih gričev in Snežnika.

Brez dvoma lahko rečemo, da je Ajdna ena redkih arheoloških najdišč, ki je zelo zgodaj zbudila zanimanje domačinov in tujcev. To zanimanje pa je bilo povezano z bogatimi in zanimivimi ustnimi izročili in konkretnimi slučajnimi najdbami. Nedvomno so vzbujali pozornost in zanimanje tudi ostanki doboro vidnih zidov, ki jim ljudje niso vedeli pravega pomena in izvora. Vse to je okoliškemu prebivalstvu burilo domišljijo in nastale so zgodbe o bajeslovnem bogastvu in moči ter veličini »poganskih« prebivalcev Ajdne – Ajdov.

Pravkar opisani odnos prebivalstva do ostankov preteklosti ni specifičen in omejen le na naš primer, ampak ima širši kulturnozgodovinski pomen in izvor. Izvira iz časov najzgodnejše naselitve naših prednikov Slovanov, današnjih Slovencev.

Odločen je pri tem način stika novodošlih Slovanov s staroselci – romaniziranimi prebivalci razpadlega rimskega imperija.

V nekaterih predelih današnje Slovenije oz. slovenskega narodnostnega ozemlja je prišlo ob naselitvi naših prednikov do daljšega sožitja med njimi in nosilci starejše rimske civilizacije, ki je bila na višji razvojni stopnji. Tem prebivalcem so Slovenci dali ime Lah, njihovim nekdanjim centrom pa nova imena z isto osnovo oz. korenem (Laško, Lahovče, Laška vas itd.).

V drugem primeru pa je ponekod prišlo le do posrednega stika. Slovenci so našli le ostanke, že v dvesto let trajajočem ob-

dobju preseljevanja ljudstev, porušenih naselbin in pribežališč staroselcev, ali pa na njihove opuščene aglomeracije. Ponekod pa so verjetno tudi sami povzročili njihovo uničenje. Vsekakor pa ni prišlo do sožitja. V takih primerih so Slovenci poimenovali kraje z imeni, ki imajo osnovo ajd (Ajdovski gradec, Ajdovščina, Ajdna, Hajdinja itd), prebivalce pa Ajde, t.j. pogane, čeprav gre v večini za starokrščanske centre. Seveda besede pogani pri tem ne smemo razumeti in razlagati z današnjimi merili in pomenom. Važno je, da so naši predniki pri tem naleteli na nekaj, kar jim je bilo novo in često nerazumljivo. Nedvomno pa so ostanki mogočnih zidov in mestne ter fortifikacijske kulture bili nekaj novega in so vzbujali začudenje in spoštovanje. Temu odnosu je treba pripisati tudi pojmovanje, da ti ostanki niso rezultat navadnih človeških rok, ampak delo velikanov – Ajdov, kar se tudi zrcali v ohranjenem ljudskem izročilu. S tem je povezana tudi vera o njihovem neizmernem bogastvu.

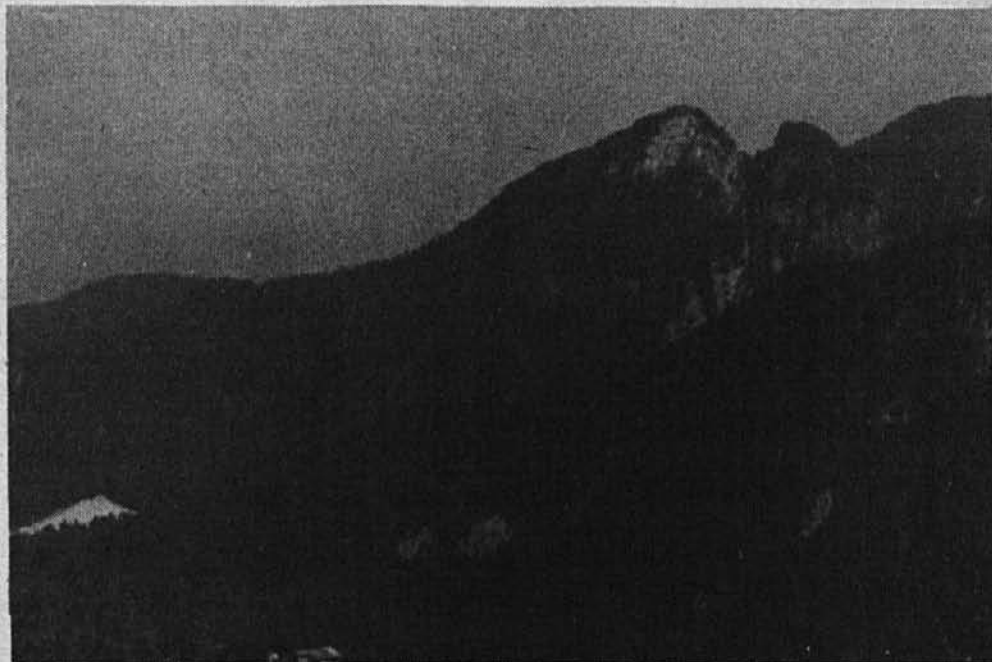
Pravkar opisanega procesa pa ne smemo posploševati, kajti pri tem gre za kompleksen zgodovinski in kulturni razvoj, ki je trajal dalj časa in so ga v različnih predelih pogojevale različne geografske, kulturne, politične ter zgodovinske okoliščine in razmere (B. Grafenauer, Zgodovina slovenskega naroda I. zv., 1964, 298 ss.).

Ker se najstarejše znano in registrirano zanimanje za Ajdno močno navezuje na ljudsko izročilo oz. je njegov rezultat si bomo za boljše razumevanje te dejavnosti najprej ogledali kaj izročilo pravi. Znano je, da je ljudsko izročilo prehajalo iz roda v rod s pripovedovanjem in ga zato imenujemo tudi ustno izročilo. Tekom stoletij je pri tem prišlo do nekaterih razlik oz. prilagajanj ljudskemu mišljenju ter pojmovanju in so zato nastale nekatere različice ali inačice, srž sama in namen sporočila pa je ostal nespremenjen. Izročilo o Ajdni v strnjeni obliki pravi naslednje: »Nad Mostami se dvigata dva strma

vrhova. Prvi višji se imenuje Velika, drugi nižji pa Mala Ajdna. V davnini je na Ajdni stal grad. Zidan je bil preko obeh vrhov. Povezan je bil z gradom na Gradišču nad Sotesko pri Potokih. Nekoč sta se ajdovski in gradiški graščak sprla in prišlo je do boja. Ajdovski je premagal gradiškega in mu porušil grad. Lastniki gradu na Ajdni so bili veliki in močni ljudje, zato so se jih okolišani bali, čeprav jih ti niso preganjali. Ajde so pokopavali v zlatih in srebrnih krstah. Kraj, kjer so pokojnike pokopavali so skrbno skrivali. Pogrebce so vedno pobili, kajti vedeli so, da se ljudem ljubi dragocenih krst. Govori se, da so Ajde pokopavali na kraju, kjer se z istega mesta vidijo reke Sava, Drava in Zilja. To mesto naj bi bilo na vrhu Vajneša na Belščici. Nadalje nam je znana pripovedka o »zakleti ženi«, ki nam pripoveduje o tem, kako je domačinka iz Most pri nabiranju suhljadi našla vhod v votlino ob vznožju prepadne stene Ajdne in v votlini sami polno vreč žita. Potem, ko je radovedno pregledala vsebino vreč in dala pest žita v žep predpasnika, se je nenadoma pred njo pojavila lepa gosposka žena in ji potožila, da mora zaradi prekletstva, ki si ga je nakopala zaradi skoposti, čuvati in varovati plesnobe vse žito, ki ga vidi v votlini. Nekoč je namreč vladala huda lakota, ki je kmete skoraj pomorila in ko so jo prosili, naj jim da žita, jih je nagnala. Toda prišla je kazen in prekletstvo, ki ga bo rešena tedaj, ko bo na Zagarjevem zidu v Mostah zrastle oreh in bodo iz njega iztesali zibel, v kateri bo spal otrok. Ko je to povedala, je izginila, domačinka pa tudi sama od strahu ni vedela, kako je prišla domov. Ko je domačim in sosedom povedala, kaj se doživela, so vsi skupaj šli nazaj iskat vhod v votlino. Našli niso ničesar, le tam, kjer je bil po ženinih besedah vhod, so dobili butaro suhljadi, ki jo je odložila, preden je stopila v votlino. Ker so začeli dvomiti v ženino pripoved, jim je kot dokaz hotela pokazati žito, ki ga je dala v žep. Ko je razprla dlan, se je na njej zasvetilo zlato zrnje – žito se je spremenilo v zlato. Zmajajoč z glavami in vsi prestrašeni so nato odšli domov, kjer so o dogodku še dolgo razmišljali in govorili.

Med ljudskim izročilom nam je ohranjena tudi pesem o Ajdovski deklici (glej: Listi 44/Ix. 1979, 21 s.). Kot zanimivost velja omeniti, da je motiv te pesmi uporabil pisatelj rojak F. S. Finžgar kot primero v svoji povesti Kvišku: »... biti

(Nadaljevanje na 24. strani)

Pogled na Ajdno

igrača, kot orač z voli ajdovski deklici...» (F. S. Finžgar, Izbrana dela IV, 1965, 199 s.). Takšno je torej v grobih orisih ohranjeno ljudsko izročilo o Ajdni; velja pa takoj omeniti, da se te teme, predvsem pa tema o ajdovski deklici, pojavljajo tudi drugod po današnjem slovenskem prostoru, le da jih ne moremo vedno, tako kot v našem primeru, povezati z določeno arheološko lokaliteto.

Prvi znani »raziskovalec«, ki se je zanimal za Ajdno in grobove na Belščici, je bil zdravnik Janez Krsnik Peterman (1652 – 1696), domačin iz Javornika (Slovenski biografski leksikon II, 1925 – 1932, 323 s.). V zvezi z omenjenimi govoricami o poganskih (ajdovskih) grobovih na Belščici, je sklenil, da jih poišče in izkoplje. O tem nam poroča J. V. Valvasor (Slava Vojvodine Kranjske, knjiga IV, 567 s.): »Na Gorenjskem leži med Koroško Belo in Bistrico (op.: Valvasor misli na Bistrico v Rožu na Koroškem) visoka gora Belščica, ki tvori mejo med Kranjsko in Koroško. Na vrhu te gore so našli več kot tri sto poganskih grobov, med njimi nekaj zelo pomembnih s kamnitimi nagrobniki. Pred približno osmimi leti je želel Janez Krstnik Petermann, doktor medicine, te grobove, ne glede na svarila okoliških rudarjev naj tega ne dela, izkopati. Nazadnje je za svoje podjetje pridobil nekega rudarja gospoda barona z Javornika, ki se je imenoval Solzina in sta se odpravila na Belščico raziskovat grobove. Ko sta prišla na mesto in je omenjeni rudar s svojim rudarskim krampom prvič udaril po nekem grobu, da bi ga odprl, je v istem trenutku iz čistega in jasnega neba nastala takšna nevihta z bliskom, točo in viharjem, da nista mogla misliti drugega kot to, da je nebo padlo na zemljo. Ne le, da sta raziskovanje grobov morala prekiniti, ampak sta morala tudi dobro brusiti pete, ko sta hitro tekla z gore navzdol v dolino.« Vsekakor moramo domnevati, da je navedeni Valvasorjev zapis nastal na osnovi ljudskih govoric in praznoverja, kateremu je bil v precejšnji meri podvržen tudi on sam. Dogodek je verjetno resničen, saj se je Peterman poleg medicinskega poklica ukvarjal tudi z rudosledstvom, doma je bil z rudarskega in fužinarskega Javornika, in arheologijo. Žal je zgodaj umrl zaradi tifusa. Tudi nevihte so na področju Stola in Belščice, posebno pomladi in zgodaj poleti, čest pojav, predvsem v popoldanskih urah in zato je bilo glede na tedanje precej razširjeno praznoverje, lahko Petermanovo »hogokletno« početje povezati z maščevanjem poganskih bogov.

Bolj stvarjen je Valvasor v nadaljevanju (O. C., 568 s.), ko nam najprej opiše jamski grad Gozdašnico ali Godašnico v dolini Završnice in nato pravi: »Drugi grad pa je tako razpadel in tako popolnoma zarašččen in opušen, da se ne da videti nič drugega kot nekaj starega, razpadlega zidovja. Pri obeh gradovih so pred leti našli zelo dragocene vodne cevi iz bakra, zraven pa še lepe nagrobneke z napisi, tudi še poganske in srebrne ter bakrene medaljone; podobne stvari še dandanes pastirji večkrat najdejo. Ne da se izvedeti, kako sta ta dva gradova nastala; v nobenem starem spisu nisem našel nič o tem. V splošnem sicer preprosti ljudje pripovedujejo, da sta to bila poganska gradova. Verjetno njihovo mnenje ni daleč od resnice.« Tako torej poroča v svoji četrti knjigi, ki je izšla leta 1689, Valvasor. Najverjetneje nam v tem drugem citiranem odlomku opisuje Ajdno, kajti malo je verjetno, da bi pri tem šlo za Gradišče nad Sotesko pri Potokih, ki leži precej nižje.

Z istim namenom kot Peterman okoli leta 1680 je l. 1831 na Belščici iskal grobove »poganskih« Ajdov nadplavžar Wilman z Javornika. Tudi on jih ni našel.

Stavba z vodnim zbiralnikom – rezultat »divjih« izkopavanj

V zvezi z dosedaj obravnavanimi grobovi na Belščici zaenkrat moramo reči, da so skoraj gotovo plod ljudske domišljije, ki je temeljila oz. temelji na izročilu. Omeniti je treba tudi, da so še pred nekaj leti nekateri mislili, da so na Belščici našli stare nagrobne spomenike s »čudno« pisavo, pa se je kasneje izkazalo, da gre za fosilne ostanke v skalah, ki so tod precej pogosti.

Prvi pravi arheolog, ki je z znanstveno – raziskovalnimi nameni obiskal Ajdno, je bil Walter Schmid iz Komende. Leta 1908 je v spremstvu in pod vodstvom učitelja Janka Barage s Koroške Bele prehodil področje med Javornikiškim Rovtom in Žirovnico. Schmid je hotel predvsem preveriti Valvasorjevo poročilo o poganskih grobovih na Belščici in je ugotovil, da o tem nima smisla razpravljati (W. Schmid, Das Geheimnis der Belščica, Laibacher Zeitung 175, 1. August 1908). O Ajdni je Schmid menil, da sodi v 16. stoletje (A. Rjazancev, Ogleдалo naše preteklosti, Zvezek 9/5-6, 1960, 123 s.).

Koncem petdesetih in v prvi polovici šestdesetih let so često obiskovali in »sondirali« Ajdno nekateri sodelavci Tehniškega muzeja jeseniške železarne (o. c.).

Precej škode pa so do nedavnega povzročali razni iskalki zakladov, oziroma »šacev«, ki so pri svojem početju uporabljali tudi najmodernejše metode. S tem svojim početjem pa so povzročali zgolj neprecenljivo škodo, ker so načinjali že sicer slabo ohranjene in v preteklosti delno prekopane objekte.

Gorenjski muzej je zato leta 1976 organiziral izkop dveh poskusnih sond, ki naj bi pokazali pomen, značaj in starost te naselbine. Kmalu so se pojavili presenetljivi rezultati, ki so potrdili nekatere dotedanje domneve. Odkrit je bil namreč jugozahodni vogal in oltarni del starokrščanske bazilike s škofovskim sedežem, polkrožno klopjo za duhovščino in temelj oltarne mize. Med drobnimi najbami velja omeniti ostanke relikvarija, železen nož, delce steklene kozarke in kose keramike, ki so bili večinoma ornamentirani. Najdeni so bili tudi kosi slikanega večbarvnega ometa. To leto so bili pogoji dela na najdišču izredno naporni, kajti treba je bilo vsak dan priti iz doline na najdišče. Ker je bilo odločeno, da se začne s sistematičnim izkopavanjem, je bilo treba rešiti problem bivanja delovne in raziskovalne ekipe v bližini najdišča. S požrtvovalnim prostovoljnimi delom in pomočjo družbe je bil ob gozdni cesti za Ajdno postavljen naslednje leto delovni provizorij. Zato l. 1977 raziskovanje na najdišču ni bilo, nadaljevala pa so se v l. 1978 in 1979, ko je bil najprej do

kraja odkopan prezbiterij in prostor, ki se na severovzhodni strani nanj navezuje cerkvena ladja, prostor pred njo na zunanji strani, vhodni del (krstilnica?) in odkrita v ladji dva skeletna grobova.

Ostanki naselbine na Ajdni so razmeščeni na nekaj nižjem, terasasto razčlenjenem platoju nepravilne trikotne oblike, ki se nahaja na severozahodni strani pod samim vrhom. Plato se terasasto oži in dviga v smeri proti severovzhodu. Dobro so vidni v terenu obrisi in ostanke temeljev kakih dvajsetih stavbnih objektov, kar kaže na temeljito izrabo sicer precej omejenega prostora. Zaradi že omenjenih nestrokovnih in »divjih« izkopavanj so objekti, posebej na spodnjem najboljše delu naselbine, precej poškodovani in okrnjeni. Tu se nahaja večja, verjetno stanovanjska stavba, ki je imela v svoji sestavi pravokoten vodni zbiralnik. Ta je bil še pred začetkom sistematičnih izkopavanj nestrokovno v notranjosti prekopan. Od tod izvira tudi večja skupina najdb, ki se nahajajo v privatni lasti na Jesenicah.

Najdbe nekaterih drobnih predmetov smo že omenili, vendar so se v zadnjih dveh letih precej pomnožile, čeprav ne v toliki meri, kot bi se, če bi bil predmet raziskovanj stanovanjska stavba. Prevladujejo predvsem najdbe keramičnih fragmentov iz rjavkasto do temno sivo žgane glin, ki so v večini primerov okrašeni z vrezano valovnico, odtisi, vrezi, in glavničastim ornamentom. Najdeni pa so bili tudi kovinski predmeti (ključ, pasna spona, nož, kragulček itd.) in profilirano koščeno vreteno. Odkritih pa je bilo med ruševinami tudi precej živalskih kosti in velike količine čisto barvanega stenskega ometa ob stenah cerkvene ladje.

V našem zapisu se bomo posebej in predvsem dotaknili že omenjene privatne zbirke najdb, ki jo ima na Jesenicah ing. Dušan Prešeren. To je skupina slučajnih, nesistematično pridobljenih predmetov, ki sodijo v okvir stanovanjskega inventarja stavbe z vodnim zbiralnikom. Najdbe so bile pridobljene v letih 1975–1977 ob večkratnih zaporednih obiskih na najdišču. Izstopa le spodnji del ročnega mlina, ki ga je domačin s Potok našel pred drugo svetovno vojno. Med najdbami so poleg keramik še predmeti iz železa, stekla, kamna in kosti. Najdena pa je bila tudi večja količina živalskih kosti.

Med keramičnim gradivom moramo na prvem mestu omeniti hišno kuhinjsko posode domače proizvodnje: lonce z izvihanim ustjem in ravnim dnom in konične skodelice. Iz tega okvira izstopa fragmentarno

ohranjena bikonična skleda, ki je najverjetneje langobardskega porekla (prva desetletja 6. stol.). Na teh keramičnih kosih se kot okras javljajo kombinacije motivov vrezane, nepravilno izvedene valovnice v povezavi z vodoravnimi črtami, glavničastim motivom in motivom lastovičjega repa. Vsi ti primerki posodja so bili izdelani ali dodelani na lončarskem kolesu. Izdvojiti pa je treba večjo skupino manjših kosov prostoročno izdelane neenakomerne žgane keramike iz slabo prečiščene gline. Ti primerki keramike po navedenih značilnostih (prostoročni izdelavi, debelini in načinu pečenja) spominjajo na prazgodovinsko naselbino keramiko kakršno poznamo z bližnjih halštatskih gradišč kot so Njivice pri Begunjah, Selca in sv. Lovrenc nad Zabreznico, Peči na blejskem gradu i. dr. Vendar zaradi načina pridobitve teh keramičnih kosov, ni jasen njihov stratigrafski odnos do ostalega, kulturno in tipološko enotnega gradiva. Med ostalimi keramičnim gradivom velja omeniti tudi kose strešne opeke iz rumenkasto žgane gline.

Od steklenega posodja so zastopani fragmenti blede rumene skodelice, zeleno-rumenega kozarca z odebeljenim ustjem in del dna kroglaste steklenice iz zeleno-rumenega stekla.

V sklop naselbinskih najdb dobro sodijo tudi ostali predmeti iz železa (nož – stilet, tečaj skrinje, trakast okov), kamna (spodnji del ročnega mlina) in kosti (na enem koncu preluknjana cevka osmerokotnega zunanega profila).

Pravkar navedeni predmeti po svojih značilnostih in lastnostih nedvomno sodijo v sklop gradiva, ki je značilen za naselbinsko kulturo romaniziranih staroselcev 5. in 6. stoletja, ki se je sicer umikala, vendar vseeno počasi odmirala pod udarci preseljujočih se ljudstev.

Najzanimivejša pa je predvsem za sedaj nedvomno bazilika s svojimi arhitekturnimi lastnostmi in značilnostmi. Precej problemov je v zvezi s tem še nejasnih, kajti odkopana je le njena notranjost in še ta ne dokončno. Gre za značilni dvoranski tip sakralne stavbe, ki pa se je morala zaradi terenskih prilik in neprilik prilagoditi po svojih dimenzijah in orientaciji danim možnostim. Sicer drugod stroga usmeritev v smeri vzhod – zahod, je v našem primeru nekoliko izven ortodoksne orientacije. Sama cerkev ima na vzhodni strani prezbitarij (prostor za duhovščino in obredni instrumentarij), ki je ločen od ladje (prostor za vernike) z razmeroma visoko stopnico. Kot je bilo že omenjeno, se v prezbitariju nahaja pravokotni temelj

za oltarno mizo in za njim se na vzhodno steno naslanja polkrožno oblikovana klop za duhovščino, ki ima v svoji sredini na steno prislone, nekoliko dvignjen škofovski sedež z naslonjalom. Tlak v cerkvi je bil iz tako imenovanega estriha (pesek vezan z malto), ki se povsod ni ohranil. Posebno v cerkveni ladji je zaradi močne erozije in zaraščenosti (korenine drevja) ohranjen le ob zidovih.

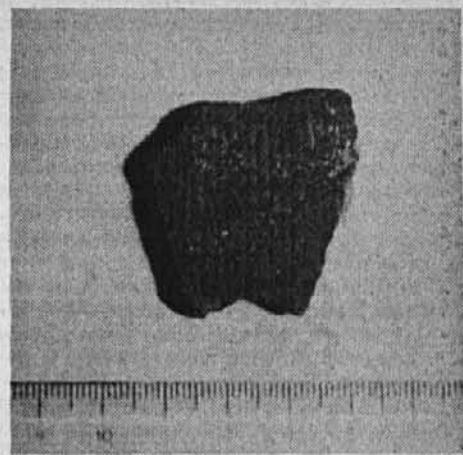
Na severni strani sta cerkvi priključena dva dodatna prostora. Direktno na prezbitarij je navezan manjši pravokotni prostor, ki je služil kot njegov dodatek, medtem ko se na ladjo priključuje vhodni prostor, ki je nekoliko krajši od nje in ima glavni vhod na zahodni strani.

Zidovi, ki so bili ometani z malto, beljeni in barvno slikani s freskami, so zidani iz kamenja, ki so ga najverjetneje lomili na kraju samem iz skalne osnove Ajdne, ki je prav na mestu bazilike precej plitva. S tem so hkrati širili tudi naselbinski prostor. Vse ostale podrobnosti v zvezi s tehniko gradnje, popravili in spremembami pa so zaradi stanja raziskav za sedaj še nedorečene in zgolj domnevne.

Najpomembnejši najdbi iz lanske raziskovalne akcije sta nedvomno dva grobova, ki sta bila odkrita v ladji cerkve tik pred zahodnim zidom. V osi cerkve je ležal ženski grob s pridatki (zapestnica, verižica in dva uhana ali obsenčna obročka iz bron in srebrni prstan), ki je bil nekoč v daljni preteklosti že delno izropan in v jugozahodnem vogalu otroški grob brez pridatkov noše. Oba grobova sta bila skeletna.

Tip dvoranske cerkve se je na današnji slovenski prostor razširil iz Aquileie koncem 4. stol. in v teku 5. stol. Po eni strani se je širil proti severu v Karnijo in današnjo vzhodno Tirolsko ter po Kanalski dolini na današnjo Koroško, po drugi strani pa direktno proti vzhodu. Skupna značilnost teh cerkev, kar pove že ime dvoranska cerkev, je, da v notranjosti niso imele nosilnih stebrov oz. niso bile razdeljene na več ladij. Izjemoma se pojavijo štirje stebri v nartekso pokopališke cerkve v Teurnji (Sv. Peter v Lesu) na Koroškem. Kot dodatna opora za boljšo nosilnost strešne konstrukcije se ponekod, kot na Ajdni, pojavljajo na zunanji strani zidov posebni, 50 cm široki oporni zidci, tako imenovane lizene, ki imajo poleg funkcionalnega tudi dekorativni značaj.

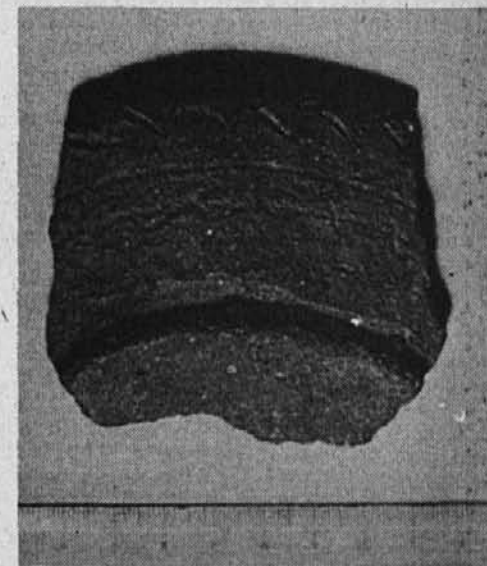
Na Ajdni je predvsem pomemben in za njeno pravilno vrednotenje važen element, obstoj in vloga škofijskega centra, ki je bil nedvomno v času nemirov in nevarnosti obdobja preseljevanja ljudstev prenešen od nekod iz doline oziroma njenega vznožja. Kje je bil ta prvotni center, bil pa je naj-

Fragment posode s tako imenovanim glavničastim okrasom – iz privatne zbirke

Del ornamentirane koničaste skodelice – iz privatne zbirke

Del konične skodelice – iz privatne zbirke

Ornamenti fragmenti lonca – iz privatne zbirke

verjetneje na levem bregu Save, za sedaj še ne vemo. Morda pride pri tem lahko v poštev lokacija Most, kjer so bili južno od cerkve sv. Martina odkriti tipični arhitektonski deli antične mestne arhitekture (?).

Obstoj škofijskega centra na Ajdni je nedvomno dokazan s cerkvijo samo (škofijski sedež in klop za kler). V tem primeru gre za consignatorij – prostor, kjer se je vršila birma, cerkveni posveti in druge podobne dejavnosti. To pa nam takoj dá misliti, da na Ajdni lahko pričakujemo tako imenovano »družino cerkva«, ki je značilna za škofijske centre bodisi v nižinskih, starejših središčih, ali za one v pribežališčih – refugijih (npr. sv. Hema, Grazerkogel na Koroškem, Vranje pri Sevnici i. dr.). Za to »družino« ali »združbo cerkva« (Kirchenfamilie) je značilen obstoj treh sakralnih objektov: consignatorij, baptisterij (krstilnica) in nekoliko večja (običajno) cerkev za maševanje. Kakšna je ta situacija na Ajdni, glede na njeno specifično lego in okoliščine, ki so narekovala nedvomno varčevanje s prostorom, bodo vsekakor pokazala nadaljnja raziskovanja.

Na osnovi navedenih rezultatov in zaključkov je vloga in pomen Ajdne narasla in prerasla lokalne okvire, povzdignila ta do sedaj tako rekoč arheološko anonimni in neznani predel Gorenjske, hkrati pa odprla nešteto novih problemov in vprašanj, za katera bo treba najti ustrezne pravilne odgovore.

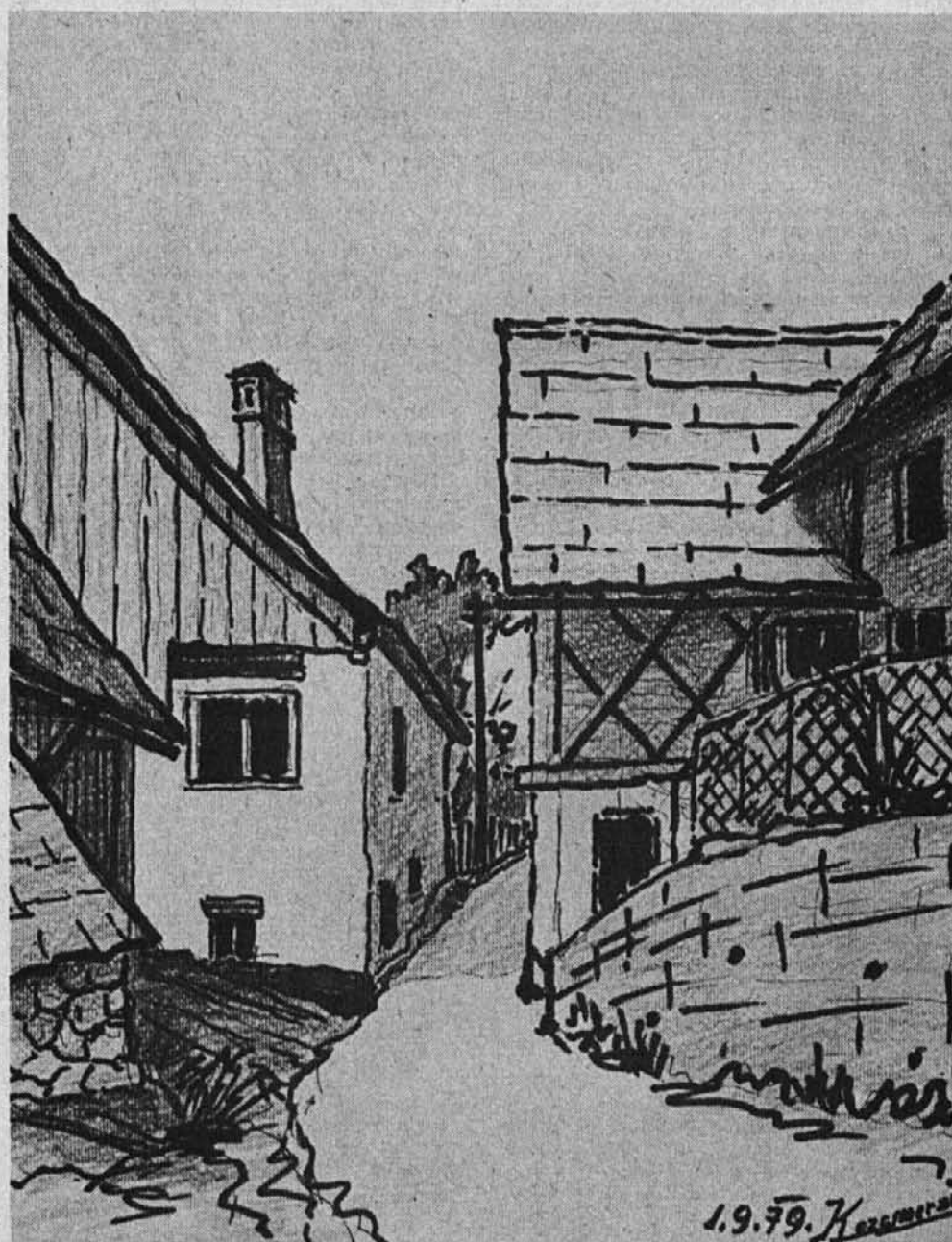
Pri trenutnem stanju raziskav móremo obstoječe ostanke naselbine na Ajdni staviti okvirno v tisti nemirni, nevarni in nesrečni čas, ko se je pod udarci od vzhoda in severa prihajajočih ljudstev začela rušiti nekdanj tako močna rimska država in o katerem sodobnik Hieronim v začetku 5. stoletja pravi: »Več kot dvajset let je tega, kar med Konstantinopolom in Julijskimi Alpami vsak dan teče rimska kri... povsod ječanje, povsod stok revežev in smrt v mnogih oblikah. Rimski svet se podira (Zaton antike v Sloveniji, katalog razstave 1976). Okvirno je to čas od konca 4. do začetne faze 7. stoletja (A. Valič-F. Leben, Ajdna, Arheološki vestnik 27, 1978, 540, s. 543s.) ko so kot zadnji prišli, a se edini za stalno naselili in se obdržali na jugovzhodnem alpskem področju predniki Slovencev.

To je bil čas, ko se je današnje slovensko ozemlje spremenilo v vojno krajino, kajti skozenj je potekal pas alpskih zapor, ki so na kraških višinah in predalpskih dolinah zapirale dostop v Italijo prodirajočim hordam, ljudstvo tóstran pa je bilo izpostavljeno ropu in nasilju in prepuščeno samo sebi in svoji iznajdljivosti. Bil je to čas, ko se je ljudstvo pred nevarnostmi zopet moralo zatekati na visoke, težko dostopne predele in točke ter gradilo utrjena pribežališča, često na krajih, ki so že v prazgodovini služili istim namenom. Tako je nastala vrsta refugijev kot so Ajdovski gradec v Bohinju, Vranje, Rifnik pri Celju, Gradec pri Prapretnem, Kučar pri Podzemlju in drugi. Mednje sodi tudi Ajdna, ki je zaradi svoje markantne pozicije še posebno zanimiva.

Vendar pa se moramo zavedati, da stojimo šele na začetku odkrivanja skrivnosti, ki jih skriva Ajdna, da bo treba razvozljati še marsikatero uganko in najti odgovore na premnoga vprašanja: kdaj se začne in konča njeno življenje, od kod so prišli nosilci tega življenja, od česa so živeli, predvsem v času hudih nevarnosti itd. Potrebna bo tudi večja in temeljitejša družbena podpora in angažiranost, če bomo hoteli vse naloge izpolniti, kajti ne smemo pozabiti, da bomo s tem pridobili izreden kulturno-zgodovinski spomenik in hkrati naredili velik korak v poznavanju davne preteklosti naše ožje domovine.

Pogled na osrednji del naselbinskega prostora

Janez Kozamernik: Dosloviče – kroki

1.9.79. Kozamernik

HJALMAR ABELSON

MATI

V svojem petem letu je spoznal, da mu Kristina Jakobsen prav za prav nič ne pomeni. V dvanajstem letu si je priznal, da ceni njeno požrtvovalnost. V dvajsetem je mnogokrat premišljeval, zakaj ga je Heda Lundkvist, njegova prava mati, dala v rejo Kristini in zakaj se izmika vsakemu stiku z njim. Vedel je, da je še vedno živa in da živi nekje na Danskem. Dve leti pozneje je sicer hladna, toda zvesta Kristina umrla. To je bil zanj nevšečen dogodek. Ko je prekoračil trideseto leto in ko je povsem spoznal, da je kot arhitekt doživel neuspeh, si je nenadoma zaželel obiskati svojo mater, to čudno žensko. Znano mu je bilo, da še ni umrla. In nekega dne se je odpravil na pot.

Prvič se je to pot vozil po Atlantiku, in sicer na neki veliki, prastari ladji, namenjeni tistim, ki so potovali manj iz radovednosti in udobja, a bolj iz potrebe, da opravijo kakšno dolžnost. Krepki, od sonca ožgani Nordijci z zavihanimi rokavi in širokimi nogavicami; drzni, zamišljeni Poljaki žuljavih in razoranih rok, besedični in radovedni Nemci. Po daljšem ali krajšem bivanju v Ameriki ali Kanadi so se vračali v domovino. Bogati ali siromašni, zadovoljni ali razočarani, zdravi ali bolni. Odgovor je iskal v njihovih očeh, na obleki in čevljih. Zdelo se mu je, da so vsi imeli enake oči...

Prizadet od tega spoznanja se je približal majavi ograji, da bi si, nagibajoč čeznjo, poiskal utehe v brezskrajni gladini. Toda nebo in morje mu nista dela miru; tudi v njiju je odkril tisto zakleto in brezskrajno neskončnost, katerega pojem pripelje človeka do blažnosti. V življenju pa je vse povezano z neko smotrnostjo, od te dotrajane ladje z nešetimi, zoprno od rje razjedenimi deli, do živali, rastlinstva in

gorovalnih podnebnikov; vse do zelenkaste gladine, ki valovi pred njim. Vse živi zgolj zaradi tega, da si podredi okolico za svoje najosnovnejše biološke potrebe. Pri tem pa ni nobene možnosti, da se izloči iz te do skrajnosti prepletene sredine in si ustvari okoli sebe svet neskaljene lepote. Zelo pozno je spoznal, da je posebno arhitektura žrtev te cinične neizprososti. Sanjal je o vilah z razkošnimi arkadami in hodniki, o zgradbah, ki bodo udobnejše in preprostejše od antičnih hramov, a gradil mračne garaže in tovarniške dvorane. Nekoč je bil očaran od harve morja in neba. Tedaj se je samo za trenutek osvobodil teh nasilnih misli ter se predajal čudnemu sanjarjenju. Začutil je, kako se v njem prebujajo skrivnostne moči, katere zmorejo obvladati zemeljsko težnost in podaljšati stebrovje in stropovje v neizmerne višine. Morje se pretvarja v velikanske smaragdne sklade, oblaki v kose marmorja. Gradi nekaj velikega, veličastnejšega od Keopsove piramide, nekaj, kar bi ne bilo zgolj okras ali sredstvo. Lepota, ki zadostuje sama sebi, očarana sama nad seboj... V bližini zasliši korake, nekdo od potnikov se zadržuje v njegovi bližini. Ocean se zopet pretvarja v zeleno gladino. V njem mrigole vsakovrstne ribe, s katerimi se polnijo pločevinaste škatle in sodi. In ocean je samo vez med dvema velikima naseljenima celinama.

V svoji kabini, iz katere je majhno okroglo okno gledalo proti jugu, je razmišljal o Hedi Lundkvist. Zakaj ga je zapustila v nepolnem drugem letu starosti svoji rojakinji v New Yorku, da je poslej po krajšem času popolnoma izginila. Vmes ni denar, ne čast. Plemenita Kristina! Mnogo razlogov je imela, da ga zapusti in prepusti ulici ali v kakšni sirotišnici. Ne, tega ni storila! Delala in negovala ga je vdano in iskreno. Velika žrtev, a zaman. Umrla je uboga in utrujena. Ni se ji izplačal njen dvajsetletni napor. Vzgojila je propadlega arhitekta, Heda Lundkvist. Kaj počenja že dolgo vrsto let v Kirkholmu? Ali je ta brezkrbna starka morda celo pozabila, da je nekoč imela sina? Ali je to kakšno ovenelo bitje, ki jo žge zavest in neizprosno spoznanje, da v življenju dosežeš tisto, česar se najbolj bojiš...

Sedmega dne vožnje se je izkrcal v Hamburgu in dan pozneje je že potoval z brzcom proti Fleusburgu. Ob pogledu na monotonno ravnino, ki se je širila ob progih, bi se najraje vrnil. Začutil je, da je potovanje brez smisla, saj se ni odpravil na pot iz ljubezni, marveč zaradi mračnih in sebičnih stremeljenj.

Šest ur po prehodu nemške meje se je znašel v Kirkholmu. Evropa ga ni preveč presenetila. Že prej jo je bil spoznal s pomočjo številnih časopisov in knjig, deloma pa je zasluhljil vzdušje Danske po preprostih Kristininih opisih. Kirkholm je skromna vasica, obkrožena z valovitimi žitnimi njivami. Kmetje te njive vztrajno in z ljubeznijo obdelujejo, da bi lahko živeli in žive da bi sejali, redili govedo in jo prodajali.

»Da, gospa Lundkvist stanuje gori.« mu je pokazala neka mlada pegava deklica z roko na izrabljene lesene stopnice, ki so se skoraj v pravem kotu vzpenjale na podstrežje. Ko je stopil nanje, so deske zaskripale. Tesno mu je bilo v srcu in ni vedel, kako naj se predstavi. Bil je zelo razburjen.

Potrkal je z drhtečo roko. Po nekaj trenutkih so se odprla vrata in na pragu se je pojavila visoka, osivela, grbava starka. Njegova mati.

»Dober dan. Vi ste gospa Lundkvist?«

»Da, jaz sem.« Njen glas je bil hreščec in hladen, skoraj sovražen.

»Kaj želite?«

Bil je razočaran. Glas te grbove starke ga je poniževal: poskusil je z lažjo. »Že dalj časa živim na Danskem. Vaš sin Kristjan me je poprosil, naj vas obiščem.« Komaj

zdaj je opazil, da je njen obraz oster, skoraj surov.

»Moj sin!« Bila je nekoliko presenečena, toda ne preveč. »Dobro! Vstopite, torej.«

Zivela je v siromašni sobici, med golimi stenami. Skozi majhno okno se je prožil tanek pramen sončnih žarkov. Heda Lundkvist? Nikakor si ni mogel predstavljati, da je lik njegove matere tako oduren in surov. Tudi hudoben, kakor da se še nikoli ni nasmehnila. Gube po tem košččenem in mršavem obrazu so se združevale proti malce ukrvljenemu nosu, da je surova in brezdušna odurnost še bolj udarjala na površje. Gledal je njeno upognjeno telo, ki so ga izsušila leta. Heda Lundkvist ni bila nikoli lepa. Bil je žalosten.

»Vi torej prihajate iz Amerike?« ga je premerila še dalje hladno, pri tem so ji trepalnice podrhtevale nenavadno hitro. Pojasnil ji je, da mu je Kristijan najboljši prijatelj in da zdaj živi sam v New Yorku. Dejal je tudi, da je Kristina Jakobsen že več kot deset let med mrtvimi. Potem je nastala tišina.

Ni se ji zdelo vredno, da bi vprašala o njenem življenju. Zdaj mu je bilo očitno, da je ta ženska doživela usodo, ki jo dožive skoraj vsi ljudje: uresničene želje, enodnevna sreča, razočaranje in naposled vdanost v božjo voljo in osamljenost. Mladost! Vsekakor je ljubila nekoga, ki je mnogo zahteval, a mogel le malo dati. Spominja so krstnega lista, na katerem je bilo napisano: Kristijan Lundkvist, nezakonski otrok. Toda njegova tragedija je docela nepomembna stvar. V osnovi so skoraj vse enake. Zdaj so mu oči obstale na sliki v starinskem okviru, ki je bila prislonska in medeninasti nočni omarici. To je bil črnopol mlad človek z veliko ovratnico. Torej ta slika iz zelo davne preteklosti predstavlja njegovega očeta?

»Ali bi želeli videti Kristijana.« je on prekinil mučno tišino.

»Ne, ne!« reče starka s še odurnejšim glasom. »Sina nisem nikoli ljubila. To vam lahko odkrito povem. Saj ni kriv, toda, gospod, vmes je vprašanje, nekaj, o katerem vam ne morem pripovedovati.« V njenih besedah je drhtelo tiho oproščanje.

Razumel jo je popolnoma.

»Zakaj naj so obnavljajo odnosi, ki so že davno zamrli? Zakaj je treba zaman zamotavati življenje?«

Bil je presenečen nad sebičnostjo njegovega stoicizma. Kljub temu ni mogel kaj, da ne bi vprašal: »Morda vam je potrebna njegova pomoč?« Da bi opravičil svoje vprašanje, je z očmi premeril siromašno sobo. Heda Lundkvist je tudi zdaj ostala nedostopna.

Premeril je njene globoke, krivuljaste gube in krčevito zategnjene vratne žile, ki so so spuščale proti usahlama dojkama. Žalostna znamenja neizprosne propadanja. In temu razoranemu obrazu je odkril čisto resnico. Torej je bila njegova misel o življenju in lepoti samo varljiva in preveč preprosta utvara.

Razšla sta se ljubeznivo, toda hladno. Bilo je slej ko prej čudno, da more neka mati pokazati takšno brezbriznost. Čudil se je samemu sebi.

»Zbogom!«

»Zbogom!« To so bile zadnje besede.

Spet se je vozil na neki preoceanjski ladji. To pot je ladja jadrjala iz Evrope. Na njej so bili plavalasi Nemci, krepki Nordijci in melanholični Poljaki; samo nekoliko veselejši so bili in mlajši. Morje je imelo zdaj pa zdaj isto smaragdno zeleno barvo. Nagnjen preko žične ograje za krmo je hotel gledati v peneče se brazde, ki jih je ladja puščala za seboj. Spominjale so ga na nekaj žalostnega, bližnjega in obenem daljnega, nedosegljivega, na globoke brazde Hede Lundkvist.

Prevedel Črtomir Šin...

LJUDSKA BALADA

Kvartna sobota

»V soboto v gozd ne hodi!
Povem ti, če ne veš,
da ideš v past nezgodi:
nesrečen boš, če greš!«

»Vsi dnovi so enaki!
Kdo vas slušal bo?
otroci in bedaki:
je prazen govor to!«

In šel je on
in štirje sosedge ž njim rekoč:
»No lè, če kak hudir je,
naj skaže svojo moč!«

Že v gozdu so, v dolini,
že klade naložé;
oblači se v širini,
vetrovi se podé.

Stemni se.
Iz oblakov se vsuje sodra, sneg:
ne straši to možakov
z vozmi hitečimi v breg.

Čuj strašni pok v puščavi:
razlega lom se hoj.
Vihar vozove ustavi:
Jèli to pekla roj?

In burja tuli, piše,
po tleh se zgrinja led:
zavetja zver si išče
in splašena gové.

Možje kričé,
roté,
vihté nad njimi biče:
a z mesta ne hoté.

Napno poslednje sile:
zdaj to, zdaj ono stran:
moči viharja čile
jim branijo na plan.

Zastonj so vsi njih trudi,
zastonj ves njih napor:
glej za drugim zgrudi
pod snežni se zastó.

Ostale tam so klade,
ostali tam možje;
plen grozne smrtne vlade:
družinam, ah, gorjé!

Našli so pet mrličev
na žalost Materno
in žen in otročičev
— v nedeljo kvatarno.

Zapisano po pripovedovanju Marije Dolžan (1889–1977) iz Zabreznice 26. 1. 1967.

Janez Kozamernik: Kmetija v Rovtih — kroki

EDO TORKAR

SENTIMENTALNA ZGODBA

Zabučale gore,
zašumeli lesi —
oh, mladosti moja,
kam ušla si, kje si?
(Ljudska)

Starka s psičkom, ki se je ozrla za njima z druge strani ceste in ju pospremila z dolgim in prijaznim pogledom, si je gotovo mislila: srečna mlada družinica na popoldanskem sprehodu. Moškemu je bilo kakih trideset let; hodil je s prožnim, a že malo umerjenim korakom športnega veterana. Ženska je bila kakšno leto ali dve mlajša; nalahno se je pozibavala v bokih, s pritajenim korakom nikoli do kraja ukročene živali. Pred seboj je potiskala otroški voziček. S sunkom ga je porinila naprej, tako da se je sam zapeljal po pločniku in je otrok v njem zavriskal od veselja. Plosknila je z rokama, stekla za njim in ga znova porinila naprej. Otrok je znova zavriskal in ženska je spet plosknila z rokama in spet stekla za njim — in tako naprej. Voziček je močno škripal — najbrž mu že dolgo ni bil nihče podmazal koles. Moški je smehljal gledal otroka. Če drži, da so majhni otroci vsi lepi in občudovanja vredni, potem je bil ta še posebej lep in občudovanja vreden: oči kot spominčice, laski kot svila. Veselo je kričal na ves glas, zadovoljno predel, pa spet neugnano zakričal — zraven pa je na vso moč brcal in mahal z ročicami.

»Kaj ni srčkan?« je rekla ženska, že malce zasopla od nenehnega tekanja za vozičkom.

»Seveda je,« je pokimal moški in zatlačil roke v žepe. »Pa je zmeraj tako živahen?«

»Niti ne,« je odkimala ženska. »Kadar ga imam doma v stajici, je dostikrat čisto tiho. Drži se za ograjico in gleda. Stoji in gleda — in se mršči.«

»Mršči se?« se je začudil moški.

»Ja. — Kot da mu kaj ne bi bilo všeč, pa se o tem ne mara izjasnjevati s smerjenjem in vriščem.«

Moški se je zasmel. »Najbrž si ustvarja sodbo o tem svetu. Mogoče bo pa še filozof, ko bo velik.«

Tedaj je otrok spet na vse grlo zakričal, kot da bi hotel že v kali zatreti vse špekulacije na račun svoje prihodnosti.

»Kaj hoče povedati?«

»Protestira,« se je zasmejala ženska. »Pravi, da si bo že sam izbral poklic, ki mu bo všeč in da nič ne dá na prerokovanja raznih jasnovidnih stričkov in tetk.«

»Saj ima prav. Meni so tudi prerokovali vse mogoče: da bom pilot, kapitan, general in kaj jaz vem, kaj vse še ... No, zdaj pa pucam šmir v fabriki in prekladam železo s kupa na kup.«

Na železniškem prehodu je zazvonil opozorilni zvonec. Pospešila sta korak, vendar sta bila prepozna. Ko sta prišla do prehoda, so se zapornice že spuščale. Moški je jezno pljunil in udaril z nogo ob tla: »Prekleta! — Tik pred nosom!«

Ženska ga je z nasmeškom pogledala. »Nič se še nisi poboljšal. Se zmeraj se razburjaš za vsako figo.« Za hipec je pomolčala, potem pa si ni mogla kaj, da ga ne bi spet nagajivo zbudila: »Se še spomniš TISTE šipe?«

»Katere šipe?«

»Saj veš — tiste, ki si mi jo TAKRAT razbil.«

Moški je stisnil ustnice in jo srpo pogledal skozi priprte trepalnice. Jeznorito je brcnil kamen na prago in potem še enega. »Zal mi je,« je rekel nazadnje. »Šipa navsezadnje res ni bila nič kriva.«

Ženska se ga je oprijela za komolec in se mu zazrla v oči: »Ampak mene ne bi nikoli udaril, kaj?«

ampak včasih imam občutek, da ti še zmeraj pripadam, čeprav sem poročena z Lojzom in imam otroka z njim in živim z njim pod isto streho in spim z njim v isti postelji.

Slišiš ta hrup, Lucijan? Kozarce razbijajo; sosedova smrklija ima najbrž spet hausbal. Čakaj, bom dala ploščo na gramofon, da se ne bo tako slišalo. Se še spomniš, tole si še posebej rad navijal, kadar si bil pri meni. Saj veš — ko so šli moji starši na morje in si prišel zvečer k meni, pa nisem mogla spati s tabo, ker sem bila v plodnem obdobju in sem se bala, da bom dobila otroka. Bil si jezen zaradi tega, na ves glas si navijal gramofon in lopotal z vrati, da bi še konja zbudil. Potlej pa si sredi noči kar naenkrat izginil in se šele zjutraj vrnil, ko se je že zdanilo. Jaz pa sem bila vso noč zbujena, ker sem se bala, da si šel za zmeraj in da te ne bom nikoli več videla...

Čudno, prav na dnu sem že od vsega začetka vedela, da te bom nekoč zgubila — da te bom MORALA zgubiti. Preveč stvari je bilo narobe z mano — še posebej potem, ko sem se preselila v Ljubljano. Tako zgubljeno sem se počutila, tako nesrečno. TAM ŽGORAJ sem poznala vsakega človeka, ki sem ga srečala na cesti, poznala sem vsako drevo v gozdu in vsak kamen ob vodi; vedela sem, kje vzhaja sonce in kje zahaja, znala sem biti žalostna in znala sem biti vesela. Ko pa sem se znašla TU, sem nenadoma ostala brez vsega: naga in prezeblja pod sivim, brezobličnim nebom in nobenega zavetja nisem imela, kamor bi se lahko zatekla. Kar streme me, če se spomnim, kako je bilo z mano in tisto prvo leto v Ljubljani. Da bi ti vedel, v kakšni hiši sem živela in med kakšnimi ljudmi! Velika hladna soba z visokim stropom in težko črno pohištvo iz ne vem katerega stoletja v njej; dvoje oken sem imela, eno proti zahodu in drugo proti severu — in z nobenega ni bilo videti neba. Ko sem bila še doma, so me zjutraj, preden sem šla v šolo, prebujali ptiči, tukaj pa avtomobili zunaj na cesti in budilke, ki so zvonile v sosednjih stanovanjih in gospodarjeva stara, ki je umirala za rakom na črevih in je vsako jutro spuščala dušo na klozetu, ker se ni mogla sprazniti. In ko sem popoldne hotela študirati v sobi, ali kaj čitati ali kaj šivati, je prihajala noter gospodarjeva hčerka — ena taka domišljava pubertetnica, da bi jo ti videl! Zdelo se ji je popolnoma samoumevno, da nič ne potrka in nič ne vpraša, če sme naprej; vpriču mene je stikala po predalih, kot da so njeni, ali pa da je pozabila noter kakšne svoje stvari; ves čas je nekaj žvečila in se pačila pred ogledalom kot opica; meni nič tebi nič se je mazala z mojo kremo in se šminkala z mojo šminko — in take reči. Grozno!

Tako zato ho je tukaj, se ti ne zdi? Naj odprem vrata na balkon? Poglej, koliko oblakov je danes na nebu. Zmeraj niže gredo, prav do Rožnika so se že spustili. In kakšen mrzel veter piha! In listje odpada v rojih. In po snegu že diši. Nekateri znanstveniki trdijo, da se nam bliža nova ledena doba. Potem se bomo spet oblačili v medvedje kože in ognji nam ne bodo smeli nikoli ugasniti v votlinah, da nas ne bo zeblo. Vse kače bodo pocrkale, tudi komarjev in muh ne bo več in Ljubljana bo zamrznila, tako da se bomo lahko celo leto drsali po njej. Kaj ne bo to krasno?

Smeješ se mi, Lucijan? Neumnosti klattim, kaj? To je od pijače — in od samote. Pijem, da bi pregnala samoto in ko se napijem, sem še bolj sama. — Ampak danes še nisem izpolnila norme. Nalij mi, Lucijan. Rekla bom: upijanil me je, pokvarjenec, nisem se mu mogla upirati... — Lojz? Pa kaj potlej. Naj kar pride. Naj pride in naju vidi. Me nič ne briga! Nobena stvar me nič ne briga! Naj gre vse skup v maloro!

Zmeraj sem bila taka pridna, cotkana mlčka, nikamor drugam nisem šla kot v

šolo in domov, komaj kdaj na kakšen ples... Zmeraj vse po varnih, shojenih poteh, še pogledati si nisem upala v noben prepad, kaj šele, da bi vanj skočila. Samo tistih nekaj mesecev, ko sem bila s tabo...

Pa še takrat sem bila tako prekleto odvisna od drugih. Pustila sem jim, da so mi zajebali vsa moja čustva do tebe. — In na kakšen fin način so to naredili! Ne, nobenih grdih besed, nobenega povzdigovanja glasu, pač pa vse v rokavicah, vse z maziljenimi smehljajčki na obrazih: — »Saška, pomisli no malo, v kaj se spuščáš — Ja, Saška, kako si pa ti to predstavljaš — Ja, Saška, saj vendar nisi več otrok.« — Saška sem, Saška tja... In potem, ko so sprevideli, da se jim to ne obnese, so začeli drugače: pretirano so bili prijazni z mano, pretirano so skrbeli zame, zraven pa so me tako milo in odpustljivo gledali, kot da sem okužena s kakšno neozdravljivo boleznijo; kot da sem zapisana pogubi in da so oni zato zraven mene, da mi čimbolj olajšajo trpljenje. Da bi me vsaj preteplil!

Da bi me vsaj ozmerjali! — Pa še to ne. To je bilo nekaj nepojmljivega zanje, da sem se spečala s tabo. — — — Oh, kako sem si

takrat želela, da bi bil zelo slaven ali zelo bogat, ali karkoli, kar bi lahko premotilo njihovo mnenje o tebi. — Takrat pa se mi je že res zdelo, da hodim po robu prepada; ti si me vlekel noter, oni pa so bili zgoraj in mi ponujali roko. »Pojdi gor, reši se, dokler je še čas,« se mi je zdelo, da mi kličejo — dokler se jim ni finta posrečila in sem se jim res dala zveliči gor...

Gor? — Pha! — Čudno, kako vsi okrog mene mislijo, da sem še zmeraj tista nedolžna mamina punčka z mašnico v laseh in kako grešim samo, če me kdo zapelje v greh, še preden oni posežejo vmes. — — — Kako se motijo, oh, kako se motijo! Veš, včasih me prime, da bi kar pustila vse skupaj in nekam šla. Nekam, kamorkoli... Ali pa da bi obrcala koga na ulici, da bi koga pahnila po stopnicah, da bi se skurbala s kakšnim iks tipom s ceste... Veš, zadnjič sva bila z Lojzom v Trstu, ko je kupoval rezervne dele za avto. Zvečer sva zašla v neko ozko uličico blizu Ponterossa, tam kjer stojijo kurbe na vogalih. Veš, tiste zaresne, profesionalne, ki imajo bele lakaste škornje do srede stegen in jim krilo komaj pokrije rit. In tedaj me je obšlo... Kar naenkrat me je obšlo, da bi se

Janez Kozamernik; V Studenščah — kroki

19. 10. 79. J. Kozamernik

tudi jaz postavila na kakšen vogal in privzdignila krilo. Da bi vsaj za en večer čutila na sebi tiste vroče živalske poglede neznanih moških, ki prežijo nate iz teme. Da bi šla s katerim od njih za denar, da bi se povaljala z njim; kar tako, po pasje, brez besed, brez slinjenja in ne vem še česa. — O, kako sem si v tistem trenutku zaželela, da ne bi bilo Lojza zraven! — In ko sem mu pozneje o tem pravila — hudiček mi ni dal miru, da mu ne bi! — je bil ves osupel, rekel je, da si kaj takega ni nikdar predstavljal o meni... Nazadnje me je celo pripravil do tega, da me je postalo sram, kar sem rekla in na koncu sem ga celo morala rotiti, naj mi za božjo voljo nikar ne verjame, češ, ali ne vidi, da se samo zafrkavam... O, v resnici se pa še malo nisem zafrkavala, prekleto zares sem mislila. Samo da me Lojz ne razume. Nikoli me ni razumel in me tudi nikoli ne bo. On se razume samo na nogomet in na politiko in na tiste svoje račune v podjetju — pa še o tem nisem povsem prepričana. — — Ha, če bi vedel, če bi samo slutil, kaj vse se mota tej njegovi dobri in zvesti ženički po glavi, medtem ko mu lika srnjica in kuha večerjo! Če bi vedel, kako iz dna duše si želim biti kdaj hudobna, nezvesta in nepoštena! Oh, Lucijan, ko bi ti vedel, v kakšni ječi živim, kako je vse to zoprno in dolgočasno. — Kakšen dolgčas je biti dober, kakšen dolgčas je biti zvest, kakšen dolgčas vse to!

Plošča se je iztekla, naj dam gor drugo? Kakšno lepo staro pesem iz najinih lepih starih časov, kaj? Kakšno tako preprosto sentimentalno pesmico: o zvezdi, ki se utrne, o mladosti, ki se nikdar več ne vrne. Saj boš ostal tukaj čez noč, ne? Strah me je samote in zebe me v postelji. Tudi kadar je Lojz pri meni, takrat še bolj. Muči se in muči, ves se oznoji na meni, mene pa še zmeraj zebe. In potem, ko se zvali dol, me že na pol v spanju vpraša: »Je bilo dobro?« — »Dobro,« rečem, kaj pa čem drugega. In stiskam zobe, da ne bi šlišal, kako mi šklepetajo. — In vsako noč tako, že vsa ta leta.

Njene roke so se ga slepo oklenile, ko je začutila njegovo vročo sapo na svojem licu. Zastokala je od ugodja in se z licem podrgnila ob njegovo raskavo brado. Privila se je k njemu, onemoglo in strastno obenem in se mu žejno zasedala v usta. Moški je začutil v nosnicah davni, a nikoli pozabljeni vonj njene kože; ta vonj, ki ga je iskal pri vseh ženskah, ki jih je imel v teh letih, ko ni imel nje, čeprav je globoko v sebi dobro vedel, da ga lahko najde samo pri njej. In hkrati s tem vonjem je prišel nazaj tudi ves TISTI čas; prišle so pokrajine, ki sta jih nekoč poznala, prišlo je nebo nad temi pokrajinami, prišle so reke, po katerih sta brodila, prišla so morja, v katerih sta se kopala in pečene plaže, na katerih sta stikala za školjkami in živopisnimi kamni; prišla je dišeča poletna trava, v kateri sta ležala, prišli so gorski seniki in zapuščene hribovske kmetije, v katerih sta se tolikokrat ljubila. In prišli so tudi drugi, manj prijazni kraji, v katere sta se, mlada in revna, kot sta takrat bila, zatekala s svojo ljubeznijo: zakajene predmestne gostilne, zakotne kinodvorane s škripajočimi sedeži, javna stranišča, klopi v parkih, veže, drvarnice, kleti, hotelske sobe, če sta imela denar, da sta jih lahko plačevala — in denarja nista imela nikoli.

Poljubljal jo je — po vratu, ramenih, obrazu, laseh — in željno vpil vase njen vonj: ta divjesladki vonj po zrelih gozdnih jagodah, ki ga niso mogla zbrisati z nje ne vsa ta leta, ki so minila, ne umazana mestna megla, ki jo je v teh letih vdihavala, ne zidovi, med katerimi je živela, ne otrok, ki ga je rodila, ne poljubi njenega moža, ne njegovo seme. — Kot da se je ta omamni vonj njene kože ohranil samo zato, da dočaka njega, svojega prvega ljubimca — da ga v tej življenjski zmedi, v katero je zašel, ko je izgubil njo, spet vrne

na pravo pot in mu pokaže njegov izgubljeni dom.

Začutila je trdoto v njegovih hlačah in se s trebuhom podrgnila ob njo. Za hip sta se spogledala z vlažnim bleskom v očeh. Njuni krvi, stari prijateljici, sta se o vsem sporazumeli, še preden so jima utegnile priti na pomoč besede. Njene roke so začele nestrpnost iskati pod njegovo srnjico in hlačami, dokler se niso dotipale do golega mesa. »Daj dol to, daj dol,« je šepnila. Ni si utegnil odpenjati srnjice — kar čez glavo jo je potegnil, tako da se mu je razparala po šivih in so se potrgali gumbi na rokavih. Ženska si je dvignila bluzo čez prsi in se s trdimi bradavicami podrgnila obenj. Topel drget mu je spreletel telo: čakale so ga, tudi njene prsi so ga čakale! Ravno take so bile kot nekaj — ravno tako deklisko drobne, z bradavicami kot kljunčka dveh lačnih ptičkov. (To prisposodbo z bradavicami in ptičjimi kljunčki je pravzaprav nekoč pobral iz neke knjige, a bila mu je tako všeč, da jo je prodajal naprej kot svoj lastni izum — najprej njej, potem pa še vsem drugim ženskam, ki so prišle za njo.)

Opotekla sta se proti kavču, a ni jima bilo namenjeno, da bi ga dosegla. Opravila sta prav tam, kjer sta bila, na preprogi sredi sobe — kot takrat pred leti, ko sta se vzela prvič. In kot takrat je ona tudi zdaj venomer stokala: »Joj, kaj če kdo pride, kaj če kdo pride...«, medtem ko jo je slačil in je ona slačila njega.

Čudno — bila sta oba tako nespretna; nič manj kot tedaj, ko se jima je zgodilo prvokrat; ko je bila ona še deviška osemnajstletnica, on pa je imel do tedaj opravka zgolj s prostitutkami in starejšimi ženskami, ki so malone vse opravile namesto njega. Ženska je ležala togo in z vzravnanimi nogami, tako da si je do bolečin zdrgnil kolena, ko se je trudil, da bi prišel vanjo. Šele potem, ko je z roko prišla njegov slepi, topoglavi ud in ga dala vase — šele potem sta nekako le prišla skupaj. A še zmeraj sta bila tako nerodna, tako zelo nerodna — kot da ona ne bi bila že nekaj let poročena, kot da on ne bi imel že trideset let na grbi in izkušenj, ki se pritičejo tem letom. Parila sta se kot dva stroja s polomljenimi kolesci na preprogi sredi sobe, pri prižgani luči in odgrnjenih zavesah. Vse se je zdelo kot igra: ta preproga, luč, odgrnjene zavese... njena pasivnost in njegova nespretnost. — Kot da bi hotela po vseh teh dolgih letih, ko sta živela narazen, zdaj spet zaigrati svojo prvo skupno noč in se tako vrniti na začetek njune ljubezni.

In kot takrat, sta se po njegovem izlivu tudi zdaj kar najhitreje začela oblačiti in pospravljati sobo, kot dva hudodelca, ki brišeta sledi za seboj. Takrat zaradi njenih staršev, ki bi se utegnili zdaj zdaj vrniti iz gledališča, zdaj zaradi njenega moža, ki bi se utegnil predčasno vrniti s službene poti.

»Zavese sva pozabila zagniti,« je rekla ženska.

»Ja — tudi takrat sva jih pozabila. Se spomniš?«

»Kaj če naju je kdo videl?«

»Takrat si nisi belila glave s tem.«

»Ne, takrat ne. Takrat pa prav zares ne.«

Dvakrat so se zaklenila vrata za njim, ko je odšel. Mrzel nočni veter ga je prepihal do kosti, ko je stopil na ulico. Poskušal je steči, da bi se ogrel — a se je že po nekaj korakih ustavil. Vzletel je zalet, da bi preskočil lužo na pločniku, pa si je premislil, še preden je prišel do nje. Kje so časi, ko je kar tako, brez potrebe, iz gole mladostne neumanosti pretekel vse mesto podolgem in počez in kot za šalo preskakoval tudi največje luže na cesti! Ozrl se je proti hiši, ki jo je bil zapustil. Pravkar so se v njej pogasile luči. In vsa izkušnja tega večera se mu je strnila v eno samo preprosto misel: »Vse je bilo tako kot nekoč — a vendar je vse drugače.«

LJUDSKA PRIPOVEDKA

NAPAČNA KRSTA

Bilo je neke zime. Mraz je pritiskal. Snega je bilo toliko, da so bila zametena vsa pota in ljudje niso nikamor mogli. V Ratečah je pri neki hiši umrl star mož. Zelo jih je skrbelo, kako spraviti mrliča na Rodine, da bi ga tam pokopali v blagoslovljeno zemljo. Gospodar je odločil, da bodo mrliča dali v skrinjo in ga spravili do tedaj, ko bodo pota shojena. Tako so tudi storili. Skrinjo z mrličem so spravili pod streho. Skrinja je bila taka, kakršne so imeli, da so v njih hranili platno, obleke, suho sadje in druge reči.

In res so dočakali, da so pota shodili. Takrat so skrinjo naložili na sani in jo mahnili na Rodine. Prvi dan so prišli le do Jesenic. Tu so v gostilni »Pri Ratečanu« prenočili. Zjutraj so jo mahnili dalje. Na Rodinah so mrtvega svečano izročili zemlji, potočili nekaj solz, pomolili in potem hajdi nazaj v Rateče na gostijo.

V hiši ranjkega so pogrebem, kot je bila navada, stregli z vsem, kar je hiša premogla. Jedli so vse mogoče jedi in jih zalivali z moštom, ki ga je rajniki jeseni še sam naprešal. Gospodinja se je spomnila še suhih hrušk in poslala deklo ponje. Le-ta je vzela pehar in se povzpela na podstreho. V kotu je stala skrinja. Ko jo je odprla, jo je skoraj božje zadelo, kajti v njej je namesto suhih hrušk, našla mrliča. V trenutku se je znašla v pritličju in pogrebem povedala, kaj je našla. Niso se malo ustrašili! Drugi dan so poparjeni zopet šli na pogreb: tokrat na pravega.

Po pripovedovanju Matije Dolžana iz Zabreznice 1. 3. 1965.

LJUDSKA PRIPOVEDKA

BELOPEŠKE VISLICE

Med Črnim in Belim potokom (Schwarzenbach in Weissenbach) stoje še dan današnji podrtje »belopeških vislic«. Pripoveduje se, da so nekaj Belopešce sosedje »Trbiža« prosili, naj jim dovolijo enega svojih zločincev obesiti na njihovih vislicah. Vendar so dobili kaj kratak odgovor: »Vislice so naše! Postavili smo jih zase in za svoje otroke, a ne za tuje pritepence!«

Vir: J. Lavtižar, Zgodovina župnij in zvonov, 1898, 131 s.

ČRTOMIR ŠINKOVEC

Vrane tri in štirje vrani

Vrane tri in štirje vrani
zberejo se na poljani,
zmenijo se, zgovorijo,
da za pust se pogostijo
in dostojno proslave
dan veselja, kot ljudje.

Vrsk! — Čez drn in strn zletijo,
eden bolj ko drug kričijo,
prebrskavajo gnojišča,
razgrebavajo smetišča:
če drobtinico dobe:
»Hej, zaklad!« se vzradoste.

Vrsk! — Se k ribniku sfrčijo,
gnilo ribo tam dobijo,
ostre škarjice od raka,
skorjo kruha, čik tobaka,
da po jedi pokade,
kakor žene in možje.

Ali mačka, ta tatca,
skorjo kruha jim ukrade;
k mački pride še lisica,
ribo kar za rep popade;
ostre škarjice od raka
se prestrigle čik tobaka —
s tem goste se štirje vrani,
vrane tri tam na poljani.

Huda muca

Naša muca — pravi Tina —
huda je kot stara strina;
polovila po vsej hiši
grde je, tatinske miši;
kadär z repom mimo vije,
koklja piščeta poskrije;
praska in kremplja in piha,
da se zajčkom repek viha,
pa poje tri sklede kaše;
varujte se muce naše!

Jurček se kot mož postavi,
Tini govori in pravi:
— Ne bojim se muce vaše,
če poje tri sklede kaše,
če poje na dan sto miši,
sto debelih poljskih miši.
Glej, kako ji brke vihram,
v gobček ji široki piham;
Glej, kako za rep jo vlečem,
v nogavico jo oblečem,
da se homota po hiši
in jo slišijo vse miši.

Muca z repom jezno šviga,
srepro gleda, z brki miga
in kot spak pod mizo smukne.
Jurček še za rep jo cukne —
muca pa kot blisk urno
kremplje zasadi v rokó.
Jurček skremži se in joče,
kri polzi iz rane žgoče.
Strže mu korenček Tina,
muca pa kot stara strina
pokraj Jurčka tiho sede,
dobre volje prejo prede.

LISTI izhajajo kot priloga tedni-
ka **Železar** — glasila delovnega
kolektiva **SOZD SZ ŽELEZARNA
JESENICE**. Ureja kulturno umet-
niški klub pri **DPD Svoboda**
Tone Čufar Jesenice, glavni in
odgovorni urednik **Joža Varl**.

Trdozimci

Trdozimci belobradi,
ste se ustrašili pomladi,
trdozimci kot bavbar,
ki že vriska iz daljav:
da nič več ne pihate,
da nič več ne plešete
in kot krevljasti berači,
nebogljeni postopači,
kar čez njive, polja, ceste,
k večni zimi v goste greste?
V brke vam se teloh smeje,
ptički in brsteče veje;
smeje se za vami ded:
»O, pomlad prihaja spet!
K nam pomlad gre iz daljin,
kakor svati — cin-cin-cin!«

Uspavanka

Aja-nina, aja-nina —
le zatisni učke Tina!
Noč-zamorka je objela
naše hiše, polja, sela,
zlate zvezde je prižgala,
mesec na nebo speljala,
da je kot cekinov skleda,
ko z neba na zemljo gleda
in se gizdalinsko smeje,
ko potresa veter veje,
poletava čez cvetice,
koder rajajo kresnice,
joj, pa se zbudijo sove,
dupla zapuste in rove;
pa še medved, ta nadloga,
prihlačal je iz brloga,
pa še črni netopir
zaplahulal je v večer.

Nina-nana, nana-nina
le zatisni očke Tina!
Spijo vrabci, spijo drozdi,
čakajo le Tino grozdi,
ki zlate se na gorici;
čakajo le Tino hruške,
te medene debeluške —
jedla jutri jih bo Tina,
aja-nina, aja-nina!

Ni dežja vse dni avgusta

Ni dežja vse dni avgusta,
sonce žge na polja pusta,
njive rjave so in dreveje,
»O, da bi prišlo deževje!«
Kmetje trudni kot težaki
gledajo, kje so oblaki.

V dni septembra jug zaveje,
iz oblakov dež se vseje,
oživi suhotno dreveje
in zadaha še peščeveje,
da v sij mavrice v podnočju
ogljase se čaplje v ločju.

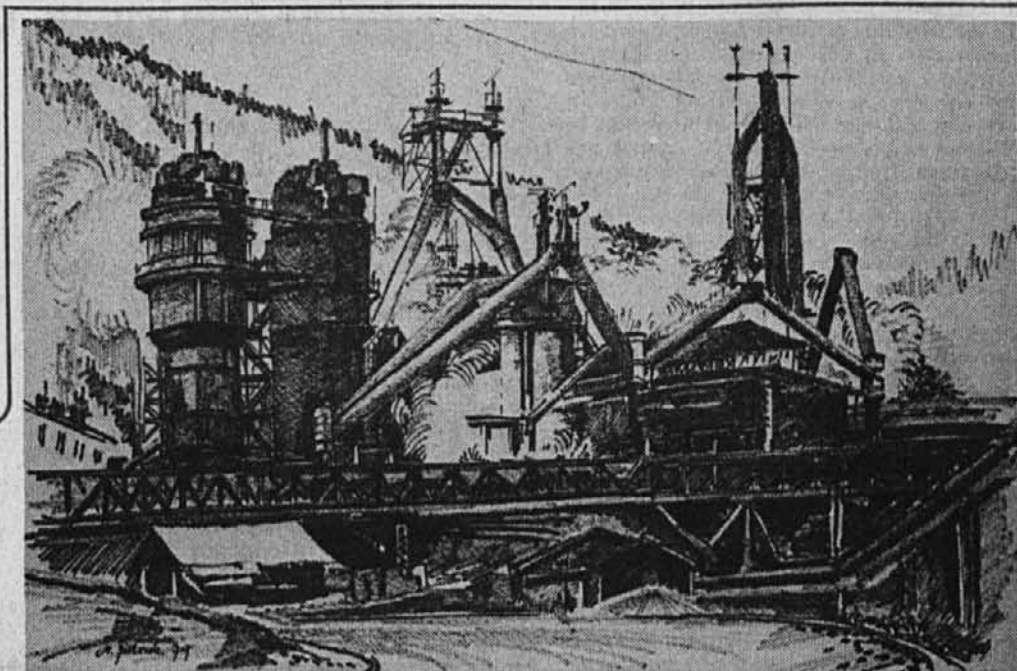
Duh po rasti in dišave
njiv in drevoja in ostave
mami z vedrostjo družine,
»Zemlja dobro plača dnine!«
Pravijo otrokom žene
v srečno jesen zatopljene.

Kadar kumina zori

Kadar kumina zori
kukavica odleti,
zrel, prezrel je mačji rep,
kose sklepljemo klep-klep:
rano v polje odhitimo,
mačji rep v redi kosimo,
Kdor bo prvi odkosil,
od grabljic bo cvet dobil,
nagelj rdeč in rožmarin,
da ga nosil bo v spomin.

Pada trava, cvetje pada,
ni vesela več livada,
tišje je čebel brenčanje,
ki gubi se v kos zvonkljanje
in le vrisk čez košenino
vzvalovi zdaj zdaj tišino.

Pa grabljice pripojó,
v kope grabijo seno,
da zvečer že iz polnih svisli
duh sena vedri nam misli:
za vso dolgo, mrzlo zimo
bo sena za kravo Dimo,
mleka vsak dan tri golide —
—
pil ga bo, kdor v goste pride.

Marjan Zidanek: Plavža — kroki